

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

На правах рукопису

УДК 340.12:347.965.001.18

ПЕРЕВЕРЗА Ірина Михайлівна

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ
АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник

БЕХРУЗ Хашматулла

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2016

З М І С Т

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	 14
1.1. Історіографія дослідження моделювання адвокатської діяльності	14
1.2. Методологічні основи дослідження інституту адвокатури та типологізації моделей адвокатської діяльності.....	30
1.3. Теоретико-методологічний потенціал методу правового моделювання у дослідженні адвокатської діяльності	46
1.4. Особливості основних підходів, що застосовуються до моделювання адвокатської діяльності.....	64
Висновки до розділу 1	74
 РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	 77
2.1. Статусні моделі надання правової допомоги.....	77
2.2. Моделі допуску іноземних адвокатів.....	94
Висновки до розділу 2.....	106
 РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	 110
3.1. Моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту.....	110
3.2. Моделі організації адвокатської професії.....	126
3.3. Моделі організації адвокатського самоврядування.....	136
Висновки до розділу 3.....	150

РОЗДІЛ 4. ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ

АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	154
4.1. Моделі професійної спеціалізації адвокатів.....	154
4.2. Моделі адвокатської монополії на надання правової допомоги.....	170
4.3. Особливості моделей безоплатної правової допомоги.....	186
Висновки до розділу 4.....	200
 ВИСНОВКИ.....	 205
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 210

ВСТУП

Актуальність теми. Потреба в юридичній допомозі та фахівцях, які володіють правозахисними навичками, існувала за всіх часів. Доля інституту адвокатури багато в чому залежала від соціального, правового і політичного клімату всередині країни. Процес удосконалення умов надання юридичної допомоги відбувався паралельно з розвитком суспільного і державного устрою. Вплив держави на формування інституту адвокатури здійснюється шляхом його правового регулювання, суспільство визначає потребу у цьому інституті, а політичні умови багато в чому визначають і саму долю адвокатури. Сучасний інститут адвокатури функціонує на принципах самоврядування, незалежності та недержавності; є організацією професійних юристів; покликаний захищати і представляти інтереси окремих осіб і громадських груп; а юридична допомога, що надається адвокатами, є однією з важливих гарантій захисту прав людини, реалізацією якої забезпечуються механізми правозахисної системи держави та громадянського суспільства. На фоні глобалізації правового простору та розробки єдиних стандартів у правовій сфері доречно проаналізувати інститут адвокатури у різних правових системах сучасності, а також в історичному аспекті, для визначення багатогранності відносин у сфері адвокатської діяльності, різноманітності шляхів розвитку адвокатури в організаційному, функціональному та інституціональному напрямках.

У роботах вітчизняних і зарубіжних правознавців, як правило, приділяється увага правовим системам зарубіжних країн у цілому. Недостатньо вивчено власне інститут адвокатури у різних правових системах, а загальний аналіз, типологізація моделей адвокатури є практично відсутніми. Науковий інтерес до типологізації моделей адвокатської діяльності та визначення основних підходів полягає у поглибленому дослідженні самого інституту адвокатури і власне адвокатської діяльності,

полегшенні вивчення інституту адвокатури за допомогою його моделей, побудові концепцій розвитку цього інституту, прогнозуванні на основі отриманого досвіду.

Назріла необхідність у дослідженні особливостей правових моделей інституту адвокатури та адвокатської діяльності і, власне, їх типологізації, оскільки моделювання та типологізацію адвокатури неможливо здійснювати, дотримуючись звичної системи класифікації правових систем. Інститут адвокатури у різних правових системах функціонує, спираючись на подібні принципи і схожі механізми, але якщо ретельно дослідити особливості історико-інституційного розвитку, функціонально-організаційні положення, то можна виокремити правові відносини, в яких адвокатури або адвокатська діяльність в окремих правових системах достатньою мірою відрізняються від їх стану в інших. Саме ці окремі розбіжності і стали основою для визначення правових моделей інституту адвокатури та адвокатської діяльності і подальшої їх типологізації.

Уявляється логічним вивчення адвокатури з точки зору суб'єктного, інституціонального, функціонального підходів, що дозволить здійснити теоретико-правове наукове дослідження, присвячене комплексному осмисленню організації інституту адвокатури та типологізації моделей адвокатської діяльності.

У середині третього десятиліття незалежності України актуальним є дослідження реформування та функціонування української адвокатури та її моделей у процесі визнання стандартів прав людини, формування правової держави, становлення правозахисної системи держави та громадянського суспільства.

Концепція дослідження ґрунтується на характеристиці правових моделей інституту адвокатури у різних правових системах шляхом їх моделювання та типологізації за різними критеріями залежно від

розбіжностей у функціонуванні інституту адвокатури та особливостей надання адвокатської діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано у відповідності до планів наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності й права» (державний реєстраційний номер 011U0006H) на 2011–2015 рр. та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016-2020 рр. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри права Європейського Союзу і порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія» «Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до європейського права» на 2011–2015 рр.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні загальнотеоретичних підходів до моделювання адвокатської діяльності та виявленні особливостей їх становлення та функціонування.

Визначена мета обумовила постановку та вирішення таких задач:

визначити методологічні основи дослідження інституту адвокатури та типологізації моделей адвокатської діяльності;

виявити потенціал методу правового моделювання у дослідженні адвокатської діяльності;

проаналізувати категорії «модель», «правова модель», «юридична конструкція», «критерій» стосовно адвокатської діяльності;

сформулювати поняття «правова модель адвокатської діяльності» та визначити послідовність етапів моделювання адвокатської діяльності;

охарактеризувати правові моделі адвокатської діяльності, які сформувалися відповідно до різних правових традицій;

сформулювати основні підходи до типологізації адвокатської діяльності на підставі відповідних критеріїв;

проаналізувати зміст суб'єктного, інституціонального та функціонального підходів до моделювання адвокатської діяльності, виявити особливості кожного з них;

визначити основні моделі адвокатської діяльності в Україні.

Об'єктом дослідження є адвокатура як соціально-правовий інститут.

Предметом дослідження є загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить діалектичний підхід як основний спосіб об'єктивного пізнання динаміки становлення та функціонування основних моделей (п. п. 1.1, 1.4, 2.1, 3.3) Використано також інші методологічні підходи: цивілізаційний, аксіологічний, антропологічний, порівняльно-правовий, герменевтичний, історичний, системний, синергетичний. Застосування цих підходів у їх поєднанні дозволило осмислити і розкрити предмет дослідження в узагальнюючих закономірностях і в різноманітні форм прояву змісту. Цивілізаційний підхід використано при дослідженні множинності правозахисних та інституційних явищ, які відображають різноманіття правозахисної діяльності та інституту адвокатури у правових системах. (п. п. 2.1, 3.1, 3.2). Аксіологічний підхід дозволив розглянути принцип захисту прав і свобод людини і громадянина за різних часових періодів як правову цінність, у цьому зв'язку охарактеризувати адвокатуру як інститут, діяльність якого спрямовано на охорону цієї цінності (п. п. 1.3, 2.2, 3.2, 4.3). Антропологічний підхід крізь призму універсальності і різноманіття людського буття дозволив розкрити різновиди допуску іноземних адвокатів до професійної діяльності на території приймаючої держави (п. 2.2), моделей організації адвокатського самоврядування (п. 3.3), моделей безоплатної правової допомоги (п. 4.3). При моделюванні адвокатської діяльності

герменевтичний підхід застосовано при вивченні нормативно-правових актів, (п. п. 1.1, 3.1, 3.3, 4.1, 4.3). Порівняльно-правовий підхід використано у процесі визначення правових категорій; для порівняння правових актів щодо правового регулювання інституту адвокатури та адвокатської діяльності та організаційно-функціональних основ; для зіставлення моделей інституту адвокатури різних правових систем (п. п. 1.3–1.4, 2.1–2.2, 3.1–3.3, 4.1–4.3). Застосування історичного підходу дозволило розглянути генезу інституту адвокатури в історії правової думки (п. 1.1), визначити розвиток та динаміку правозахисної діяльності та інституційних основ адвокатури при дослідженні моделей суб'єктного та інституціонального підходів (п.п., 3.1–3.2). Використання системного підходу дозволило розглянути інститут адвокатури як цілісну сукупність різноманітних елементів, які взаємодіють між собою і навколишнім середовищем, як систему (п. п. 1.3–1.4, 2.1–2.2, 3.1–3.3, 4.1–4.3). Синергетичний підхід дозволив простежити усі етапи універсального процесу самоорганізації інституту адвокатури та адвокатської діяльності, як процесу еволюції порядку, та визначити вплив на еволюцію адвокатської діяльності і самого інституту адвокатури випадкових факторів (п. п. 2.1–2.2, 3.1–3.3, 4.1–4.3). Метод правового моделювання використано для створення уявних правових моделей адвокатури, які відтворили сам інститут адвокатури або окремі його властивості, або особливості адвокатської діяльності. Він дозволив опосередковано отримати необхідну інформацію про інститут адвокатури та адвокатську діяльність у тій чи іншій системі (п. п. 1.3-1.4, 2.1-2.2, 3.1-3.3, 4.1-4.3).

Теоретичну основу дослідження становлять роботи таких фахівців із теорії та філософії права, як: С. Алексєєв, Н. Анішук, Х. Бехруз, І. Блауберг, О. Вишняков, А. Воронов, В. Гусарєв, М. Дамирлі, В. Дудченко, Д. Керимов, О. Кресін, Н. Крестовська, І. Кривцова, А. Крижанівський, В. Лафітський, В. Леванський, Е. Лукашева, І. Лукашук, Л. Луць, М. Марченко, Н. Матузов, В. Нерсисянц, Ю. Оборотов, П. Рабінович,

О. Скаун, О. Скрипник, Ю. Тихомиров, А. Фальковський, А. Черданцев, Ю. Шемшученко та ін.

Питання, пов'язані з функціонуванням інституту адвокатури і моделюванням адвокатської діяльності, набули відображення в роботах А. Аксьонова, Т. Апарової, М. Аракеяна, В. Бернхема, М. Борщевського, А. Бугаренка, Т. Варфоломеевої, Є. Васьковського, М. Вінавера І. Гессена, І. Гловацького, М. Гольдштейна, С. Деханова, А. Жалінського, Т. Захарченка, Б. Кістяковського, А. Козьмініх, А. Коні, А. Кормича, А. Кучерени, В. Медведчука, Р. Мельниченка, О. Насадюка, Н. Обловацької, П. Обнинського, С. Прилуцького, С. Сафулько, О. Святоцького, В. Святоцької, О. Синеокого, А. Стоянова, С. Тарасової, Д. Фіолевського, І. Фойницького, С. Фурсы, Л. Хвана, В. Шкарупи, О. Яновської та ін.

Нормативно-правову базу дослідження становлять: закони і нормативні акти України та зарубіжних країн, міжнародно-правові акти, в яких відображено принципи адвокатської діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексним монографічним теоретико-правовим дослідженням загальнотеоретичних підходів до моделювання адвокатської діяльності, їх особливостей та різновидів моделей.

Здійсненне дослідження дало змогу отримати результати і надати такі пропозиції:

уперше:

визначено комплексні загальнотеоретичні підходи щодо моделювання адвокатської діяльності: суб'єктний, інституціональний, функціональний;

визначено суб'єктний підхід як такий, що відображує якісні риси суб'єкта, який здійснює правовий захист клієнта, потенціал його професійного самоудосконалення як суб'єкта адвокатської діяльності;

виокремлено статусні моделі надання правової допомоги та моделі допуску іноземних адвокатів;

використано інституціональний підхід як такий, що дозволяє виявити внутрішні інституційно-організаційні особливості адвокатської діяльності, та виокремити моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту, моделі організації адвокатської професії, моделі організації адвокатського самоврядування;

визначено функціональний підхід як такий, що відображує функціональні особливості професійної діяльності адвокатів та дозволяє охарактеризувати моделі професійної спеціалізації адвокатів, моделі адвокатської монополії на надання правової допомоги, моделі безоплатної правової допомоги;

удосконалено:

типологізацію моделей адвокатури шляхом виокремлення правових відносин, де інститут адвокатури чи адвокатська діяльність в окремих правових системах відрізняються від їх стану в інших правових системах;

зміст моделей інституту адвокатури та адвокатської діяльності, а саме: статусні моделі надання правової допомоги, моделі допуску іноземних адвокатів, моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту, моделі організації адвокатської професії, моделі організації адвокатського самоврядування, моделі адвокатської монополії на надання правової допомоги, моделі безоплатної правової допомоги;

зміст моделей професійної спеціалізації адвокатів за функціями, інстанціями, галузями; національних та наднаціональних моделей інституту адвокатури; гендерної адвокатури; зміст правової фікції в адвокатурі;

положення загальнотеоретичної юриспруденції стосовно понять «метод правового моделювання», «модель», «правова модель», «модель адвокатської діяльності», «критерій», «типологізація» у контексті дослідження інституту адвокатури та адвокатської діяльності;

історіографію досліджень адвокатської діяльності та інституту адвокатури, починаючи із Стародавньої Греції і Стародавнього Риму, і закінчуючи сучасними науковими працями у цій сфері;

набули подальшого розвитку:

погляди щодо адвокатури, її виникнення, становлення, функціонування і розвитку як правового інституту громадянського суспільства і правозахисної системи держави;

методологічні основи дослідження інституту адвокатури та типологізації моделей адвокатської діяльності шляхом розкриття потенціалу методу правового моделювання цієї діяльності;

уявлення про особливості організації інституту адвокатури та адвокатської діяльності у різних правових системах за різних часових періодів;

положення про особливості функціонування української адвокатури та пропозиції щодо її реформування у бік набуття практичної незалежності і саморегулювання, формування високого статусу адвокатської спільноти.

Практичне значення одержаних результаті. Основні теоретичні положення дисертації є внеском автора до процесу подальшого удосконалення правових основ інституту адвокатури та адвокатської діяльності.

Основні положення, висновки і рекомендації дослідження можуть бути використаними у:

науково-дослідній роботі – як підґрунтя для подальшої розробки теоретико-методологічних положень про моделі інституту адвокатури та адвокатської діяльності;

юридичній практиці – при розробці нових норм національного права, усуненні прогалин у національному законодавстві у сфері правового регулювання інституту адвокатури;

освітній діяльності – при складанні навчальних планів і програм із професійної підготовки фахівців, при підготовці та викладанні навчальних дисциплін з теорії держави і права, порівняльної адвокатури, адвокатури України та інших дисциплін, при підготовці курсових, дипломних та магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації, підсумки розробки проблеми, одержані узагальнення та висновки обговорювалися на засіданнях кафедри теорії держави і права та кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дослідження було апробовано на: V Міжнародній науковій конференції «Компаративістські читання» (м. Одеса, 26–28 квітня 2013 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» (м. Одеса, 20–21 вересня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право: історія, теорія, практика» (м. Львів, 14–15 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 21–22 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 28–29 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 11–12 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 р.); науковій конференції «Сучасні проблеми порівняльного правознавства» (м. Ужгород, 6–8 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15–16 травня 2015 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 16 публікаціях, у т.ч. 6 – у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 1 – у зарубіжному виданні, 9 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Історіографія дослідження моделювання адвокатської діяльності

Становлення інституту адвокатури має тривалу історію. Для його розвитку та формування знадобилися тисячоліття, йому передувала зміна декількох організаційних форм захисту прав людини. Перш ніж сформувався сучасний інститут адвокатури з притаманними йому ознаками та функціями, на його становлення впливали такі фактори, як історичний, соціальний, економічний, політичний, правовий.

Важливо зазначити вплив науки і вчених на цей інститут, завдяки їх науковим працям формуються ідеали адвокатури, вивчається сам інститут, визначаються проблеми та рекомендації для їх вирішення. Підвищений дослідницький інтерес до вивчення моделей адвокатської діяльності у правовому житті суспільства як на сучасному етапі, так і в процесі становлення та розвитку інституту адвокатури, вимагає вивчення генезису правових досліджень у сфері адвокатської діяльності та застосування усього методологічного арсеналу сучасної юридичної науки.

Найбільший об'єм матеріалу, що підлягав осмисленню та аналізу у ході здійсненого дослідження, становили роботи історичного та юридичного характеру давньогрецьких і давньоримських ораторів та істориків, європейських учених XVIII–XIX ст.ст., а також дослідження сучасних українських та зарубіжних вчених і практиків про адвокатуру.

У цьому контексті вагомого значення набуває дослідження особливостей виникнення і формування інституту адвокатури, правової природи; правового регулювання інституту адвокатури та адвокатської діяльності, їх організація та особливості; суб'єктів та механізмів надання

правових послуг; організації професійних адвокатських об'єднань; типологізації моделей інституту адвокатури та адвокатської діяльності.

Більшість дослідників пов'язують виникнення інституту адвокатури з розвитком ораторського мистецтва і формуванням адвокатської діяльності у Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Вивчення адвокатури у цих державах є можливим завдяки працям давньогрецьких і давньоримських письменників, істориків, адвокатів, політичних діячів, які збереглися повністю або частково.

М. Гаспаров вважає, що «першим оратором, який став записувати свої промови, вважався Антифонт. Зате наступні покоління, ряд великих ораторів IV ст. до н. е., увійшли в літературу з писаними промовами. Першим із них є Лісій, визнаний зразком простоти і витонченості; потім – Ісократ, «батько красномовства», сам майже не виступав публічно, але залишив багато писаних промов і виховав багато талановитих учнів; і потім Есхін, Демад, Лікурґ, Гіперид, Демосфен, славетний грецький історик Фукідід, продовжувач Фукідіда Ксенофонт, Ефор і Феопомп, Платон та ін.» [257].

Під іменем Демосфена (грец. Δημοσθένης; 384–322 рр. до н. е.), давньогрецького логографа, оратора, політичного діяча, збереглася 61 судова і політична промова. Автентичність деяких із цих промов здебільшого знаходиться під сумнівом, але вони цікаві та корисні з точки зору вивчення історичних подій, давньогрецького права і звичаїв, ораторського мистецтва.

Промови Демосфена [70] дають картину сучасного йому життя. Демосфен писав свої промови не для читання, а для публічного проголошення, для безпосереднього впливу на слухачів. Промови Демосфена є чудовими не тільки силою і глибиною, але і зовнішнім оздобленням. Він зрідка виступав без попередньої підготовки і зазвичай намагався заздалегідь всебічно розробити свою промову. Завдяки цьому Демосфен став

найвеличнішим ритором давнини, мав дивовижний вплив на розуми своїх співгромадян і силою своєї промови міг зробити більше, ніж флот і військо.

Діонісій Галікарнаський (грец. Διονύσιος; близько 60 р. до н. е. – близько 7 р. до н. е.) – давньогрецький історик I ст. до н. е., ритор і критик. Його головна праця – «Римські стародавності» [75] в 20 книгах (із них дійшли цілком перші дев'ять), охопила період історії Риму з найдавніших часів до 264 р. до н. е.

Плутарх (грец. Πλούταρχος; 46–120/125 рр. н. е.) – давньогрецький письменник, філософ, історик. Серед його спадщини, що становить близько 200 творів різної тематики, найвідомішими є «Порівняльні життєписи» [176] або, як їх інколи називають, «Паралельні життєписи» – біографії відомих греків і римлян, більшість із яких (46 із 50) є парними портретами, підібраними за схожістю або контрастом.

Завдяки «Порівняльним життєписам» можна дізнатися про життя Перикла, Демосфена, Цезаря, Солона та інших державних і громадських діячів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, а також про розвиток ораторського мистецтва та адвокатської професії.

Цицерон (лат. Marcus Tullius Cicero, 3 січня 106 р. до н. е. – 7 грудня 43 р. до н. е.) – давньоримський політичний діяч, філософ, видатний оратор та літератор, який опублікував більше сотні політичних і судових промов, 58 з яких збереглися частково або повністю. Дійшли до теперішнього часу 19 трактатів з філософії, риторики і політики, які послужили для багатьох поколінь юристів навчальним посібником із вивчення ораторського мистецтва і такого прийому, як ламентация. У більш ніж 800 збережених листах Цицерона міститься найцінніша інформація про стан римського суспільства, а також біографічні відомості не тільки про життя Цицерона, але й про інших відомих особистостей Римської імперії.

Зі спадщини Цицерона залишилося три трактати про ораторське мистецтво «Про оратора», «Брут», «Оратор». У праці «Про оратора» Цицерон на риторичному досвіді Перикла, Сократа, Платона, Демосфена, Аристотеля створює риторичний ідеал оратора. Ораторське мистецтво має служити високій і благородній меті. Тільки у єдності зі знанням і досвідом риторика може породити політичного вождя. Красномовство – вершина науки. Це важке мистецтво, оскільки вимагає від оратора знань із багатьох наук. Основою епосу має бути уявлення про природу, керовану розумом, і про душу з чотирма добродійними ознаками – мудрістю, справедливістю, мужністю і помірністю. Оратор із такою душею матиме моральний обов’язок служити народу і батьківщині і відчувати від цього щастя. До особи оратора Цицерон висував багато вимог: бути уважним, мати досконалу пам’ять, гартувати волю. Особливостям національного римського красномовства, його історії було присвячено наступний трактат «Брут». Практичні питання риторики та ораторський досвід праці з мовним матеріалом висвітлено у трактаті «Оратор» [257].

Публій (або Гай) Корнелій Тацит (лат. Publius Cornelius Tacitus, або Gaius Cornelius Tacitus; середина 50-х – бл. 120 р.) – давньоримський історик, автор трьох невеликих творів («Агрікола» та «Німеччина», «Діалог про ораторів») і двох великих історичних праць («Історія» і «Аннали»). В основі «Діалогу про ораторів» [232] лежить сюжет про бесіду кількох відомих у Римі ораторів про своє ремесло і його скромне місце в суспільному житті, порушується питання про причини занепаду красномовства.

Пліній Молодший (лат. Gaius Plinius Caecilius Secundus; приблизно 61–113 рр.) – давньоримський політичний діяч і письменник, адвокат. Між 97 і 109 роками Пліній опублікував 9 книг своїх листів [174]. Він листувався з різними людьми, темою листування були як повсякденні турботи, так і

міркування про поезію і політичні події, тому листи Плінія є незамінним джерелом інформації про життя та устрій Римської імперії.

Значущим є вклад адвокатів у розвиток юридичної науки у Візантії V ст. Так склалося, що до цього часу припинилася діяльність юридичних шкіл у Римі, Константинополі і Бериті (суч. Бейрут), спадкоємців класичних правознавців Стародавнього Риму, і, як справедливо зазначає А. Стоянов, «коли згасли школи юристів, до адвокатів перейшла честь учених представників правознавства. У цьому сенсі звать їх «схоластиками» найкращі письменники і найсуворіші цінителі тієї епохи» [222, с. 126]. «Церковна історія» Сократа Схоластика, «Церковна історія» його сучасника Созомена, великі твори Прокопія Кесарійського, «Про царювання Юстиніана» Агафія Миринейського, Менандра Візантійця «Продовження історії Агафієвої», твори Іоанна Малали, Захарії Ритора, нарешті, «Церковна історія» Евагрія Схоластика – праці про суд і адвокатуру епохи Візантії [1].

Найважливішу інформацію про правозахисників і адвокатуру закладено в законодавчих актах Стародавнього Риму. На жаль, про багато актів збереглися лише згадки істориків і письменників давнини як, наприклад, про Закони XII таблиць, які мали величезне значення для подальшого розвитку римського права, будучи синтезом усієї попередньої епохи звичаєвого права і визначаючи подальший розвиток права, в основному, у сферах цивільного та сімейного права, і що важливо, у сфері інституту представництва. У середині V ст. до н. е. більшість римського народу (плебеї), страждаючи від свавілля судів жреців, вимагали від владних аристократів (патриціїв) введення світського суду і запису норм звичаєвого права. У 462 р. до н. е. Рим направив 10 юристів у Грецію, які, познайомившись із афінським правом, розробили 10 таблиць законів. Народні збори і сенат Риму їх схвалили, додавши дві таблиці. Ці закони було написано на 12 дерев'яних дошках, які виставлялися на міській площі. У

Римі утвердилася думка про те, що кожен громадянин повинен знати їх напам'ять, щоб виконувати свої обов'язки. Справжній текст Законів XII таблиць не зберігся [217, с. 21]. Його окремі норми вдалося виявити у творах стародавніх авторів: Цицерона, Гая, Ульпіана, Гордіана, Діоклетіана, Лівія, Феста, Плінія, Павла, Помпонія, Юстиніана, Тацита, Катона, Тріфоніана, Порціана та ін.

Про Закон Цинція, якого було видано у 204 р. до н. е., дійшов до теперішнього часу один тільки заголовок: «Закон про дари і приношення», але про закон писали Тацит, Цицерон, Катон та ін.

Безумовно, особливе значення для дослідження адвокатури мало «Зведення Юстиніана» або «Кодифікація Юстиніана» 528–534 рр., що являло собою законодавчу кристалізацію усього попереднього розвитку римського права [52, с. 39]. Сучасна назва Зводу римського цивільного права, укладеного за часів панування візантійського імператора Юстиніана I Великого – «Corpus juris civilis». Таку назву цей документ отримав у XII ст., а перше видання датується XVI ст., виконане Діонісієм Готофредом.

Для «Corpus juris civilis» характерним є об'єднання різних галузей римського права, при цьому деякі старі поняття й інститути наділено новим змістом з метою збереження їх функціональності та систематизації нормативно-правових джерел. В основу змісту Зводу було покладено Інституції (Інституції Гая), праці римських юристів імператорського періоду – Дигести або Пандекти, офіційне зведення римських імператорських указів (Кодекс Юстиніана) та 168 нових законів, опублікованих після складання кодифікації (Новели). Кодифікація Юстиніана зміцнила майнові відносини, імператорську владу і роль офіційної церкви.

Завдяки багатотомній праці Реклю, в якій розкрито особливості життєустрою стародавніх народів і держав, піднімається завіса на правозахисну діяльність і стан адвокатури у стародавні часи. Жан-Жак Елізе

Реклю (фр. Jacques Élisée Reclus; 1830–1905), визначний французький географ і автор монументального твору регіональної географії світу «Земля и люди» [291], що вийшов у 19 томах, які дослідник писав 20 років (з 1873-го по 1893-й роки), щороку видаючи по тому об'ємом близько 900 сторінок тексту, з безліччю карт, креслень і малюнків. Реклю відвідав майже всі країни світу, починаючи з Європи і закінчуючи віддаленими куточками Америки, Африки та Азії. Збір матеріалу та пов'язані із цим безперервні подорожі, а також створення остаточного тексту займали весь вільний час вченого. Автор розглядає історію Землі у сукупності її характеристик: географії, природи, клімату, етнографії та статистичних даних про населення різних регіонів та їх діяльність.

Дослідження А. Стоянова «Історія адвокатури. Випуск 1. Стародавній світ: Єгипет, Індія, Євреї, Греки, Римляни» [222], опубліковане в 1869 р, охоплює інформацію про стан адвокатури у Стародавніх Китаї, Індії, Єгипті, Ізраїлі, Перу, Мексиці, Греції і Римі. У цій роботі автор досліджує правозахисну діяльність в історії стародавніх народів і доходить до висновку, що функція представництва існувала задовго до появи організованого правозахисного інституту, а адвокатура є одним із найдавніших із всесвітніх явищ.

Серед монографічних досліджень слід відзначити «Організацію адвокатури» [46, с. 9] 1893 р. Є. Васьковського – одну з перших значних робіт, присвячених комплексному аналізу інституту адвокатури та адвокатської діяльності. Ця робота є знаковою, оскільки в ній надається не тільки аналіз існуючих на той час робіт і наукових концепцій у сфері адвокатури, але й порушується ключове питання – її організація. У роботі досліджено загальну історію адвокатури від стародавніх часів до кінця XIX ст., особливості її функціонування у багатьох стародавніх державах і

держав як Європи, так і світу, розкрито основні принципи організації адвокатури.

Дослідження А. Пестржецького «Про адвокатуру у римлян, у Франції та Німеччині» [170] присвячено питанням діяльності адвокатів у Стародавньому Римі, Німеччині та Франції. Особлива увага приділяється французькій адвокатурі, поділу професії, статусу адвоката і повіреного, питанням нормативно-правового врегулювання адвокатської діяльності, гонорару, професійній спеціалізації, адвокатським утворенням, етичним нормам тощо.

Дослідження історіографії адвокатури в епоху Середньовіччя – складний і трудомісткий процес. У цю епоху формуються правові системи великих держав Європи (Франції, Великої Британії, Німеччини та ін.), кожна з яких створюють свою унікальну юридичну професію. На законодавство середньовічних держав значною мірою вплинуло римське право, але разом із тим, варварські війни, феодалізм, інквізиція змінили хід цивілізації на євразійському континенті. Канонічне право насаджувалося поверх римського права, яке незабаром позбулося колишньої значимості в рамках нових норм і процесів. У сфері судочинства необхідно відзначити функціонування виїзних судів, судів сюзерена, проведення судових поєдинків і ордалій, пасивне ставлення до представництва сторін.

В епоху Відродження, що характеризується розквітом не тільки наукових і творчих процесів, але й розвитком судового процесу, і в наступні століття популярність набули французькі адвокати, які опинилися у більш сприятливих політичних і соціальних умовах, ніж їхні закордонні колеги. Розквіт адвокатури Франції припадає на XIX ст. Безліч наукових праць присвячено адвокатурі цього періоду.

Етьєн Паскьє (фр. Étienne Pasquier; 1529–1615) відомий як адвокат, історик, поет, релігійний діяч, вчений-юрист. Основна фундаментальна праця

Паскьє – «Вчені записки про Францію», в якій одна з глав безпосередньо присвячена адвокатурі того часу.

У творі Антуана Луазель (фр. Antoine Loisel; 1536–1617), «Паскьє або діалог адвокатів паризького парламенту» [192], написаному на зразок діалогу Цицерона «De claris oratoribus», містяться міркування щодо обов'язку і значення адвокатури, а Етьєн Паскьє, як головна дійова особа, формулює, яким повинен бути адвокат.

Антуан Гаспар Буше д'Аржі (фр. Antoine Gaspard Boucher d'Argis; 1708–1791), адвокат паризького парламенту, автор багатьох юридичних праць, юрист, відомий у Парижі своєю гуманністю і добрим ставленням до народу. В «Історії стану адвокатів (перша глава)» він розкриває головну ідею адвокатської професії і визначає основні якості, якими повинен володіти адвокат.

Арман-Гастон Камю (фр. Armand-Gaston Camus; 1740–1804) – французький адвокат, учасник французької революції, автор «Про професію адвоката (перший лист)». У цьому листі Камю дає пораду товаришу про те, чи зупинити вибір його сина на адвокатській професії. Камю розкриває підстави благородства адвокатської професії, переваги її затребуваності, перелік необхідних якостей характеру і, одночасно, перелік обов'язків.

У книзі відомого адвоката Франції Франсуа-Етьєна Молло (Mollot; 1794–1870), «Правила адвокатської професії у Франції» [145] міститься узагальнення етичних і моральних правил адвокатської професії. Цей твір є збіркою традицій французької адвокатури та складається з чотирьох розділів: загальні обов'язки адвокатів, обов'язки адвокатів щодо клієнтів, обов'язки адвокатів один до одного, обов'язки адвокатів до суду. Перше видання його з'явилося в 1842 р. і протягом значного періоду було настільною книгою кожного діяча французької адвокатури. Паризька рада адвокатів довгі роки дотримувалася звичаю дарувати кожному, допущеному до практики, книгу

Молло. Обов'язковість «Правил» у стані склалася тільки завдяки загальному визнанню моральної правоти і бездоганності їх принципів. Сила загального визнання їх, при цьому, була такою великою, що повага до них дорівнювала повазі до закону, а порушення визнавалося Радою тяжким професійним проступком. «Правила» було визнано кодексом адвокатської етики не тільки у Франції, але в Бельгії і Німеччині.

Жюль Фавр (фр. Jules Claude Gabriel Favre; 1809–1880) в «Адвокатських ідеалах» підкреслював моральний характер професії, Андре Дюпен (фр. Andre-Marie-Jean-Jacques Dupin, 1783–1865) у «Процесі над Ісусом Христом» стверджував, що «право вільного захисту зведено до незаперечної природної підстави». Про французьку адвокатуру писав Герман де Бетс «Мистецтво говорити на суді» [36], Олександр Володимирович Лохвицький «Французька адвокатура» [128], Григорій Христофорович Чалхушьян «Ідеали французької адвокатури» [258] та ін.

Французька адвокатура, відображена у працях вищеназваних вчених і адвокатів, уособлює собою приклад системи з властивим їй рівнем суспільного розвитку, в якій оптимальний організаційний устрій адвокатури поєднується з чіткою регламентацією діяльності та функціонуючими загальноприйнятими правилами професійної етики.

На розвиток адвокатури помітно вплинули Велика Французька революція 1789–1794 рр. і прийняття Декларації прав людини і громадянина. Проголошені в документі демократичні і гуманістичні принципи державно-правового устрою були радикальним викликом старому, феодальному світу і мали всесвітньо-історичне значення. «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на загальній користі. Мета будь-якого політичного союзу – забезпечення природних і невід'ємних прав людини» [68]. Природними і невід'ємними правами людини і громадянина проголошувалися свобода

особистості, свобода слова, свобода переконань, право на опір гнобленню, право на захист.

Слід відзначити і здатність адвокатської спільноти Франції створювати і зберігати традиції свого цеху, і вміння оберігати високий соціальний статус професії, і здатність висувати зі своїх лав не тільки легендарних представників професії, але й історичних персонажів, овіяних світовою славою [13]. Наприклад, у 1790 р. адвокатський стан Франції, «передчуваючи» суспільно-політичні зміни і знищення адвокатури, оголосив про свій саморозпуск: «... Жалюгідні суди першої інстанції... роздаватимуть звання адвоката... Ці (нові адвокатські) корпорації будуть насичені масою осіб, які, не маючи жодного уявлення про наші принципи і нашу дисципліну, принизять нашу почесну діяльність і позбавлять її колишнього благородства... Краще ми знищимо самі предмет своєї любові (адвокатський стан), ніж дозволимо його образити» [46, с. 64]. Проте, потреба у професійній адвокатурі існувала, її становий устрій поступово відновився, а організація французької адвокатури у новій формації досягла такого розвитку, що значною мірою вплинула на устрій адвокатури інших держав.

Власні традиції функціонування протягом багатьох століть має англійська адвокатура, хоча, за оцінкою істориків, англійські адвокати (як, втім, і англійські судді) все ж поступалися французьким колегам і в знанні права, і в ораторському мистецтві, і в здатності відстоювати інтереси довірителів [13].

Англійська адвокатура, як і адвокатури інших країн Європи, своїм виникненням також зобов'язана римському і канонічному праву. Її унікальність обумовлена географічним і релігійним факторами, парламентським устроєм, який сприяв розвитку політичного красномовства, громадянських свобод і самоврядування, працям англійських мислителів, таких як Ф. Бекон [43], І. Бентам [32; 33; 34].

Джон Фортеस्क'ю (англ. John Fortescue; 1394–1480) – англійський юрист, політичний і державний діяч, написав у 1470 р. для принца Ланкастерського латинський трактат «Похвала англійським законам» [282] (*De laudibus legum Angliae*). Цей твір є визначним у багатьох відношеннях, оскільки в ньому хоча і ідеалізовано, але досить чітко, висвітлено англійську дійсність XV ст. Фортеस्क'ю всіляко намагався довести перевагу державного розвитку Англії над Францією, згадуючи при цьому про стан суддівського корпусу та адвокатури.

Англійська адвокатура також відома з перекладу класичної праці Ріхарда Гарріса, видатного англійського адвоката-практика XIX ст., який мав величезний досвід ведення захисту на процесах, – «Школа адвокатури» [57]. Свою книгу, наповнену численними практичними порадами щодо ведення справ, автор починає і закінчує цінними спостереженнями етапів ведення процесу, різних психологічних типів допитуваних, наводить приклади справ та їх ведення, нетривіальних випадків в адвокатській практиці, надає рекомендації щодо мистецтва захисту в суді.

Серед нормативно-правових актів Англії особливе значення мала Велика Хартія вольностей 1215 р. У ст. 39, яку багато дослідників називають «переломною» в англійській історії, записано: «Жодна вільна людина не може бути заарештована, або ув'язнена, або позбавлена власності, або оголошена поза законом, або вигнана, або будь-яким іншим чином знедолена, і ми не підемо на неї, і не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй і за законом країни» [165]. Цією нормою було визнано право особистості вільно розпоряджатися собою, а покарання за раніше вчинене правопорушення може бути застосоване тільки за законним вироком суду. Ця норма, як і сама Хартія, є дуже прогресивними для свого часу. Ідея рівності і прав людини висуваються на перший план, а феодалізм обмежується нормами закону і поступово приречує себе на саморуйнування.

Проблемою генезису російської адвокатури та аналізу її пореформеного стану в XIX – на початку XX ст. були зацікавлені Є. Васьковський [46], А. Коні [109; 110; 111], М. Вінавер [49; 50], І. Гессен [58; 93], П. Обнинський [163], М. Гольдштейн [61], Б. Кістяковський [103], П. Новгородцев [158], П. Пороховщиков [180; 181], В. Спасович [218; 219], І. Фойницький [248; 249], Н. Полянський [178]. Спираючись на різні теоретичні дослідження і роблячи різні акценти у визначенні сутності і меж взаємин особистості і держави, дослідники обґрунтовували відповідні їхнім поглядам способи забезпечення прав і свобод людини, характеризували адвокатуру та пропонували шляхи її удосконалення.

За радянського періоду розвитку держави і суспільства з'явилося чимало публікацій у рамках сформованого у той час законодавства, основних його принципів і цілей, безпосередньо пов'язаних з ідеями соціалізму і комунізму (роботи С. Алексєєва [6; 7; 8], А. Бойкова [40], Д. Ватмана [47], Д. Керімова [100, 101], В. Кудрявцева [123; 124], В. Нерсисянца [92; 156], М. Строговича [223; 224], Ю. Стецовського [220; 221] та ін.). У жорстких ідеологічних рамках існуючої політичної системи їм вдалося просувати правозахисні ідеї і зміцнювати рольові позиції діяльності адвокатури.

Вивченню інституту адвокатури у правових системах зарубіжних держав присвячено роботи сучасних вчених М. Аракеляна [23], І. Гловацького [59], С. Деханова [72], О. Святоцького [227], В. Медведчука [205], Т. Апарової [20], А. Жалінського і А. Реріхта [81], Л. Фрідмена [250], В. Бернхема [35], М. Барщевського [28], Л. Хвана [253] та ін. Важливий внесок у дослідження адвокатської діяльності зробили В. Лафітський [125], М. Марченко [136], Е. Аннерс [17], К. Осаке, А. Кучерена та ін.

У дисертаційному дослідженні на тему «Адвокатура в Західній Європі: досвід та сучасний стан» [72] С. Деханов розкриває історичні етапи становлення західноєвропейської адвокатури, кожен з яких мав яскраво виражені форми існування (Античність, Середньовіччя, Новий час, сучасний період), які визначили специфіку цього інституту. С. Деханов стверджує, що сучасний період розвитку західноєвропейської адвокатури характеризується, з одного боку, великою різноманітністю її проявів (організаційно-правові форми здійснення адвокатської діяльності, ставлення до адвокатської монополії, моделі адвокатського самоврядування), а з іншого – універсальними рисами та ознаками.

Курс лекцій «Порівняльна адвокатура» [23] М. Аракеляна – це дослідження, здійснене на стикові порівняльного правознавства та адвокатури. По суті, мова йде про формування нової галузі знань – порівняльної адвокатури, об’єктом якої є правові системи різних країн світу, а предметом – характеристика інституту адвокатури та адвокатської діяльності, що склалися в них. Інституту адвокатури також присвячена монографія М. Аракеляна «Інститут адвокатури в правозахисній системі України: теоретико-правовий аспект» [21].

Характеристику організації та діяльності адвокатури окремих країн проаналізовано у монографії «Сучасні системи адвокатури» [227] за редакцією О. Святоцького. Комплекс проблем історичного, методологічного і теоретичного характеру щодо визначення терміну і суті адвокатури, стосовно вироблених основних стандартів організації і ролі адвокатури досліджено в роботі О. Святоцького, В. Медведчука «Адвокатура: історія і сучасність» [205].

Правові основи організації та діяльності адвокатури в таких країнах світу, як Англія, Німеччина, Франція, викладено у навчально-практичному посібнику І. Гловацького «Адвокатура зарубіжних країн: Англія, Німеччина,

Франція» [59]. У посібнику досліджено історію цих країн, становлення і розвиток їх правових систем, особливості судової системи, історію становлення інституту адвокатури та його характеристика, роль адвоката у цивільному та кримінальному процесах. Уперше у вітчизняній літературі такого типу зроблено спробу висвітлити процес інтеграції інституту адвокатури зазначених країн до права Європейського Союзу, що є особливо актуальним в аспекті майбутнього української адвокатури.

Наукова праця Т. Апарової «Суди і судовий процес Великобританії. Англія, Уельс, Шотландія» [20] надає досить повну інформацію про становлення, розвиток і сучасний стан судової системи Великої Британії, правозахисну діяльність соліситорів і баристерів (адвокатів).

У посібнику А. Жалінського і А. Реріхта «Вступ до німецького права» [81] розглядаються основи правової системи Німеччини: публічна влада, судова система, принципи державного устрою, деякі галузі права, а також адвокатура.

У працях В. Бернхема «Вступ до правової системи США» [35] і Л. Фрідмена «Вступ до американського права» [250] детально аналізується правова система США, зокрема її конституційна, адміністративна і юридична структури. Значну увагу В. Бернхем приділяє актуальним проблемам юридичної освіти, вступу до адвокатури та особливостям адвокатської діяльності, а Л. Фрідмен – ролі і значенню американських юристів, їх становленню у професії і об'єднаннях.

Питання типологізації інституту адвокатури в окремих державах розглядалося в працях Є. Васьковського [46], М. Аракеляна [23], С. Деханова [72], А. Аксьонова [5], А. Кормича [115], А. Бугаренка [42], А. Насадюка [153], Р. Мельниченка [139], С. Тарасової [231], Н. Обловацької [162], Р. Йокобаускаса [90] та ін.

Емпіричною основою вивчення виникнення та розвитку української адвокатури стали джерела права Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Козацько-Гетьманської держави, Російської імперії, УРСР, в яких існували правові норми, що свідчили про становлення та розвиток інституту адвокатури на українських землях [255]. Окрім цього, джерельною базою є Конституція України [114], Закон України «Про адвокатуру» [188], Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [187], Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [189], Кримінальний процесуальний кодекс України [121] та інші нормативно-правові акти, які регламентують організацію та діяльність інституту адвокатури у період становлення та розвитку України як незалежної держави.

Дослідженню інституту адвокатури України присвячені роботи Т. Варфоломеєвої [45; 94], А. Козьмініх [104], В. Медведчука [205], С. Прилуцького [186], В. Рідчика [195], С. Сафулька [201], В. Святоцької [204], О. Синєокого [209], Д. Фіолєвського [246], С. Фурси [3], В. Шкарупи [2] та ін.

У підручнику Д. Фіолєвського «Адвокатура» [246] дається системний виклад та аналіз інституту адвокатури, діяльності адвоката на всіх стадіях судочинства, розглядаються шляхи розбудови адвокатури в Україні з метою забезпечення усіх верств населення доступною та якісною правовою допомогою. З огляду на кардинальні зміни в економіці, технологіях та соціальній свідомості, акцентується увага на необхідності якісних змін у підготовці адвокатів, стилі та методах їхньої роботи.

У навчальному посібнику О. Синєокого [209] розглянуто причини та умови виникнення інституту адвокатури, основні принципи діяльності адвокатури на різних етапах історичного розвитку суспільства, організація і функції адвокатури, напрями, форми і принципи діяльності адвокатури в Україні.

У досягненні мети стати адвокатом або хоча би ближче познайомитися з адвокатською діяльністю допоможе «Енциклопедичний довідник майбутнього адвоката» [79], який складається з двох частин. У частині першій містяться матеріали з історії становлення адвокатури, ролі адвоката у цивільному, цивільному процесуальному, кримінальному, кримінально-процесуальному законодавстві України. У частині другій містяться матеріали з трудового, житлового, сімейного, екологічного, земельного законодавства України, а також довідковий матеріал до двох частин.

Дослідження історіографії інституту адвокатури та адвокатської діяльності дозволяє визначити умови виникнення і формування інституту адвокатури, всебічно розглянути теоретико-правові основи адвокатури як правового і соціального інституту в різних правових системах (поняття, функції, правове регулювання, суб'єктний склад, структура, організація надання адвокатської допомоги тощо). Але відсутність наукової праці стосовно комплексної типологізації інституту адвокатури та адвокатської діяльності робить це дослідження актуальним.

1.2. Методологічні основи дослідження інституту адвокатури та типологізації моделей адвокатської діяльності

Загальнотеоретичне дослідження тих чи інших аспектів адвокатської діяльності вимагає використання усього сучасного методологічного арсеналу. Звичайно, мова не йде про кардинальний перегляд методологічного поля, сформованого цілими поколіннями як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-правознавців. Скоріше можна говорити про уточнення меж застосування уже відомого методологічного інструментарію, а також більш повної реалізації їх евристичного потенціалу [55, с. 26].

На думку В. Дудченко, «адекватна модель процесу наукового дослідження, результатом якого є нове знання, охоплює стадію

формулювання й оцінки проблеми; відкриття, генерування й обґрунтування нових наукових ідей. І хоча наука не має у своєму розпорядженні який-небудь безпомилково діючий метод генерування нових наукових ідей і гіпотез, вона має у своєму розпорядженні широку розмаїтість методів, прийомів, засобів і способів міркувань як логічного, так і евристичного характеру, що значною мірою регулюють і збагачують процес дослідження» [78, с. 16].

Методологія є необхідним компонентом будь-якої науково-пізнавальної діяльності. Для юридичної науки звернення до методологічних підходів, пов'язаних із тими або іншими науковими сферами, це питання залучення до методологічного арсеналу юриспруденції тих або інших систем і схем наукового мислення, що забезпечують поглиблене, всебічне пізнання держави і права [230, с. 234]. На думку Д. Керімова, методологія права є не що інше, як загальнонауковий феномен, який об'єднує усю сукупність принципів, засобів та методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання і вчення про них, загально- і конкретно наукові поняття та методи), які розроблені усіма суспільними науками, у тому числі і комплексом юридичних наук, та застосовуються у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [99, с. 52; 294].

Провідна роль у методології дослідження інституту адвокатури та адвокатської діяльності відводиться цивілізаційному підходу у зв'язку з тим, що кожна цивілізація вибудовує своєрідну систему захисту прав і свобод людини (наприклад, у Стародавній Греції, де адвокатів як таких не існувало, правову допомогу надавали логографи, синегори, параклети і прагматики; за часів Київської Русі обвинуваченого представляли послухи (свідки порядності обвинуваченого), видоки (свідки вчиненого факту), а також родичі і друзі). Цивілізаційний підхід, зазначає О. Лукашева, «руйнує одноманітну картину світу, одномірність, однолінійність його розвитку;

розкриває своєрідність і неповторність життєустрою народів різних соціокультурних спільнот, які прагнуть до збереження своєї ідентичності; у той же час дозволяє побачити ті загальнолюдські набуття, які створюють умови для взаємодії цивілізацій, їх діалогу, допомагає не тільки зрозуміти інші системи буття народів, інші способи їх організації, але і поважати їх» [130, с. 3].

З позиції цивілізаційного підходу, важливим напрямком досліджень є вивчення множинності правозахисних та інституційних явищ, які відображають різноманіття правозахисної діяльності та інституту адвокатури, що безпосередньо пов'язано з різноманіттям існуючих правових систем і правових культур, заснованих на різних правових цінностях, які існували раніше й існують нині [38, с. 19].

За допомогою цивілізаційного підходу є можливим дослідження стану і розвитку суспільства, формування його суспільних інститутів, у тому числі правозахисних, закономірностей чергування історичних типів держав з точки зору якісних змін у соціокультурному середовищі суспільства, у духовній культурі народу, його релігії і моралі.

Цивілізаційний підхід незамінний при моделюванні адвокатської діяльності, зокрема дослідженні родинної та професійно-договірної адвокатури, їх особливостей, наприклад, правової фікції у вигляді інституту патронату, що функціонував у Стародавньому Римі. Цивілізаційний підхід дозволяє досліджувати інститут адвокатури і адвокатську діяльність із точки зору їх місця у соціально-політичному житті держави, при цьому, звернувшись до моделювання, визначити моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту. Нерідкими є приклади в історії, коли адвокатську діяльність було заборонено у тому чи іншому суспільстві або, навпаки, адвокатура ставала процвітаючим інститутом, а іноді навіть знаряддям політичної влади.

У рамках вивчення інституту адвокатури цивілізаційний підхід дозволяє простежити його становлення, розвиток і функціонування під впливом змін і чергування державно-правових явищ у правових системах минулого і сучасності, а також у порівнянні з історією інших народів і цивілізацій; виявити як унікальні особливості адвокатської діяльності у різних правових системах, так і універсальні правові засади функціонування інституту адвокатури. Плюралістичне ставлення до вивчення інституту адвокатури та відмова від застосування принципу європоцентризму – основні методологічні особливості цивілізаційного підходу, застосовані у цьому дослідженні.

Ще одним значущим підходом у пізнанні адвокатської діяльності є аксіологічний підхід. Значимість аксіологічного підходу зводиться до двох факторів: 1) на тлі процесів глобалізації інтенсифікується процес діалогу правових культур, що актуалізує необхідність дослідження різноманіття традицій права та вимагає більш широкого використання аксіологічного підходу; 2) в умовах пошуку найбільш раціональних шляхів реформування національної правової системи з особливою гостротою постає питання застосування аксіологічного підходу у сфері правотворчості, удосконалення існуючої системи законодавства шляхом закріплення в ній найбільш значимих для суспільства цінностей, що є необхідною умовою для успішного розвитку держави.

Звернення до правопорядків інших держав та запозичення їх правових цінностей практикувалося з прагматичною метою удосконалення національної правової системи, або з філософською метою створення ідеальної, розумної правової системи, або просто з метою кращого пізнання права різних народів. Геродот в «Історії» нерідко хвалить ті чи інші правові звичаї різних народів. Традиція приписує децемвірам (колегія з 10 чоловік, утворена для виконання духовних і світських обов'язків у державі)

запозичення із законів Солона при складанні «Законів XII Таблиць» [80, с. 3] (що вплинуло на розвиток ораторського мистецтва у Стародавньому Римі). Знання римського і канонічного права демонструє і Генрі де Брактон, автор трактату «Про закони і звичаї Англії» (1254–1256 pp.) [91], де помітні запозичення з «Інституцій», «Дигестів» та інших пам'яток римського права, у тому числі у сфері організації судової системи. Цей документ активно використовувався англійськими юристами у правозахисній діяльності. Нерідкими були випадки в історії запозичення кращих традицій і правових цінностей у сфері адвокатури, наприклад, організація пореформеної адвокатури Російської імперії у XIX ст. та її схожість з адвокатурою Франції.

Аксіологічний підхід розглядає право крізь призму його відповідності певним цінностям, які можуть забезпечуватися правом і бути його основою. З його допомогою визначається: по-перше, цінність права як соціального регулятора; по-друге, здатність права втілювати в життя певні цінності, по-третє, ціннісне наповнення права [242, с. 16]. Наприклад, в епоху становлення і розвитку адвокатської професії в США у XIX ст., гонорар займав головне місце в системі цінностей американських правозахисників. Високий гонорар виплачували бізнес-структури. Це призвело до формування комерційної або бізнес-адвокатури, яка спеціалізувалася з надання послуг корпораціям, отримуючи за це високий гонорар. Така спрямованість адвокатури сформувала юридичну практику, в якій висвітлювалася, знову ж таки, гонорарна «цінність» правозахисної діяльності.

Завдяки аксіологічному підходу можливим є пізнання цінності прав людини у різні часові періоди і юридичної потреби такого інституту захисту прав і свобод людини як інститут адвокатури. Ціннісні властивості права і досягнення юридичної культури дозволяють стверджувати в суспільстві ідеали гуманізму, свободи, рівності, справедливості, усього того, що може

забезпечити ефективність соціального регулювання, та забезпечити його рух до громадянського суспільства [194, с. 89].

Аксіологічний підхід дозволяє розмірковувати про те, якою є реальна роль права в житті різних суспільств, і яким є рівень реалізації прав людини в різних правових системах. Адвокатській діяльності «раді» тільки в тому суспільстві, де права і свободи людини і громадянина визнані найвищою цінністю і, отже, інститут адвокатури нормативно врегульований, є інститутом громадянського суспільства та ефективно надає правові послуги з метою захисту прав і свобод людини і громадянина. Функціонально неефективний інститут адвокатури у тих правових системах, де нормативне закріплення прав і свобод є лише фікцією на тлі беззаконня й антигуманності.

На думку А. Фальковського, «особливістю використання аксіологічного підходу в порівняльно-правових дослідженнях є його поєднання з історичним і функціональним методами, що дозволяє визначити процес становлення та функціонування права будь-якої культури та цивілізації як цілісної ціннісно-нормативної системи» [242, с. 17]. У такому вимірі аксіологічний підхід має виняткові евристичні можливості у порівняльно-історичному пізнанні адвокатської діяльності, адже саме на його основі є можливим дослідження як ціннісних основ інституту адвокатури, так і здатності інституту адвокатури втілювати в життя цінності сучасної епохи.

Звертаючись до моделювання адвокатури, аксіологічний підхід використовувався при дослідженні організації адвокатської професії в різних правових системах і не тільки. Саме розподіл на адвокатів і повірених, баристерів і соліситорів тощо, має особливе ціннісне значення для кожної правової системи як у романо-германській правовій сім'ї, так і сім'ї загального права. Століттями поділ професії сприймається як належне і традиційне, як

незамінна частина правової реальності, як цінність. У XVI-XVII ст. ця цінність активно запозичувалася багатьма європейськими правовими системами, пізніше виникли тенденції до універсалізації адвокатської професії та реалізації усього спектру професійних функцій однією особою. Аксиологічний підхід дозволяє простежити зміну цінностей на шляху становлення та розвитку адвокатської професії.

Важлива роль у дослідженні моделей адвокатської діяльності у різних правових системах відведена антропологічному підходу, який дозволяє через призму універсальності та різноманіття людського буття, розкрити таку складову інституту адвокатури, як її потрібність, необхідність. Антропологічний підхід пов'язаний із вивченням людини, її культури, буття і визнанням того факту, що феномен права глибоко пов'язаний з людиною, її сутністю, а правозахисник є таким же обов'язковим елементом правосуддя, як обвинувач і сам суд.

Як зазначає В. Нерсисянц, юридична антропологія – це наука про людину як про соціальну істоту в її правових проявах, вимірах, характеристиках. Вона вивчає правові форми суспільного життя людей від давнини до теперішнього часу. До її предметної сфери належать правові системи, і в цілому – весь комплекс правових явищ (усі правові форми в широкому сенсі цього слова – правові норми, відносини, ідеї й уявлення, інститути, процедури, способи регуляції поведінки, захисту порядку, вирішення конфліктів тощо), які складаються в різних спільнотах (первісних, традиційних, сучасних), у різних етносів (народів, націй), за різних епох і в різних регіонах світу. У полі дослідницької уваги та інтересів цієї юридичної науки і навчальної дисципліни, таким чином, знаходиться усе правове різноманіття і багатство людства (і складових його етнічних груп, народів, націй) у його становленні і розвитку, в його реальному соціально-історичному бутті [157, с. 1]. Це положення має принципове значення при

вивченні інституту адвокатури в умовах виникнення, розвитку та згасання соціальної системи суспільства, зміни історичних типів держав, порівнянні інституту адвокатури в державах однієї правової сім'ї та різних правових сімей, а також визначенні соціальної ролі інституту адвокатури у державно-правовій і політичній сферах.

Антропологічний підхід надає шанс побачити розмаїття соціальних систем у світі і дозволяє відмовитися від власних національних упереджень на користь сприйняття інших суспільств із їх способом життя. Підхід дозволяє побачити загальне й особливе у правах людини різних правових систем, адже права людини є одночасно і універсальними, через універсальність фундаментальних людських інтересів, і культурно-етнічно різноманітними. Таким чином, антропологічний підхід, застосований до інституту адвокатури, дає можливість визначити значення правозахисної діяльності, надаваної адвокатами, у різних сферах життєдіяльності людини і суспільства, у різних куточках світу, порівняти і зіставити її.

Яскравий приклад значення адвокатури у контексті антропологічного підходу можна простежити при моделюванні моделей безоплатної правової допомоги. Право на кваліфіковану юридичну допомогу є загальновизнаним, і практично у кожній правовій системі створено умови і механізми надання такої допомоги малозабезпеченим адвокатами. Універсальність прав людини при цьому поєднується з різними моделями надання безоплатної правової допомоги, врегульованих державою. Необхідно зазначити, що антропологічний підхід дозволяє простежити соціальне значення безоплатної адвокатської допомоги і відмінність у його значенні в різних правових системах.

За допомогою антропологічного підходу вдається змоделювати різновиди допуску іноземних адвокатів до професійної діяльності на території приймаючої держави. При цьому важливо розкрити ставлення,

готовність і потребу суспільства до змін і можливість створення умов для чесної конкуренції.

Необхідно згадати і про герменевтичний підхід, що ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення та інтерпретації юридичних текстів. Завдяки використанню можливостей герменевтики і герменевтичного підходу можна виявити не тільки справжній сенс пам'яток права, але й знайти те, що пов'язує їх із сучасним розвитком і функціонуванням різних правових систем [37, с. 64].

Наприклад, у дослідженні адвокатської діяльності особливе місце серед джерел права посідає Кодекс Юстиніана 528 р., що включає 4652 уривки з імператорських розпоряджень (конституцій). За Кодексом Юстиніана адвокатура вводилася у рамки певної системи, що була всебічно законодавчо врегульованою.

Вплив римського права поширився далеко за межі Візантії і тривав століття. У XV–XVI ст.ст. майже в усіх країнах Західної Європи було засвоєно Кодекс Юстиніана. Є. Васьковський зазначає, «юстиніанове право, як відомо, послужило основою для законодавств майже усіх цивілізованих народів..., вплинуло на устрій адвокатури в державах західної Європи» [46].

Застосування герменевтичного підходу до вивчення інституту адвокатури, за допомогою вивчення юридичних текстів, дозволяє, по-перше, досліджувати сам інститут адвокатури у тому чи іншому суспільстві у певний проміжок часу, а, по-друге, простежити зв'язок часів у сталості, зміні та різноманітності принципів адвокатської діяльності, організації адвокатського стану, юридичного запозичення, а також стверджувати про зближення правових систем.

При моделюванні адвокатської діяльності герменевтичний підхід застосовувався повсюдно у зв'язку із тим, що достовірна інформація про інститут адвокатури тієї чи іншої правової системи міститься у нормативно-

правових актах, ігнорування вивчення яких призводить до недостовірності дослідження (наприклад, при моделюванні моделей адвокатської монополії на надання правових послуг було досліджено нормативні акти, що містять інформацію про права та обов'язки адвокатів). Перетворювальна функція правових моделей – яскраво виражений наслідок застосування герменевтичного підходу.

Важливе місце в методології вивчення адвокатської діяльності та визначення її моделей належить порівняльно-правовому підходу.

Заслуговує уваги позиція С. Алексєєва, який наголошує на значних потенційних пізнавальних можливостях порівняльно-правового підходу. Він справедливо зазначає, що він допомагає «не тільки виявити протилежності, відмінності і риси наступності правових систем різних історичних типів і правових сімей, але й (що, можливо, є найголовнішим) формулювати загальнотеоретичні положення і конструкції, виявляти закономірності функціонування та розвитку, які враховують особливості правових систем різних соціальних структур, епох, країн» [9, с. 32–33].

За допомогою використання синхронного (одночасного) і діахронного (порівняння об'єктів за різних часів) видів порівняння об'єктів дослідження, можна здійснити порівняння інституту адвокатури як на сучасному етапі розвитку правових систем, так і під час їх трансформацій. Спираючись на систему синхронно-діахронного пізнання, можна реконструювати і пізнати інститут адвокатури у контексті його зв'язку з іншими елементами правової системи, до якої він входить у певний історичний період, і зв'язку з попереднім і наступним станами цієї системи, що відбулися на ньому.

При проведенні синхронного та діахронного порівнянь необхідно дотримуватися кількох правил: сучасна адвокатура не з'явилася раптово, а формувалася поступово протягом декількох тисячоліть, і кожен період створив щось нове, що позначилося на її розвитку, і що при непомітному

переході на наступний етап становить основу для подальшого розвитку; функціонування адвокатури у певний період представляє результати всієї попередньої її історії, попереднього розвитку, і навпаки, цим обумовлюється подальший її розвиток; недоречно вимірювати адвокатуру у певний період часу категоріями попереднього або наступного періоду.

Необхідно відзначити, що переважно застосовується внутрішньотипове порівняння інститутів адвокатури, що означає вивчення їх функціонування в рамках однієї правової сім'ї. Всебічне дослідження адвокатської діяльності передбачає не обмежуватися внутрішньотиповим, а застосовувати зовнішньотипове порівняння, спрямоване на вивчення моделей адвокатської діяльності, існуючих в різних правових сім'ях.

Важливе значення в дослідженні адвокатської діяльності відведено нормативно-функціональному порівнянню, як одній з форм порівняльно-правового підходу. Згідно з нормативно-функціональним порівнянням об'єкти вважаються порівнюваними, якщо вони виконують одні й ті ж завдання навіть відмінними способами [179, с. 28]. Це особливо актуально при моделюванні адвокатської діяльності в країнах з поділом адвокатської професії (наприклад, Великобританія, де функціонують баристери і соліситори, що виконують різні функції у складі адвокатської професії).

Залежно від об'єкта дослідження порівняння може здійснюватися на різних рівнях. Традиційним для вітчизняної та зарубіжної літератури є виокремлення макро- та мікрорівнів порівняльно-правових досліджень [179, с. 27].

Для дослідження адвокатської діяльності використовується порівняння на мікрорівні, так як об'єктами порівняння на мікрорівні стають певні компоненти або елементи правових систем: галузі, інститути, нормативно-правові акти, що регулюють певне коло схожих суспільних відносин, норми права, матеріали судової практики, правові доктрини тощо [125, с. 90].

У мікрорівневому аналізі діє важливе правило – порівнянню підлягають лише однопорядкові явища, норми, інститути, взяті в їх відповідних формах і розглянуті на відповідних рівнях.

Таким чином, застосування порівняльно-правового підходу для порівняння функціонування інституту адвокатури в різних правових системах і в різні часові відрізки дозволяє послідовно, системно, комплексно відобразити загальні закони їх розвитку, виявити причини розбіжностей у цих правових системах, обумовлені географічними, конкретно-історичними та іншими факторами, виявити динаміку рецепції норм та інститутів, взаємного засвоєння юридичного досвіду, а також зближення правових систем та інститутів під впливом глобалізації.

Вивчення адвокатури в історичному розрізі можливе завдяки застосуванню історичного підходу, який дозволяє простежити еволюцію об'єкта дослідження: розкрити витоки правових явищ, простежити їх розвиток на різних етапах історії, оцінити сучасний їх стан [125, с. 95]. Так, неможливо зрозуміти природу відмінностей адвокатської професії та самого інституту адвокатури в системі загального та романо-германського права, не звернувшись до історії їх формування та розвитку.

В основі історичного підходу лежить вивчення реальної історії держави і права як елементів суспільства в їх конкретному різноманітті; виявлення історичних фактів і на цій основі розумове відтворення історичного процесу, що розкривається через логіку, закономірності їх розвитку [66, с. 78].

Таким чином, роль історичного підходу полягає в дослідженні закономірностей виникнення та становлення інституту адвокатури у різні періоди історичного розвитку різних країн.

Історичний підхід дозволяє зрозуміти залежність теперішнього від минулого, а також значення теперішнього як умови досягнення майбутнього.

При цьому даний науковий підхід вимагає вивчення адвокатської діяльності та інституту адвокатури в їх різноманітних зв'язках, у взаємозалежності.

Ще одна вимога історичного підходу пов'язана з проблемою повторюваності історичних подій. Наприклад, необхідність у правовому захисті на суді призводить до виникнення групи осіб, що надають цей захист. У будь-якій державі на певному етапі дана група для захисту своїх інтересів об'єднується в стан зацікавлених професіоналів. Ця повторюваність подій вимагає від дослідника розуміння того, що будь-який досліджуваний об'єкт або процес має не тільки спільні риси з собі подібними, але й завжди чимось відрізняється від них, тобто є унікальним за своєю природою. У будь-якому суспільстві існує своєрідне, тільки йому властиве поєднання соціальних, економічних, політичних, духовних чинників. Кожне суспільство має тільки йому притаманні фактори, пов'язані з його історичним досвідом і традиціями, культурним розвитком народу, світосприйняттям. Правові моделі володіють гносеологічною функцією. Завдяки застосуванню історичного підходу при моделюванні адвокатури можливо суттєво розширити межі пізнання, що позитивно позначається на результаті дослідження і моделювання.

Застосування історичного підходу до дослідження і моделювання адвокатської діяльності дозволяє розглядати інститут адвокатури у розвитку, в різноманітних зв'язках, виявляти загальне і особливе на основі вивчення конкретних процесів у конкретних історичних умовах, а також зрозуміти залежність теперішнього від минулого і значення справжнього як умови досягнення майбутнього.

Застосування системного підходу дозволяє включити в предмет науки про адвокатуру крім онтологічних і гносеологічних закономірностей ще й соціально-економічні, політичні, моральні, ідеологічні та інші закономірності, які детермінують розвиток і функціонування адвокатури.

Застосування системного підходу в соціальному пізнанні означає дослідження закономірностей розвитку адвокатури як цілісного організму, як системи [55, с. 26–27].

Навіть етимологічний аналіз цього терміну дає підстави стверджувати, що «система» передбачає наявність більше одного, тобто кількох елементів, які перебувають у взаємодії один з одним, утворюючи певну цілісність. Згідно з класичним визначенням, що належить одному з творців загальної теорії систем Л. Фон Берталанфі, будь-яка система розвивається таким чином, що «раніше не зв'язані або слабкопов'язані її частини стають все більш взаємопов'язаними, сама ж система вдосконалюється ... до стійкої рухомої рівноваги» [55, с. 26; 269, с. 302–361]. І. Блауберг, Е. Юдін вважають, що «системний підхід виходить з того, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями складових його елементів, а корениться, насамперед, у характері зв'язків і відносин між певними елементами» [39, с. 168].

Інститут адвокатури відноситься до числа органічних систем, що означає наявність у ньому особливого роду зв'язків між його складовими елементами: адвокат-клієнт, адвокат-суд, адвокат-адвокат, адвокат-спільнота, спільнота-держава тощо. Система має властивість модифікування її елементів, пристосовуючи їх до вирішення загальносистемних завдань, але в той же час і елементи в силу власної відносної автономності, можуть надавати зворотний вплив, викликаючи ті чи інші системні зміни [55, с. 27], (наприклад, формування спільноти адвокатів самими адвокатами, і подальший вплив спільноти на адвокатів).

При моделюванні, системний підхід взаємопов'язаний з моделлю, яка по суті є системою, що відображає чи відтворює об'єкт дослідження, а також здатна заміщати його. Структуруюча функція правових моделей передбачає

не просто системний підхід до всебічного дослідження адвокатури, але й виявлення її особливостей та індивідуальних ознак.

Таким чином, використання системного підходу дозволяє розглядати інститут адвокатури як цілісну сукупність різноманітних елементів, які взаємодіють між собою і навколишнім середовищем. При вивченні інституту адвокатури по законодавчих актах, системний підхід виключає розгляд норм права у відриві від загального правового контексту, від інших норм, що містяться в тому ж акті, тобто системний підхід передбачає не тільки комплексну оцінку правових явищ, а й виявлення прогалин у правовому регулюванні.

У складних і неоднозначних процесах розвитку суспільства вчені різних напрямків все більшу увагу звертають на синергетичний підхід.

Синергетика – науковий методологічний напрям пояснення об’єктивної реальності розвитку суспільства, що являє собою міждисциплінарну універсальну теорію самоорганізації та складності систем і процесів різної природи. Синергетика виникла на стикові природничих наук і увібрала в себе загальнонаукові системні ідеї, синергетична модель самоорганізації є на теперішній час найбільш узагальнюючою і найбільш евристично плідною пояснювальною моделлю, яка описує взаємопереходи порядку і хаосу в еволюції систем, у тому числі соціально-економічних [64, с. 10].

При вивченні адвокатської діяльності і самого інституту адвокатури синергетичний підхід як метод пізнання дає можливість проаналізувати сутність зміни і розвитку різних процесів, дозволяє звернутися до одного із складних соціально-філософських питань – до проблеми впливу на еволюцію випадкових факторів.

За допомогою синергетики можливо простежити усі етапи універсального процесу самоорганізації інституту адвокатури та адвокатської діяльності, як процесу еволюції порядку – його виникнення,

самоускладнення і руйнування. Крім того, синергетика звертає увагу дослідника не на існуючі явища, а на щойно виникаючі.

Обговорюючи проблему застосовності теорії самоорганізації Е. Мамчур доходить такого висновку: «Таким чином, складності застосування синергетики до аналізу соціально-історичних процесів пов'язані з унікальною специфікою гуманітарних систем, яка полягає у тому, що їх еволюція визначається поведінкою дійових осіб у взаємодії з умовами, що накладаються зовнішнім середовищем» [134, с. 69].

На думку І. Кривцової, «застосування ідей синергетики до пізнання правової реальності обмежується, по-перше, виявленням нелінійних закономірностей, яким підкоряються процеси самоорганізації системних правових явищ, тобто перш ніж «розпаковувати» методологічний потенціал розробок синергетики стосовно правової реальності, варто впевнитися в існуванні необхідних умов (передумов) для процесів самоорганізації у цій сфері; по-друге, дослідженням процесу динаміки (зміни системної якості) правових системних утворень, а саме – нелінійних ефектів, періодів хаотизації їхнього стану, які власне і сприяють процесу козволюції елементів складних правових явищ, процесу самоорганізації останніх; по-третє, розглядом правових системних утворень як різновиду соціальних систем, яким є властивою як самоорганізація, так і організація» [118].

Таким чином, традиційний гносеологічний інструментарій, що широко використовується при пізнанні такої складної, відкритої, динамічної й нелінійної системи, як адвокатура, не здатний пояснити непередбачені повороти на її еволюційному шляху, виявити механізми її розвитку. Тому, вагоме місце у методологічному інструментарії пізнання інституту адвокатури і адвокатської діяльності мають посісти методологічні розробки синергетики.

Думається, що теоретико-правове дослідження інституту адвокатури та моделювання адвокатської діяльності має ґрунтуватися на діалектичному підході до вивчення інституту адвокатури та його нормативно-правового масиву; переході від моністичної парадигми методології до методологічного плюралізму; необхідності урахування усіх політичних, соціальних, економічних факторів, історичної ситуації, а також обставин, які вплинули на еволюцію того чи іншого інституту адвокатури. Дослідження інституту адвокатури вимагає визнання об'єктивно існуючого процесу зближення і взаємозапозичення різних елементів правових систем; а також відмови від власних національних забобонів на користь сприйняття інших товариств із їх способом життя.

Тільки при такому всебічному вивченні адвокатури може бути виконано заповіт Е. Рабеля – боротися за виконання завдань юриспруденції «з тією старанністю, якої вимагає науковий ідеал» [125, с. 96].

1.3. Теоретико-методологічний потенціал методу правового моделювання у дослідженні адвокатської діяльності

Використання методу правового моделювання у теоретичному дослідженні інституту адвокатури є пріоритетним напрямком сучасного наукового пізнання. Теоретичне оперування інститутом адвокатури та адвокатською діяльністю, за допомогою заміни предмета дослідження його аналогом, дає змогу збагнути природу та сутність досліджуваного об'єкта та виявити теоретико-модельний потенціал.

У теперішній час метод моделювання став одним із основних інструментів пізнавальної діяльності людини, будучи суттєвою характеристикою сучасного стилю мислення. Зростання ролі моделювання у науковому пізнанні Т. Волчецька пояснює «внутрішньою логікою розвитку конкретної науки, необхідністю в більшості випадків опосередкованого

пізнання об'єктивної реальності» [53, с. 6]. У цьому плані можна констатувати, що поява і розвиток моделювання викликані переходом сучасних наук з описово-емпіричного рівня на рівень абстрактно-теоретичний.

Цей ефективний метод пізнання використовується різними науками і галузями знань, і якщо раніше існувала думка про те, що доля моделювання – лише технічні та природничі науки, то тепер його використання і в науках громадських вважається доцільним і, більше того – перспективним [53, с. 6].

Найбільш важливі дослідження у сфері моделювання було проведено у другій половині XX ст. Чинниками, що викликали істотне зростання та інтенсивність теоретичних розробок, стали нові напрямки науки – кібернетика, теорія систем, а також широке використання статистичних даних, математичних методів і комп'ютерних технологій при обробці результатів пізнавальної діяльності. У літературі зазначається, що моделювання – це «метод опосередкованого практичного або теоретичного оперування об'єктом, при якому досліджується безпосередньо не сам об'єкт, що нас цікавить, а використовується допоміжна штучна або природна система («квазіоб'єкт»), що знаходиться у певній об'єктивній відповідності до пізнаваного об'єкта, здатна замінювати його на певних етапах пізнання і дає при її дослідженні у кінцевому рахунку інформацію про сам об'єкт моделювання» [160, с. 42].

Моделюванню як методу наукового пізнання присвячений цілий ряд філософських досліджень, в яких вивчена його еволюція, розглянуті логічні, гносеологічні та вузьконаукові аспекти [44; 98; 184; 239; 266].

На думку Є. Салигіна, «проблема моделювання належить до числа недостатньо досліджених у праві. Можна сказати, що вона є *terra incognita* для юристів, особливо для теоретиків права, оскільки виходить за межі звичного вузьконормативного, догматичного праворозуміння і вимагає

володіння широким набором пізнавальних засобів – від соціолого-економічних і культурологічних теорій, що пояснюють поведінку людини, до математики, використовуваної при створенні математичних моделей» [199, с. 12].

Однак поступово метод моделювання проникає в науки юридичного циклу, що є об'єктивним і закономірним процесом подальшого розвитку методології права у гносеологічному аспекті. Це твердження є характерним і для дослідження інституту адвокатури, оскільки у правових системах минулого і сучасності функціонували або функціонують досить різні організаційно-правові структури правозахисного характеру, а також різні способи, види та напрямки правозахисної діяльності.

Моделювання вирішує пізнавальні завдання, тому визначається як метод пізнання, що полягає у вивченні навколишнього світу на основі побудови моделей.

Моделювання, таким чином, припускає наявність в реальній дійсності певного об'єкта (оригіналу) – предмета, явища чи процесу, які відтворюються суб'єктом, що їх пізнає, в якомусь матеріальному або уявному прообразі (аналог) – моделі, яка може у певних обставинах замінювати об'єкт і надавати про нього інформацію. Моделювання спирається на ідею подібності, що припускає наявність між різними об'єктами взаємно однозначних відповідностей. Знаючи характеристики одного з них, можна з достатньою часткою впевненості міркувати про інший [199, с. 13].

Таким чином, метод правового моделювання служить для створення теоретичної моделі реально існуючих процесів чи явищ, яка підлягає науковому дослідженню з метою пояснення цих явищ і характеризує структурний елемент об'єкта пізнання, тобто, у процесі цього дослідження інститут адвокатури або певна характеристика адвокатської діяльності буде

замінено на аналогічну теоретичну модель, що дозволяє вивчати об'єкт пізнання шляхом дослідження даної теоретичної моделі, яка відтворює принципи організації та функціонування системи шляхом розщеплення на структурні елементи, їх уявлення як структурного елементу (частини) системи, і перенесення отриманих даних на інститут адвокатури або адвокатську діяльність.

На думку О. Скакун, «метод теоретико-правового моделювання передбачає створення теоретичних моделей, в яких втілюються уявлення про ідеальні форми права і держави, які виникають на певному етапі соціально-політичного розвитку (наприклад, модель правової держави) [211, с. 30].

Цей метод, зазначає Р. Ромашов, передбачає створення абстрагованих від життєвих реалій моделей, концепцій, явищ взагалі, вивчення створених моделей, а потім поширення отриманих відомостей на однойменні явища, існуючі в реальності [197, с. 114].

Окремим випадком моделювання є реконструкція, тобто відновлення первісного вигляду, стану об'єкта по залишках або письмових джерелах. Є можливим як матеріальне реконструювання, здійснюване за допомогою макетування або натурної реконструкції (наприклад, відтворення вигляду по черепу), так і уявне – логічне моделювання на основі відображень наочних образів, що виникають у суб'єкта в результаті ознайомлення з певними об'єктами і (або) їх описами [120, с. 35]. Реконструкція є характерною для дослідження інституту адвокатури та адвокатської діяльності в минулому. Зокрема, завдяки реконструкції є можливим відтворення організації правозахисної діяльності за відомостями з письмових та юридичних джерел у Стародавніх державах, формування адвокатської професії, наприклад, в Англії, Франції, Росії, Німеччині, її сучасного стану в Китаї, Японії, Іспанії, Нідерландах, Бразилії та ін.

Побудова моделі є головною відмінною рисою моделювання.

У літературі відсутній єдиний підхід до розуміння категорії «модель», тим самим це свідчить про багатозначність даного слова не тільки в науці, але й у праві. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо терміна «правова модель» [31, с. 47].

Аналіз найрізноманітніших визначень моделі дозволив Т. Волчецькій [53, с. 9–10] виокремити три основні концепції визначення сутності моделювання. Так, деякі з авторів визначають модель надмірно вузько, обмежуючи її дію однією або декількома функціями із безлічі наявних у моделі. Такого роду визначення моделювання надають, як правило, представники приватних наук стосовно проблем та відповідно до завдань своєї галузі знань, оскільки у кожній із них використовуються свої конкретні типи і види моделей, що виконують строго певні функції [48; 169]. Інші вчені дещо перебільшують гносеологічне значення моделювання, наділяючи модель набагато більшою роллю, відповідно до якої вона виступає як чи не єдиний засіб пізнання [11; 213]. Більш значущою є третя концепція, автори якої пропонують узагальнене, синтезоване, а тому й універсальне поняття моделі, що претендує на загальнофілософський характер [131; 266].

Модель [від лат. *modulus* – міра, зразок] – це копія або аналог досліджуваного процесу, предмета або явища, що відображає істотні властивості модельованого об'єкта.

М. Вартофський зазначає, що «моделі не є повноцінні «громадяни» реального світу. Їх функція: репрезентативність, їх завдання – представлення, заміщення якого-небудь об'єкта в ході його дослідження і пізнання» [44, с. 342].

«Модель, – пише В. Леванський, – це цілісна система уявлень про сутнісні ознаки і характеристики деякої іншої системи (оригінал), втілена в матеріальних конструкціях або інформаційних (графічних, статистичних, математичних тощо) композиціях; виокремлена з навколишнього середовища

у відповідності до цілей, завданнями і можливостями дослідника; здатна дати нове знання про систему – оригінал або довілля, внаслідок єдності законів, що діють у різних сферах реальності» [126, с. 20].

Погоджуючись із В. Штоффом, слід надати таке визначення моделі: «подумки представлена або матеріально реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [266, с. 19].

Використання уявної моделі адвокатури передбачає можливість відтворювати або сам об'єкт (інститут адвокатури або адвокатську діяльність) у цілому, або тільки окремі його властивості, а також можливість опосередкованого отримання необхідної інформації про інститут адвокатури та адвокатську діяльність у тій чи іншій системі, при тому, що модель адвокатської діяльності спрощує і схематизує вихідну реальність, абстрагуючись від частини її властивостей, вона повинна відповідати, як мінімум, двом вимогам: 1) адекватність оригіналу (повинна точно відображати його досліджувані властивості); 2) універсальність (повинна бути придатною до аналізу ряду однорідних об'єктів). Вибрані у процесі моделювання властивості об'єкта, представлені в моделі, піддаються системному аналізу. Наприклад, функціонування адвокатської спільноти як досліджуваний об'єкт передбачає, по-перше, вивчення її структури, функцій, формування та функціонування, причинно-наслідкових зв'язків між ними, по-друге, виявлення особливостей, які і стануть приводом для формування нової моделі або приєднання об'єкта дослідження до моделі, виведеної раніше.

Дослідження моделі здійснюється в імітаційному режимі, що дозволяє оцінити стан і динаміку об'єкта моделювання, зв'язок з інституціональним середовищем, перспективність тих чи інших перетворень. Якщо модель не

дає справжніх, достатніх даних і не дозволяє досягти намічених цілей, то вона має бути скоригованою або заміненою на іншу [199, с. 28].

В якості характерних рис моделей А. Черданцев виокремлює такі: 1) модель є формою відображення дійсності; 2) модель створюється в результаті абстракції, ідеалізації; 3) модель і досліджуваний об'єкт перебувають між собою у відношенні відповідності; 4) модель служить засобом відволікання і вираження внутрішньої структури складного явища; 5) модель, будучи заступником об'єкта, дає інформацію про об'єкт, є проміжною ланкою між теорією і дійсністю, має змістовний характер [262, с. 124–125].

Моделі прийнято поділяти в залежності від способу і засобу їх побудови на матеріальні (реальні) та ідеальні (уявні). Ідеальні моделі за способом подання інформації поділяються на словесні і формальні, за рівнем теоретизації знання – на теоретичні та інтуїтивні. Словесні моделі мають вираження природною мовою і є, по суті, описами. Формальні моделі виражаються штучною, формалізованою мовою і містять формули, графіки, схеми й інші знакові форми [199, с. 14]. У дисертації використовувалися ідеальні моделі, які є теоретичним описом системного елемента досліджуваного об'єкта.

За характером шуканих знань можна виокремити структурні, функціональні, причинно-наслідкові та прогнозні (евристичні) моделі. При цьому досягнення точності в більшості випадків передбачає створення по відношенню до кожного цікавого аспекту реальності самостійної моделі, яка фокусує на ньому всю увагу [199, с. 14–15], наприклад, при виокремленні моделей допуску іноземних адвокатів увага фокусувалася на характерові правового регулювання допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави, при виокремленні моделей організації адвокатської професії – на кількість у державі юридичних

професій, що належать до складу адвокатури, на яких покладено загальні функції адвокатської професії.

Що стосується правової моделі, то одне з найвдаліших визначень наводить А. Безруков: «правова модель – це створена в результаті абстракції, ідеалізації або спостереження форма відображення правової (або навколишньої) дійсності, яка знаходиться у відношенні відповідності з досліджуваним об'єктом, є засобом відволікання і вираження внутрішньої структури складного правового явища (або наочності в описові об'єктів матеріального світу), несе інформацію про об'єкт або виконує спеціальну описову (демонстраційну) задачу» [30, с. 8].

Серед функцій правової моделі слід виокремити демонстраційну, репрезентативну, описову, структуруючу, перетворювальну, гносеологічну.

Для виявлення та аналізу будь-якої правової моделі, у тому числі правової моделі адвокатської діяльності, необхідно розуміти, яким чином вона має прояв. А. Безруков під формою прояву правової моделі пропонує розуміти «зовнішнє вираження внутрішньо структурованої системи, що відображає закономірності існування і розвитку правових явищ, а також служить методологічним орієнтиром для пізнання взаємообумовлених явищ правової дійсності» [30, с. 60]. При цьому, на думку О. Красавчікова, «слід розрізняти поняття «форма прояву права» (тут мається на увазі і форма прояву правової моделі) і «форма права»: поняття правової форми є вельми багатим за своїм логічним змістом. Воно охоплює широке коло взаємопов'язаних явищ, які об'єктивно диференціюються на певні види, підвиди і групи. Правові форми і діалектика їх розвитку не зводяться до якогось одного обмеженого виду чи рівня; їх підрозділи дуже численні: від загальних типових через особливі (притаманні лише окремим видам) до конкретних» [117, с. 18]. Однак А. Безруков, пропонує використовувати таку ж класифікацію форм прояву правової моделі, як і форм права,

виокремлюючи відповідно: нормативний акт, правовий звичай, юридичний прецедент і нормативний договір [172, с. 133]. Підтримуючи думку О. Красавчікова, вважаємо, що цей підхід А. Безрукова до поняття «форма прояву правової моделі» є досить вузьким і складним для застосування у цьому дослідженні.

Поняття «правова модель» дуже близько співвідноситься з такою категорією як «юридична конструкція». Це пов'язано з тим, що юридичні конструкції є різновидом правових моделей, які використовуються у правотворчості.

Власне термін «конструкція» (лат. Constructio – складання, побудова) вказує на склад і взаємне розташування частин, що утворюють єдине ціле.

С. Алексєєв вважає, що юридичні конструкції «являють собою схеми, моделі, типові зразки, які використовуються законотворцем для формулювання правових норм, побудови права, його систематизації, за їх допомогою зводиться «скелет» права» [10, с. 144].

Юридична конструкція, зазначає В. Чевичелов, це «засіб правотворчої техніки, що полягає в моделюванні, визначеній логічній побудові нормативного матеріалу, одночасно є методом пізнання і тлумачення норм права» [259].

На думку В. Червонюка «юридична конструкція – це сформована природним (або дослідним) шляхом або розроблена доктриною і сприйнята структурою права нормативно прийнята модель (стійка структурна нормативна спільність), що виявляє закономірні логічні взаємозв'язки між елементами права, надає їм внутрішню єдність і функціональність, а праву – характер цілісного утворення» [261, с. 823].

Будь-яка юридична конструкція може бути представлена як структура (лат. Structure – будова, внутрішня побудова чогось), яка відображає її внутрішню форму. Розгляд юридичної конструкції як структури

(структурний метод) передбачає перенесення акценту з цілого на частини (елементи), із яких вона складається. При описові юридичної конструкції як цілісної структури наочно виявляються її системні властивості. Пов'язане це з тим, що взаємопов'язані елементи структури породжують якісно нові властивості цілого, не тотожні властивостям елементів цілого. Причому ці елементи мають самостійний юридичний зміст лише через існування цілого – юридичної конструкції [251, с. 75].

З позиції онтології феномен «юридична конструкція» містить у собі два смислових підходи: широкий і вузький. Із точки зору широкого підходу як якості юридичні конструкції слід розглядати практично всі правові явища, що мають певну структуру, будову, характеризуються ознакою «конструкційності». У цьому сенсі можна говорити про конструкції права, галузі права, правові інститути, норми права. Широким слід також визнати розуміння юридичної конструкції як методу пізнання права та тлумачення правових норм. У вузькому сенсі юридична конструкція – це засіб правотворчої техніки, що полягає в моделюванні, визначеній логічній побудові нормативного матеріалу [259].

Юридична конструкція, як зазначалося раніше, отримує вираження у нормах права. Її нормативність – в її логічній природі, здатності фіксувати стійкі, повторювані, закономірні властивості й елементи права і з'єднувати розрізнені норми в цілісне утворення і таким чином надавати їм дійсно регулятивного значення і юридичної ваги. Таким чином, можна сказати, що юридичною конструкцією охоплюється комплекс різномірних елементів: норм права, фактичних обставин (юридичних фактів), правовідносин [261, с. 824–825].

Отже, юридичні конструкції не тільки збирають, накопичують і передають уже апробовані зразки і моделі юридичної практики, які потім втілюються в законодавство, але є джерелом формування нового юридичного

знання і тому належать до базового арсеналу аналітичної методології права [259].

Наприклад, у дослідженні використовувалися такі юридичні конструкції як «безоплатна правова допомога», «адвокатське самоврядування», «позасудове вирішення спорів», «правозахисна функція», «монополія на надання правових послуг», «професійна спеціалізація» тощо. Дані конструкції отримали науково-нормативний вираз і володіють глибокою юридично-сисловою наповненістю.

Як відомо, юридична конструкція має прояв або у вигляді правової категорії, або правової моделі. Ці прояви один одного не виключають. Вони є проявом і форми, і змісту абстракції. Якщо правова категорія – це і пізнавальний образ правових явищ, і засіб об'єктивування зовнішнього вираження і закріплення у нормативно-правових актах, форма реалізації юридичної конструкції; то правова модель – це засіб вираження внутрішньо структурованої системи ознак, що відображають закономірності існування і розвитку правових явищ. І правова категорія, і правова модель є методологічними орієнтирами для пізнання і перетворення взаємообумовлених явищ правової дійсності [212, с. 59].

Виникає питання, у чому полягає відмінність правової моделі від юридичної конструкції? На думку А. Черданцева, юридичні конструкції є різновидом юридичних моделей [262, с. 131], отже, це явища зі складною будовою. При цьому поняття «юридична модель» є більш широким, ніж поняття «юридична конструкція». «Правові конструкції як моделі можливі саме тому, що досліджувані правовідносини та їх елементи можуть ... розглядатися як явища складні, структурні, що мають певне системно-структурне відношення і складаються з елементів» [262, с. 133]. Однак якщо головною ознакою юридичної конструкції виступає нормативність, а також глибокий науково-інформаційний потенціал, то модель вчений сприймає як

«допоміжний засіб пізнання, проміжний етап побудови образу теорії об'єкта» [262, с. 123]. Модель може і не спричиняти отримання нової інформації, виконуючи, наприклад, описову, демонстративну функцію, на що звертають увагу і філософи [262, с. 124].

На думку О. Скрипник, «частіше правова наука має справу з ідеальними моделями, моделями-уявленнями, їх різновидом і є юридичні конструкції» [212, с. 59]. Ю. Талан вважає, що «процес абстракції в юридичних конструкціях полягає не стільки в простому відверненні від якихось зв'язків і спрощенні об'єкта, скільки в абсолютизації спостережуваних зв'язків, внаслідок чого виникає об'єкт, що ідеалізується» [228, с. 18]. Г. Гурвич зазначає, що «юридична конструкція є одним із результатів абстрагування суспільних відносин і закріплення результатів такого абстрагування у вигляді певної моделі з конкретним вмістом у правових нормах» [65, с. 281].

Таким чином, терміни «юридична конструкція» і «правова модель» не ідентичні. Головною функцією юридичних конструкцій є правотворча, саме в ній розкриваються їх роль і призначення, а у правовій моделі, як було зазначено раніше, превалюють гносеологічна і репрезентативна функції.

Застосування методу правового моделювання та розглянутих категорій «модель», «правова модель», «юридична конструкція» до дослідження правових моделей інституту адвокатури та адвокатської діяльності – досить трудомісткий процес. По-перше, оскільки правова модель є формою відображення системи, необхідно розпочати з дослідження самої системи, тобто її структури, змісту її елементів і взаємозв'язків. Стосовно системи інституту адвокатури та адвокатської діяльності слід, насамперед, дослідити такі окремі елементи системи, а саме: 1) виникнення і формування інституту адвокатури, вплив історико-правових умов на розвиток адвокатської діяльності; 2) правову природу інституту адвокатури; 3) правове

регулювання інституту адвокатури та адвокатської діяльності; 4) характеристику інституту адвокатури (поняття, структура, функції тощо); 5) суб'єкти надання правових послуг (адвокати, баристери, правові консультанти тощо); 6) професійні адвокатські об'єднання; 7) організацію адвокатської діяльності та її характерні особливості; 8) механізм надання правових послуг.

По-друге, у ході вивчення системи інституту адвокатури та адвокатської діяльності необхідно визначити предмет, об'єкт і ряд послідовних етапів, на кожному з яких вирішуються відповідні завдання правового моделювання. В. Леванській структурує процес моделювання так: постановка проблем моделювання, створення моделі, дослідження і корекція моделі [126, с. 48]. Запропоновані вченим етапи правового моделювання багато в чому відповідають логіці і можуть використовуватися як відправні для розробки технології моделювання інституту адвокатури та адвокатської діяльності. З необхідними доповненнями послідовність етапів моделювання інституту адвокатури та адвокатської діяльності може виглядати так: 1) підготовчий етап; 2) постановка проблем моделювання; 3) створення, конструювання правових моделей шляхом відбору інформації відповідного змісту; 4) дослідження моделі і проведення різного роду модельних експериментів; 5) формування суджень про досліджуваний реальний об'єкт; 6) отримання нового знання; 7) документальне оформлення результатів правового моделювання. При цьому моделювання має спиратися на такі принципи: науковість, повнота, ресурсна забезпеченість, професіоналізм, відкритість.

Об'єктом правового моделювання є та сфера суспільних відносин, в якій належить реалізовуватися модельованим правовим приписам. У нашому випадку це організація інституту адвокатури та особливості адвокатської діяльності.

Предмет правового моделювання, як і предмет дослідження, – це частина об'єкта, на якого спрямовано пізнавальний інтерес. У правовому моделюванні моделей адвокатської діяльності увагу дослідника може бути звернено на характерні особливості адвокатської діяльності, що відрізняються в тій чи іншій правовій системі (наприклад, правове регулювання допуску іноземних адвокатів або кількість професійних адвокатських організацій).

Відштовхуючись від вищевикладеного і прикладаючи указаний матеріал до інституту адвокатури, можна зробити висновок, що правова модель адвокатської діяльності – це штучно створена в результаті абстракції, ідеалізації або спостереження цілісна система, яка, відображаючи або відтворюючи істотні властивості модельованого інституту адвокатури або його елемента, здатна заміщати його, відображати сутнісні ознаки і властивості або виконувати демонстраційне завдання шляхом опосередкованого отримання нового знання.

Для розподілу моделей адвокатської діяльності під час їх моделювання знадобилося дослідження категорії «типологізація» та різниці між поняттями «класифікація» та «типологізація».

В юридичній літературі поняття типологізації та класифікації нерідко застосовуються як синоніми [233, с. 76; 234, с. 255; 235, с. 152]. Іноді типологізація трактується як вид класифікації. А. Саїдов висловив думку, що «глобальна типологія – це прерогатива загальної теорії держави і права, а класифікація – це прерогатива порівняльного правознавства. Зрозуміло, ці два види не повинні протиставлятися» [198, с. 123].

Хоча це два споріднені прийоми пізнання, проте вони є відносно самостійними, при тому, що типологією слід вважати сукупність узагальнених знань про типологізацію, створення відповідних типів та приведення їх до певної системи.

Відповідно до уявлень, що склалися в науковій літературі, поняття «класифікація» (лат. *classic* – клас, розряд і *facere* – робити) розглядається як «система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями» [159, с. 258].

На думку М. Кагана, типологізація є прямим продовженням класифікації, згідно з якою поділяються групи різнорідних об'єктів до того часу, доки не доходить до рівня якісної однорідності, на якому розташовані модифікаційні ряди (сукупність однотипних об'єктів). У процесі типологізації створюється теоретична модель (архетип), прообраз якої дає нам уява, і ця модель «реалізується в різноманітті модифікаційних варіацій» [95, с. 24].

О. Скакун підкреслює, що типологізація дає цілісні знання про об'єкт, розкриває його системоутворювальні зв'язки, суттєві ознаки та риси всієї системи, класифікація не дає змоги виявити закономірності співвідношення різних класифікаційних площин, оскільки кожна з них є повністю автономною [210, с. 31].

Так, Л. Рожкова вважає, що типологізація відрізняється від класифікації двома суттєвими характеристиками: 1) предметом типологічної класифікації є об'єкти певної сфери дійсності як цілісні системи; 2) класифікаційні розряди (типи) є вищими класифікаційними розрядами [196, с. 7]. Наявність другої із зазначених ознак заперечується В. Сільченком, який вважає, що вищі розряди класифікації називаються класами, а в типології – типами. Однак головне полягає навіть не в рівні цих розрядів, а в способах їх отримання та їх цільовому призначенні. Крім того, класифікація неспроможна дати цілісні знання про об'єкт та розкрити системоутворюючі зв'язки. Призначення і сутність типології полягає у виробленні уявлень про органічну єдність системи загальних суттєвих ознак (властивостей) як елементів однакового типу [177, с. 15–19].

Найбільш близьким до процесу типологізації за своїм гносеологічним статусом є метод моделювання. Подібність між ними полягає в тому, що як модель, так і тип відтворюють об'єкт вивчення. Однак вони не є тотожними. Цільове призначення типології полягає в дослідженні різних аспектів об'єкта шляхом виділення окремих ознак та властивостей з усієї системи зв'язків (у такому розумінні можна вести мову про ідеальний тип як про модель реальної дійсності). При цьому дослідник абстрагується від низки реальних властивостей для визначення ознак, взятих для формування ідеального типу [179, с. 11]. Таким чином, типологізація – це процес групування певних системних явищ реальної дійсності на основі теоретичної моделі [типу (від грец. *typos*) – відображення, зразок, форма, модель] [179, с. 12].

Типологізація і класифікація є самостійними методами наукового пізнання, але якщо класифікацію визначатимемо як поділ обсягу поняття на види, групи чи інші класифікаційні множини на підставі певної ознаки, властивості, то типологізацію – як процес групування певних системних явищ реальної дійсності на основі теоретичної моделі (типу).

Адвокатура за своєю суттю – системне явище, при дослідженні якого необхідно враховувати як його структуру, ознаки, особливості, так і системоутворюючі зв'язки. Тому, у дослідженні буде використовуватися термін «типологізація» для визначення і характеристики моделей адвокатської діяльності.

Надзвичайно актуальною на пізнавальній стадії правових досліджень та на стадії моделювання правових моделей адвокатської діяльності є проблема вироблення об'єктивних критеріїв оцінки правових моделей адвокатури, що забезпечувало би повноту та ефективність наукового дослідження.

Критерій (грец. *criterion* – засіб для вирішення) – ознака, на підставі якої здійснюється визначення, класифікація чого-небудь, мірило [238, с. 187].

К. Цвайгерт і Х. Кетц зазначають, що «тільки функціональна однозначність, тільки виконання правовими інститутами різних країн однієї і тієї ж задачі робить можливим і доцільним якесь правове порівняння» [256, с. 51].

В іншому гносеологічному ракурсі критерій згадується в роботах З. Петері, коли при описові процесу порівняння права, автор як перший етап розглядає «встановлення порівняності (вибір критерію порівняння), що дозволяє практично здійснювати порівняння між досліджуваними явищами» [171, с. 77].

Ю. Тихомиров у процесі визначення методологічних правил, згадує і про «розробку та застосування критеріїв оцінки подібності, відмінностей і непорівняності правових явищ, інститутів і норм» [236, с. 57].

Проаналізувавши результати процесу порівняльно-правового пізнання, оформлені у вигляді наукових та навчально-методичних праць, очевидне багатозначне використання категорії «критерій»: критерій підбору (вибору) об'єктів порівняння; критерій порівняння, як критерій власне пізнавального процесу; критерій оцінки результатів порівняння [122, с. 55].

І. Кривцова сформулювала поняття «критерій», «як ознаки, на підставі якої здійснюється процес порівняльно-правового пізнання, тобто підбір об'єктів порівняння, практичне здійснення власне процесу порівняння й оцінка результатів порівняння, а також класифікація правових систем» [122, с. 56].

Необхідно зазначити, що під час проведення теоретико-правових досліджень загальні риси досліджуваного об'єкта намагаються виокремити найчастіше в національних системах однієї правової сім'ї. На наш погляд, використання подібного критерію для типологізації моделей інституту адвокатури є недостатнім і недоцільним, оскільки інститути адвокатури у країнах однієї правової сім'ї можуть істотно різнитися між собою. Так, вони

можуть мати і загальні риси, але загальні риси існують і в інституті адвокатури країн, що належать до різних правових сімей. Наприклад, і Велика Британія, і США належать до країн загальної системи права, але організація адвокатської діяльності дуже відрізняється. Навіть серед таких країн, як Франція, Італія, Іспанія та Португалія, національні правові системи яких дуже близькі і вийшли з однієї колиски, адвокатська діяльність має значні відмінності.

Типологізація адвокатури різних країн повинна здійснюватися за критеріями, які є важливими для характеристики саме інституту адвокатури, а не правової системи в цілому. Для точності типологізації необхідно використовувати ознаки, які є специфічними, викликаними особливостями об'єкта дослідження.

Деякі вчені [72], на дослідженнях яких будується ця робота, обмежили об'єкт дослідження інститутом адвокатури у країнах Західної Європи, порівнюючи риси адвокатської діяльності в національних системах, що належать до складу двох правових сімей: романо-германської та сім'ї загального права. На наш погляд, для визначення правових моделей інституту адвокатури та адвокатської діяльності дослідження цих правових сімей є недостатнім, незважаючи на те, що їхній вплив на становлення національних правових систем багатьох країн світу не викликає сумнівів.

У рамках даного дослідження пропонується звернути увагу на інститут адвокатури в правових системах, що відносяться до різних правових сімей, з метою комплексного дослідження інституту адвокатури в різних національних правових системах і типологізації виявлених моделей адвокатської діяльності.

Використання точних критеріїв для типологізації інституту адвокатури та адвокатської діяльності досить трудомісткий процес. Правильність вибору переліку критеріїв визначається, насамперед, виконанням вимог, що

пред'являються до будь-якої логічно стрункої типологізації. Основною серед них є відображення характерних ознак, притаманних усім об'єктам порівняння. З іншого боку, критерієм можуть послужити особливості функціонування окремих об'єктів дослідження. Наприклад, критерієм підбору об'єктів порівняння у такий типологізації як моделі безоплатної правової допомоги, послужила функція надання адвокатами юридичних послуг населенню на безоплатній для населення основі. При цьому моделі досить відрізняються одна від одної і способом державної оплати послуг адвокатів, і регулярністю залучення адвокатів до такого роду послуг, і організацією структурно-територіальних центрів безкоштовної допомоги тощо. Виходячи із цих відмінностей і подібностей у практиці різних держав, вдається провести типологізацію моделей безоплатної правової допомоги, що надається адвокатами. Для виокремлення статусних моделей надання правової допомоги, використовувалося одночасно кілька критеріїв: 1) хто виконує правозахисну функцію (родичі, сусіди, друзі чи адвокат, юрист); 2) безоплатність даної правозахисної діяльності або платність правових послуг у вигляді гонорару.

Таким чином, завдяки методу моделювання та залученню необхідних правових категорій, у дослідженні вдалося сконструювати і дослідити моделі інституту адвокатури та адвокатської діяльності, здійснити їх типологізацію і зробити ще один крок на шляху дослідження основ і особливостей інституту адвокатури та адвокатської діяльності.

1.4. Особливості основних підходів, що застосовуються до моделювання адвокатської діяльності

Національні правові системи на теперішній час мають різні історичні традиції функціонування інституту адвокатури, тому не існує єдиної моделі інституту адвокатури у всіх державах. На рівні міжнародного права [56; 67;

138; 141; 142; 144; 168; 202; 241] визначено лише загальні принципи, завдання і цілі, яким повинен відповідати інститут адвокатури у правовій державі.

На регіональному рівні показовими є підсумки і тенденції європейської інтеграції, учасники якої пройшли тривалий шлях до створення єдиних правових стандартів. Стандарти Європейського Союзу та Ради Європи у сфері адвокатської діяльності [82; 108; 161] відображають європейське бачення проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина.

Необхідно зазначити, що в залежності від рівня дослідження інституту адвокатури, можна визначити національні та наднаціональні моделі. Наднаціональна модель представлена адвокатурою Європейського Союзу, де інститут адвокатури врегульовано конкретними нормативно-правовими актами. В інших наднаціональних утвореннях найчастіше проголошені загальні стандарти, що стосуються прав людини і громадянина.

Національні моделі – це адвокатури національних правових систем, що відрізняються особливостями та індивідуальними ознаками. Наприклад, в Англії спостерігається поділ професії на баристерів і соліситорів, їх головною функцією є представництво сторони. Адвокати в Німеччині позиціонують себе як помічники суду, а французькі адвокати глибоко взаємопов'язані з адвокатським об'єднанням (орденом). Адвокатура США заснована на комерціалізації адвокатської професії, адвокатура Ізраїлю схильна до впливу релігійних норм, але, разом із тим, має широкий спектр повноважень і адвокатських функцій, адвокатура у ісламських країнах розглядається через призму релігійних догм. Різні риси національних моделей сформувалися завдяки історичному, правовому, соціальному та політичному факторам.

Кожна правова система обирає індивідуальний, підходящий шлях розвитку, на цьому і засновано відмінності між моделями усередині кожної типологізації.

Поняття «підхід» передбачає сукупність прийомів ставлення (відношення) до кого-чого-небудь, розгляду чого-небудь або впливу на кого-що-небудь. У дослідженні використовуються суб'єктний, інституціональний і функціональний підходи до дослідження адвокатської діяльності та її моделювання.

Звернення до суб'єктного підходу при розгляді особливостей становлення і розвитку адвокатури обумовлено рядом обставин. Традиційно прийнято вважати, що соціальна ситуація є одним із найважливіших факторів, які детермінують розвиток особистості. Протягом тисячоліть розвиток суспільства характеризується суттєвими змінами. З одного боку, розширилася сфера професійного самовираження, а з іншого – посилилися обмеження в реалізації життєвоважливих потреб людини (соціальної захищеності, професійної затребуваності, стабільної заробітної плати тощо).

У нових соціальних умовах, що вимагають розвитку активної особистості та вміння адаптуватися до складнощів життя, посилюється необхідність внутрішньої самозміни особистості. У зв'язку з цим особливої актуальності як у теоретичному, так в і практичному плані набуває проблема суб'єктності – розвитку активної, добре інтегрованої особистості, здатної управляти собою, адаптуватися до швидко змінюваних умов соціального життя і протистояти маніпулятивним впливам.

Головною відмінною рисою суб'єктного підходу до моделювання адвокатури є його спрямованість на вивчення розвитку особистості як захисника, його професійного потенціалу.

Досліджуючи історичний прогрес адвокатури, М. Аракелян розрізняє представництво родинне і представництво, захист чужих інтересів

адвокатами на професійній основі [23, с. 21–22]. С. Деханов розрізняє «німу адвокатуру» у формі логографів, родинну і вільно-договірну адвокатуру та послуги адвокатів [72, с. 76]. А. Кормич зазначає, що поступово адвокатура від первинних форм родинної або сусідської у варварських народів перейшла до форми професійної діяльності в цивілізованих державах [115, с. 51]. Е. Васьковський поділяє адвокатуру на родинну і договірну [46].

У цьому дослідженні в залежності від статусу суб'єктів надання правової допомоги розрізняється родинна модель адвокатської діяльності та професійно-договірна модель адвокатської діяльності, а також як особливий етап – адвокатуру засновану на правовій фікції.

Багато процесів, що відбуваються на нинішньому етапі розвитку суспільства, несуть на собі відбиток впливу глобалізації, яка обумовлює взаємозв'язок і взаємозалежність майже у всіх сферах правового і соціального життя шляхом їх універсалізації та стандартизації. Не оминуло стороною це явище і інститут адвокатури. На теперішній час адвокати можуть надавати правові послуги у повному або обмеженому обсязі практично у будь-якій точці світу незалежно від громадянства. Усе залежить від того, наскільки національна правова система в умовах світових глобалізаційних процесів піддається трансформації, глибина і масштаб якої визначається її цивілізаційною характеристикою, рівнем і динамікою її розвитку, здатністю і потенціалом до змін.

М. Аракелян визначив два основних підходи до дозволу іноземним адвокатам здійснювати адвокатську діяльність на території приймаючої держави. Для першого з них характерна повна ізоляція правової системи держави від участі іноземних адвокатів. Найбільш поширеним все ж є дозвіл державою доступу іноземних адвокатів до адвокатської практики за певних умов і наявності ряду обмежень у їх діяльності [23, с. 60]. Р. Мельниченко дотримується тієї ж думки [139]. А. Насадюк, аналізуючи законодавство

іноземних держав, виокремлює три основні підходи з приводу допуску іноземних адвокатів до адвокатської діяльності на території зарубіжної держави: перші два походи збігаються з перерахованими Р. Мельниченко і М. Аракеляном, третій підхід передбачає допуск іноземних адвокатів до практики без жодних обмежень [153].

Не можна не згадати і про гендерні особливості професії адвоката, про тривалу заборону жінкам бути не тільки професійними правозахисниками, але і самостійно представляти себе в суді. Допускати жінок до адвокатури почали усього 100–150 років тому, завдяки змінам цінностей у соціальному та професійному житті суспільства у бік усунення дискримінаційного становища жінок у сфері адвокатури.

У ході дослідження визначилися три моделі допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави: забороняюча, обмежуюча і вільна моделі.

Таким чином, суб'єктний підхід до моделювання адвокатури відображає перетворення особистості та її професійних якостей зі звичайної людини на професійного адвоката, її потенціалу як суб'єкта адвокатської діяльності під впливом специфічних умов розвитку суспільства і держави.

Розгляд інституціонального підходу в контексті його застосування до моделювання інституту адвокатури, насамперед, визначається особливостями, які вкладаються юриспруденцією в поняття «інститут». Для юриспруденції поняття інституту є типовим і, в першу чергу, тісно пов'язаним з нормативністю. Так, Е. Керімова стверджує, що правовий інститут являє собою окремий комплекс правових приписів, що регулює за допомогою специфічних прийомів і способів однорідний вид або сторону суспільних відносин [102, с. 14]. Таке розуміння інституту в цілому є характерним для юридичної науки, особливо у контексті досліджень, присвячених структурі і системі права. Наприклад, у загальнотеоретичному

дослідженні, присвяченому правовим інститутам, зазначено, що правовий інститут – це нормативно-правове утворення, покликане регулювати тісно пов’язану групу суспільних відносин [127, с. 12].

Доля інституту адвокатури багато в чому залежить від політичного, правового і соціального клімату всередині держави. Створення сприятливих умов як з боку держави, так і з боку суспільства, сприяє розвитку адвокатської професії та зростанню значимості інституту адвокатури на правовій арені. Унікальність його полягає в тому, що інститут адвокатури кожен раз підлаштовувався під різні комбінації умов, що складаються в державі.

Н. Обловацька, посилаючись на дослідження В. Смирнова «Адвокатура і влада: історія взаємин» [216], виокремлює кілька концепцій розвитку адвокатури як соціального інституту: нігілістична, естатична, підприємницька та соціальна концепція [162, с. 38].

У цьому дослідженні визначено моделі в залежності від значення інституту адвокатури у політичній і соціальній системі держави: ізоляційна, естатична, комерційна та соціальна моделі адвокатської діяльності.

Інститут адвокатури має внутрішню організацію. Організаційна структура – це впорядкована сукупність взаємопов’язаних елементів, (люди і робота, яку вони виконують, умови праці тощо), що знаходяться між собою у стійких відносинах, які забезпечують їх розвиток і функціонування як єдиного цілого. Але далеко неповно розглядати організацію тільки з точки зору її структури. Поняття «організаційний» передбачає організованість, планомірний продуманий устрій, внутрішню дисципліну. Організаційна структура спрямована на встановлення чітких взаємозв’язків, розподіл прав і відповідальності, а успішний інститут – це єдиний організм, і сполучною ланкою цього апарату є стратегія.

Залежно від кількості в державі юридичних професій, що належать до складу адвокатури, на які покладено загальні функції адвокатської професії, виокремлюємо однорівневу і багаторівневу моделі адвокатської професії.

Є. Васьковський поділяв держави на ті, в яких функціонує строге відділення діяльності адвоката від обов'язків судового представника, і держави, в яких з'єдналося представництво з правозаступництвом в руках одного класу осіб, тим самим, був знищений інститут повірених, а його функції були надані адвокатам [46, с. 9]. С. Деханов також торкнувся проблеми «дихотомії» західноєвропейської адвокатури (розділення адвокатури на декілька самостійних професій) [72, с. 248]. Це явище А. Аксьонов називає «дуалізмом» [5, с. 107].

Щодо адвокатського самоврядування, то його дослідження у різних правових системах дозволяє стверджувати, що склалося кілька його моделей: з добровільним членством і обов'язковим; залежно від самоорганізації: державні і незалежні від держави; у залежності від кількості професійних адвокатських об'єднань в державі, яким належить право регулювання адвокатської діяльності: модель єдиної організації адвокатського самоврядування та модель кількох професійних адвокатських організацій.

Спроби проведення типологізації щодо самоврядування адвокатури робилися С. Дехановим. На основі порівняльно-правового аналізу адвокатського самоврядування в окремих країнах Західної Європи (Німеччина, Італія, Австрія, Франція, Швейцарія, Норвегія, Греція) учений визначив п'ять моделей самоврядування адвокатури (перші дві з яких визначені за ознакою приналежності до палаті адвокатів або територіального об'єднання адвокатів, інші три припускають управління адвокатурою через асоціації, спілки; судові Інни; юридичні співтовариства) [72, с. 223–224]. Р. Йокобаускас, розмірковуючи про монополію асоціації адвокатів у Європі,

виокремив країни з однією асоціацією і країни з двома асоціаціями адвокатів [90, с. 42].

Інституціональний підхід дозволяє досліджувати внутрішню структуру і систему взаємозв'язків інституту адвокатури, які не є універсальними, а, навпаки, у кожній правовій системі свої традиції організації інституту адвокатури.

Функціональний підхід до моделювання адвокатури передбачає дослідження поняття «функція». Термін «функція» (з лат. *functio*) означає «коло діяльності», обов'язок чи виконання. До базових функцій інституту адвокатури належить представництво клієнта, захист у кримінальному процесі, консультування, складання процесуальних документів тощо. У деяких державах адвокатура покликана виконувати специфічні функції, наприклад, сприяння правосуддю, рецензування законодавчих проєктів.

Але не слід плутати функції адвокатури з її компетенцією, повноваженнями й обов'язками. Кожна функція інституту адвокатури здійснюється у межах, точно встановлених законом повноважень (компетенції). Компетенція – це коло прав і обов'язків, якими наділений який-небудь інститут чи посадова особа. Повноваження (сукупність прав и обов'язків) у сукупності утворюють його компетенцію (коло предметів відання), межі якого окреслюються гранично чітко для того, щоб інститут не перевищував влади і не зачіпав сферу діяльності інших інститутів чи органів державної влади.

Доцільно розрізняти поняття функції та напрямів діяльності інституту адвокатури. Зокрема, напрями діяльності адвокатури реалізуються за допомогою її функцій. Саме напрями складають основний зміст діяльності інституту адвокатури. На відміну від функцій основні напрями діяльності зумовлені різними факторами політичного, соціально-економічного та іншого характеру.

Напрямки діяльності інституту адвокатури виникли завдяки прагненню правових систем рухатися в ногу з часом і вносити зміни у функціонування інституту адвокатури за допомогою законодавчого врегулювання, з метою відповідності вимогам розвитку суспільства і держави.

У ході дослідження вдалося визначити такі напрямки професійної спеціалізації адвокатів, які формулюємо як моделі, залежно від професійної спеціалізації адвокатської діяльності: 1) за функціями (модель надання безоплатної правової допомоги; модель надання правових послуг державним органам; модель юридичного супроводу підприємств; модель захисту громадських інтересів; модель участі у позасудовому вирішенні спорів); 2) по інстанціях (модель надання правової допомоги в нижчих судах держави, модель надання правової допомоги у вищих судах держави, модель надання правової допомоги в наднаціональних судах); 3) по інститутах (галузева спеціалізація).

При функціональному підході до моделювання адвокатури важливо визначити роль самого інституту у сфері надання правових послуг. Залежно від наявності в інституті адвокатури монополії на надання правових послуг, можна виокремити: модель абсолютної монополії, модель обмеженої монополії і модель вільного ринку правових послуг. Про цю класифікацію згадував С. Деханов, який поділив усі країни Західної Європи на три групи стосовно адвокатської монополії: абсолютна монополія, обмежена монополія, дерегульований ринок адвокатських послуг [72, с. 265].

За багаторічний період функціонування адвокатури в правовому суспільстві, на наш погляд, склалися наступні моделі доступу населення до безоплатної правової допомоги, що надається адвокатами: модель *Judicare*, модель офісу державних захисників (*Public Defenders*), модель *Ex officio*, контрактна модель, модель *Pro bono*, модель юридичних клінік, змішана модель.

Ця типологізація знаходить свої відголоски у дослідженнях інших вчених. У рамках дисертаційного дослідження С. Деханов перерахував такі моделі надання безоплатної правової допомоги: модель «pro bono», модель «ex officio»; модель «judicare»; модель адвокатів, оплачуваних державою; комбінований метод надання юридичної допомоги; модель юридичних фірм по праву суспільних інтересів; модель надання юридичної допомоги, де послуги надаються не адвокатами, а особами які не мають юридичної освіти [72, с. 180–183]. С. Тарасова визначає наступні світові моделі надання безоплатної правової допомоги: модель Ex officio; офіс публічного захисника (Public Defenders); контрактна модель; система Judicare; юридичні клініки; модель Pro bono [231]. А. Бугаренко виокремлював три основні моделі: judicare, модель державних захисників і змішану модель, а також зазначає про модель Pro bono [42].

При функціональному підході до моделювання адвокатури необхідно враховувати ті фактори, що професійна діяльність адвокатів склалася, по-перше, внаслідок законодавчого врегулювання адвокатської діяльності, що відповідає сучасним процесам і вимогам розвитку інституту адвокатури в національних правових системах, а також процесам правової глобалізації, по-друге, потреба професійних знань адвокатів поширилася на абсолютно нові правовідносини.

Таким чином, завдяки можливостям моделювання вдалося типологізувати моделі адвокатської діяльності, розмежувавши їх суб'єктивним, інституціональним і функціональним підходами. Саме комплексне, всебічне, концептуальне осмислення організації адвокатури, підходів до її моделювання та типологізації моделей адвокатської діяльності дозволить всебічно розкрити мету і задачі дослідження.

Висновки до розділу 1

1. Дослідження історіографії адвокатури дозволило зробити висновок щодо глибоких коренів, вагомого історичного значення правозахисної діяльності, здійснюваної суб'єктами інституту адвокатури, та всебічно розглянути теоретичні основи адвокатури як правового і соціального інституту у різних правових системах. Разом із тим, широкий спектр наукових праць з історії та організації адвокатури у різних країнах не дає загальної картини типологізації моделей адвокатської діяльності.

2. Теоретико-правове дослідження інституту адвокатури та моделювання адвокатської діяльності ґрунтується на діалектичному підході як основному способі об'єктивного пізнання дійсності та залучені цивілізаційного, аксіологічного, антропологічного, порівняльно-правового, герменевтичного, історичного, системного, синергетичного підходів до вивчення інституту адвокатури та його нормативно-правового масиву в узагальнюючих закономірностях і в різноманітті форм прояву змісту; переході від моністичної парадигми методології до методологічного плюралізму; визнанні об'єктивно існуючого процесу зближення і взаємозапозичення різних елементів правових систем; необхідності урахування усіх політичних, соціальних, економічних факторів, історичної ситуації, а також обставин, які вплинули на еволюцію того чи іншого інституту адвокатури.

3. Метод правового моделювання має високий методологічний потенціал у дослідженні інституту адвокатури та адвокатської діяльності, оскільки дозволяє замінити інститут адвокатури або певну характеристику адвокатської діяльності аналогічною теоретичною моделлю, що дозволяє вивчати об'єкт пізнання шляхом дослідження даної теоретичної моделі, яка відтворює принципи організації та функціонування системи шляхом розщеплення на структурні елементи, їх уявлення як структурного елементу

(частини) системи, і перенесення отриманих даних на інститут адвокатури або адвокатську діяльність. Застосування методу правового моделювання і залучення категорій «модель», «правова модель», «критерій», «типологізація» дозволяє змоделювати конкретні моделі адвокатської діяльності, типологізувати їх та синтезувати нові якісні висновки про розвиток і функціонування даного інституту.

4. Правова модель адвокатської діяльності – це штучно створена в результаті абстракції, ідеалізації або спостереження цілісна система, яка, відображаючи або відтворюючи істотні властивості модельованого інституту адвокатури або його елемента, здатна заміщати його, відображати сутнісні ознаки і властивості або виконувати демонстраційне завдання шляхом опосередкованого отримання нового знання.

5. Вивчення адвокатури з точки зору суб'єктного, інституціонального, функціонального підходів до моделювання інституту адвокатури та адвокатської діяльності дозволяє здійснити теоретико-правове наукове дослідження, присвячене комплексному, всебічному осмисленню організації інституту адвокатури, дослідити важливі складові об'єкта дослідження, виявити особливості, загальні та відмінні риси в організації та діяльності адвокатури в різних правових системах. Суб'єктний підхід до моделювання адвокатури відображає перетворення особистості та її професійних якостей зі звичайної людини на професійного адвоката, її потенціалу як суб'єкта адвокатської діяльності у специфічних умовах розвитку держави і суспільства, гендерні відносини в адвокатурі та особливості допуску іноземних адвокатів до надання правової допомоги в умовах глобалізації суспільно-правових відносин. Інституціональний підхід дозволяє досліджувати внутрішню структуру і систему взаємозв'язків інституту адвокатури особливо щодо складу адвокатської професії, станового самоврядування та розвитку як суспільно-правового утворення, які не є

універсальними, а, навпаки, у кожній правовій системі свої традиції організації інституту адвокатури. Функціональний підхід, шляхом дослідження нормативно-правового потенціалу адвокатури в різних правових системах, узагальнює функціональні особливості професійної діяльності адвокатів та дозволяє поглибити знання щодо професійної спеціалізації адвокатів, особливостей надання безоплатної правової допомоги та адвокатської монополії на надання правових послуг.

РОЗДІЛ 2

СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Статусні моделі надання правової допомоги.

У літературі існує кілька точок зору щодо походження адвокатури. Перша свідчить про те, що адвокатура являє собою найдавнішу і в той же час загальнолюдську установу, тобто з того часу, як люди уперше засвоїли форми громадянського устрою, принцип адвокатури повинен був існувати, хоча назва її могла бути невідомою. Друга зводиться до того, що адвокатура – це найпізніший розквіт цивілізації, що проходили тисячоліття, розросталися сильні цивілізації з зачатків патріархального побуту; видавалися закони, влаштовувалися суди, писалися книги про правознавство та управління державою, але не засновувалися адвокати, що «є народи настільки ж давні, як піраміди, але такі, що не мають адвокатури». Третя визнає адвокатуру установою природного права, вважали, що вона виникла разом із судом, а четверті взагалі приписували адвокатурі божественне походження [209, с. 9].

Найдавнішою з функцій адвокатури, обумовленою правовою природою адвокатської діяльності, є правозахисна функція, суть якої полягає у тому, щоб повною мірою і всіма можливими способами і механізмами охороняти і захищати права і свободи людини і громадянина. Однак на початковому етапі розвитку суспільства правозахисну функцію виконували родичі, сусіди чи друзі, натомість адвокатура як професійна діяльність виникла і сформувалася значно пізніше. Залежно від статусу суб'єктів надання правової допомоги слід виокремити родинну модель адвокатської діяльності та професійно-договірну модель адвокатської діяльності.

За стародавніх часів індивід не завжди міг або бажав відстоювати самотійно свої порушені або такі, що перебувають під загрозою порушення, права. Наприклад, у момент порушення прав індивіда, він міг бути відсутнім у місці їх порушення чи важко постраждати у результаті злочину; могло бути порушено право недоумкуватого, тяжкохворого, малолітнього, престарілої особи. У таких випадках, представниками сторони в суді, найчастіше, були родичі, сусіди, друзі.

Спочатку, республіканський устрій Стародавньої Греції прагнув залучити громадян до діяльної участі у всіх сферах суспільного життя, де кожен з її громадян міг реалізувати свої права і виконував різні обов'язки. За існуючими у Стародавній Греції законами кожен грецький громадянин повинен був сам відстоювати свої інтереси у суді, не вдаючись до сторонньої допомоги, тобто для судочинства характерним було суворе правило – особисто захищати свої права в суді без повірених і адвокатів. Усі турботи щодо ведення процесу лягали на самого громадянина [193, с. 77]. Це правило філософськи обґрунтовував Аристотель, відзначаючи, що соромно не вміти захиститися від фізичної сили; але ще ганебніше не захистити себе словом [23, с. 21–22; 18]. Винятки із цього загального правила становили жінки, діти, іноземці, яким дозволялося мати свого представника зі складу членів родини. Плутарх, із цього приводу зазначає: «щасливий народ, у якого найбільш людина може переслідувати судом злочини і проступки сильних людей» [222, с. 20].

У деяких джерелах збереглися відомості про стародавні судові процеси, які свідчать, що ще до заснування міста Риму у процесі Реї Сільвії, матері Ромула і Рема, участь брав її батько Нумітор. Так само за часів правління третього римського царя (Тулла) на захист Іорація, якого було звинувачено у вбивстві своєї сестри, виступив перед судом царя батько підсудного [79, с. 8]. У той період, уся судова влада зосереджувалася у

громаді, тобто в особі царя, який чинив суд або «наказ» (jus) у відповідні дні на судному місці (tribunal). Над рабами суддею був їхній пан, над жінками – батько, чоловік або найближчий з чоловічих родичів. Судовий процес міг бути або державним, або приватним, залежно від того, порушував його цар за власним рішенням чи на прохання скривдженого. Судовий розгляд починався і проводився царем: він виносив вирок, попередньо вислухавши запрошених радників.

На території України за часів Київської Русі функціонувала родинна модель адвокатської діяльності, коли первинні функції захисту безкоштовно виконували послухи (свідки порядності обвинуваченого), видоки (свідки вчиненого факту), а також родичі, сусіди, представники громади, друзі. Це представництво базувалося на звичаєвому праві і мало характер громадянського обов'язку.

Кодифікація «Руської правди» за Ярослава Мудрого не змінила істотно порядок функціонування адвокатури у вигляді представництва родичів та свідків. Тільки з часом сторонам було заборонено приводити велику кількість послухів і видоків, щоб останні не могли впливати на прийняття судом вироку. Дозволялося приводити на розгляд справи лише по дві особи, яких називали «добрими людьми» і які до прийняття Литовських статутів виконували функції захисту час від часу та безоплатно [60, с. 33].

Дослідження історії інституту адвокатури, а також сучасного стану, дозволяє визначити, що спочатку правозахисну функцію виконували рідні або друзі позивача, які супроводжували його до суду, давали поради і як односторонні виражали підтримку і співчуття. Саме наявність цієї категорії захисників прав у стародавніх народів вплинула на процес типологізації родинної моделі адвокатської діяльності.

Моделі родинної адвокатури притаманні такі ознаки: 1) первинна форма адвокатури; 2) участь родичів, сусідів чи друзів у судовому процесі;

- 3) виконання родичами, сусідами або друзями правозахисної функції; їх роль у судовому процесі зводиться до ролі представників або захисників;
- 4) безоплатність даної правозахисної діяльності.

Таким чином, модель родинної адвокатури – це первинна форма адвокатури, що припускає участь у судовому процесі родичів, сусідів чи друзів як представників або захисників сторони на безоплатній основі.

У деяких державах існував перехідний етап від родинної адвокатури до професійно-договірної, заснований на правовій фікції. Погодимось з В. Горшневим, який визначає фікцію як «закріплений в правових актах і використовуваний в юридичній практиці нормативний припис у вигляді специфічного способу (прийому), що виражається у проголошенні існуючого факту чи обставини, які насправді не мають місця» [62, с. 117].

Прикладами правової фікції в адвокатурі можуть бути такі факти: жерці на Далекому Сході були посередниками між людиною і Богом, єдиними знавцями у сфері права і вершили правосуддя від імені Бога; судові поєдинки у Середньовіччі були одним із способів вирішення спорів (доказування, обвинувачення) і відбувалися у вигляді збройного єдиноборства сторін або їх представників перед судом, переможець проголошувався юридично правим у цій суперечці і вигравав суд; інститут патронату, який після заснування міста Риму в 753 р. до н. е. став особливою формою надання адвокатських послуг і вніс особливий принцип у розвиток давньоримської адвокатури – повне юридичне заступництво патроном клієнта, перебуваючи з ним у відносинах, подібних родинним.

Клієнт (вільна людина), обравши собі патрона із числа кровних римських громадян (патриціїв), приписувався до його роду, долучався до родового культу і отримував право називатися родовим ім'ям, він вважався якби усиновленим патрона. Його ставлення до патрона були не тільки подібні родинним, але вважалися навіть вище, священними, оскільки родичі

не завжди брали участь в родовому культі, а клієнт приймався до роду тільки за цієї умови. Ні він, ні патрон не могли вести тяжбу один з одним, ні свідчити один проти одного. Клієнт був зобов'язаний ставитися до патрона зі всілякою повагою, натомість патрон повинен був всіляко протегувати клієнтові і захищати його інтереси перед судом подібно до того, як захищав інтереси своїх родичів [46].

Тільки патриції брали участь у державних справах і допускалися до виконання громадських обов'язків, брали участь у правосудді і захищали своїх клієнтів у суді. За часів відсутності писаного права до видання Законів XII таблиць патриції були єдиними, хто був знайомий з правом і його застосуванням. І поки існував інститут патронату, потреба захисту прав клієнтів перед судом була задоволена інститутом патронату, який у сучасному розумінні є правовою фікцією.

Внаслідок нових політичних і соціальних змін, пов'язаних зі швидким зростанням римської території і збільшенням населення, інститут патронату став розпадатися. За невеликого числа патриціанських родів і за величезної кількості громадян нижчого класу, розкиданих на великому просторі, патріархальні відносини стародавнього патронату стали фізично неможливими [46].

Із часом, як відомо, правозахисна функція перейшла на сторонніх осіб, які допомагали позивачеві вести процес, збирали документи, підшукували засоби захисту тощо. Виникає питання, що призвело до переходу правозахисної функції від родичів і друзів до сторонніх осіб і формування професійно-договірної адвокатури?

Багато вчених [23; 46; 72; 209] зійшлися на думці, що зачатки сучасної адвокатури сформувалися за часів Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, де від ораторського мистецтва та вміння обґрунтувати свою точку зору залежав результат розгляду справи в суді. Завдяки постійному розвитку

законодавства і юриспруденції у Стародавній Греції і Стародавньому Римі, судове представництво починає вимагати всеосяжних знань, а тому судове представництво з родинного і сусідського переростає на договірне, здійснюване за певну плату.

Таким чином, виникає модель професійно-договірної адвокатури, де головними відмітними особливостями є знання правозахисника та платність його послуг. Простежимо особливості формування даної моделі адвокатури в Стародавніх Греції та Римі.

Центром культури в Стародавній Греції безсумнівно були Афіни. Ще Цицерон говорив, що ораторське мистецтво розвинулося виключно в Афінах, і що він не знає жодного грецького оратора, який би походив з іншої держави [46].

Тільки в Афінах були всі умови, необхідні для появи адвокатури: демократичний устрій республіки, розвинене суспільне життя, процвітання ораторського мистецтва, усність і публічність процесу в суді, що складався з народу, і, на додачу, панування змагального принципу, як у цивільному, так і в кримінальному процесі. За таких умов повинна була дуже рано позначитися потреба в судовому захисті для осіб, які не володіли юридичними знаннями та красномовством [46].

Від красномовства залежало багато, оскільки судді не були знавцями у сфері права, вони піддавалися переконанню з боку більш впевненого і майстерного оратора. З часом, сторони почали користуватися послугами логографів (диктографів) – авторів судових промов, і першим професійним логографом вважається Антифон (V ст. до н. е.). Тим не менш, логографія не могла цілком задовольнити потреби в судовому захисті, не кажучи вже про труднощі вивчати напам'ять цілі твори, логографія годилася лише для обвинувальних і позовних промов і могла мати дуже обмежене застосування до захисних промов і реплік. Справді, логограф міг заздалегідь приготувати

для сторони позов або обвинувачення [46], але він не міг передбачити хід справи, зміст доказів у справі і заперечення сторін.

Однак державний устрій Афін не міг допустити несправедливості і нерівності в судовому процесі, тому з часом в процес почали допускати захисників, однак особисту явку сторін ніхто не відміняв. Після своєї промови, сторона закликала на допомогу сторонніх осіб: родича, друга, оратора, як другорядне обличчя, яке могло доповнити його промову. Дану особу називали синегором, а промови, виголошені для підтримки сторони, відомі під назвою «девторологія».

Відомою є захисна промова: «я захищав себе, як міг; я хотів би, щоб хто-небудь з моїх друзів сказав на мою користь. Починай, Демосфен [46]». Найчастіше, девтерологія синегора, а тим більше такого досвідченого і шанованого як Демосфен у цьому разі, відігравала вирішальну роль у справі. Таким чином, синегори допускалися до захисту на прохання сторони, а форма судової промови відрізнялася простотою і ясністю.

Юридичне становище синегора відрізнялося від становища свідка тим, що синегор не ніс відповідальність за сказану ним промову. Його ораторські здібності дозволяли розкрити сутність справи і висловити заперечення та докази, які не вказав клієнт. Професійного навчання синегори не проходили, проте відомо, що майбутні синегори часто були присутні на судовому процесі, а Демосфен уперше виступив захисником у справі у 19 років.

Характерною для судового процесу Стародавньої Греції була ще одна форма судового захисника – параклет («свідок честі»). Не завжди була потрібна допомога у тому обсязі, в якому її надавав синегор, у деяких випадках було достатньо виступу, який правдою-неправдою допоміг би переконати суддів у правоті клієнта. Параклет пояснював окремі обставини справи, підтверджував несправедливість обвинувачення, виступав із промовою про особу підсудного, звеличував його високі моральні якості

тощо. Параклети не соромилися у засобах захисту: вони благали суддів про помилування підсудного, приводили із собою його дітей, рідних і друзів, які своїми слізними проханнями повинні були пом'якшити строгість суду, вдавалися до різних театральних витівок [46].

У Стародавній Греції існували так звані «знавці права», юрисконсульти – прагматики, які супроводжували синегорів на суді і повідомляли їм у разі необхідності потрібні юридичні відомості. Однак ця професія не користувалася пошаною, це пояснюється тим, що республіка передбачала знання законів кожним громадянином, а окрема група, що професійно вивчає закони – могла похитнути рівність населення в республіці і захопити владу.

Таким чином, у Стародавній Греції існувало кілька професій, які відповідали ознакам моделі професійно-договірної адвокатури, головною функцією яких була допомога клієнту у суді: логографи складали судову промову; синегори, у зв'язку з обов'язковою присутністю сторін при розгляді справи, проголошували обвинувальну або захисну промову у ролі так званого «друга», що прийшов підтримати сторону на суді; параклети вказували на моральні якості клієнта, а прагматики – на юридичні особливості справи.

Необхідно зазначити, що давньогрецька адвокатура була більш пов'язана з ораторським мистецтвом, ніж із правознавством, хоча вже тоді було висловлено правило, що «без судового захисту (ведеться він головною стороною або, як виняток, особою сторонньою) немає правосуддя» [222, с. 45]. Результат справи залежав від красномовства та вміння переконувати суддів, до того ж судді були звичайними громадянами і не мали глибоких юридичних знань. Оратори користувалися величезною повагою у суспільстві, але про особливий стан юристів і гонорарну практику немає достовірних відомостей.

Внаслідок політичних і соціальних змін, пов'язаних зі швидким зростанням римської території і збільшенням населення, ускладненням

суспільних відносин і державного ладу, у 509 р. до н. е. Стародавній Рим став Республікою. Патронат розпався на складові: з патронату виокремився приватноправовий елемент у вигляді покровительства хазяїна над рабами, який існував до найпізніших часів, а також судово-процесуальний елемент захисту [79, с. 8] клієнтів, надаваного патроном.

Патрон звільнявся від усіх обов'язків щодо клієнта, за винятком обов'язку захищати його у суді, а в обов'язки клієнта входила тільки подяка патрону у вигляді подарунка або послуга за заступництво у судовій справі. Клієнта і патрона більше не пов'язували постійні «родинні» відносини, тепер їх зв'язок зводився до необхідності представництва в суді. Патрони володіли повною «правозахисною» владою у зв'язку з тим, що тільки вони мали знання про право і процес, а клієнт міг обирати патрона виходячи з його юридичних знань і умінь, що було заборонено раніше. Таким чином, під виглядом нової форми патронату формуються відносини професійно-договірної адвокатури.

У 494 р. до н. е. протистояння плебеїв і патриціїв призводить до розширення прав плебеїв і дозволу їх участі у політичному житті Риму. Після цього республіканські інститути Риму формуються за принципом поділу влади і контролю органів управління один над одним [252, с. 78].

Із виданням Законів XII таблиць в 451–450 рр. до н. е. знання матеріальних норм стало загальнодоступним. Однак, процедурні моменти відправлення правосуддя (розклад прийомних днів, форми позовної заяви) не були оприлюднені і знаходилися в руках патриціїв. Позивач все ще був залежний від патриція.

Опублікування Флавієм (V ст. до н. е.), а потім Елієм (IV ст. до н. е.) судових процедур цілком забезпечило самостійність простих громадян у судовій справі. Однак законодавча регламентація адвокатської професії

практично не торкнулася правил професійної діяльності, що склалися під впливом практики, звичаїв і традицій.

Юридична професія розвивалася у двох напрямках, і крім ораторів, красномовно захищаючих сторону у суді, юридичні послуги надавалися правознавцями [46] (радник із правових питань [132], тлумач права [23]), які складали позови, супроводжували клієнта у суді, представляли висновки по справі або навіть самою присутністю в залі суду підтверджували свою підтримку відповідній стороні. Вони не виконували роль представника (виразника інтересів) сторони у процесі, а були лише доповідачами та експертами у прямому сенсі цього слова [132, с. 44].

Адвокатура у Стародавньому Римі характеризувалася розвитком ораторського мистецтва і великою пошаною адвокатської професії і самих захисників. Професійна підготовка адвокатів відбувалася у руслі отримання наукових знань і розвитку ораторських навичок, ніхто не допускався до захисту без рекомендацій відомих ораторів, консулів та інших впливових особистостей. Успіх адвоката залежав від красномовності та вміння заволодіти аудиторією, проте у процесі адвокатської діяльності досвідчені адвокати часто зверталися до неприпустимих на теперішній час засобів захисту клієнта. Судовий захист зазвичай відкривав шлях до вищих державних посад.

Адвокатською практикою було заборонено займатися жінкам та особам із фізичними вадами (сліпим, глухим, психологічно неврівноваженим). Промова оратора не підлягала обмеженню в часі, іноді вона могла тривати кілька годин, але траплялося, що промова затягувалася на кілька днів, і тоді оратори-захисники сторони говорили по черзі. За стародавнім звичаєм кожній стороні дозволялося мати тільки одного адвоката, але згодом їх число можна було збільшувати. Іноді кількість адвокатів доходила до дванадцяти від кожної сторони [209, с. 28].

Про наявність професійного стану адвокатів у Стародавньому Римі достовірно нічого не відомо, незважаючи на ступінь популярності ораторів і їх вільний статус. Між правознавцями виникали школи (новоаттична, що характеризується пишномовністю і багатослівністю, і азіатська, яка прагне до витонченої простоти і тверезості мови), але не було спроб організувати окремий стан.

Адвокатський гонорар був законодавчо регламентований тільки в 204 р. до н. е. Законом Цинція «Про дари і приношення». Цей закон забороняв захисникові брати чи обумовлювати гонорар до початку розгляду справи, але згодом було дозволено адвокатам його отримувати після закінчення справи у вигляді подарунка.

Однак у міру зростання Риму, перетворення його з міста-держави на світову державу відбуваються істотні зміни в економіці, суспільстві, політичних інститутах, самому характері давньоримського побуту, ментальності його громадян. Республіканські інститути, що так добре функціонували за часів Ранньої Республіки, виявляються уже непридатними для забезпечення нормального функціонування різноманітних сфер держави. Криза призводить до громадянських війн, спроб реформ (брати Гракхи, Марій), встановлення диктатур (Сула, Гай Юлій Цезар). У підсумку поступово формується принципат, який характеризують як «римський варіант монархії елліністичного типу». У руках принцепса зосереджується вища військова, цивільна і релігійна влада. Із принципатом починається нова доба – Пізній Рим (Імперія) [252, с. 79].

Після падіння Республіки судові установи, а разом із ними і адвокатура, зазнали суттєвих змін. Точкою відправлення цезарських реформ стали широковідомі Закони Юлія: судова влада перейшла від представників народу до імператора, верховної ради та урядовців; принципи гласності та змагальності стали обмежуватися; з'явилися зачатки слідчого процесу і

письмової апеляції, а разом із тим розвинулося в широких розмірах заочне провадження [46]; відкрите обвинувачення було замінене доносом, права обвинуваченого при цьому не дотримувалися. Адвокати користувалися будь-якими засобами захисту, нехтуючи чесністю, повагою, делікатністю і моральною гідністю заради жадібного отримання гонорару. Під впливом цих причин з'явилася необхідність у регулюванні юридичної професії та регламентації адвокатського гонорару.

Закон Цинція був єдиним регулятором гонорарних відносин у Стародавньому Римі, але непомірна жадібність адвокатів Імперії не могла бути зупиненою заборонаю на попереднє досудове обговорення і стягування гонорару. При імператорі Клавдії було винесено грошове обмеження на адвокатський гонорар у сумі до 10 тисяч сестерціїв, але і це правило спритно обходили, таємно вимагаючи величезних гонорарів.

При Олександрі Севері колишній порядок речей було принципово змінено: будь-які умови про гонорар мали повну силу, якщо були укладені до постанови рішення по справі, по-друге, адвокати отримали право позову про гонорар, сума якого не перевищувала 10 тисяч сестерціїв, тобто такси Клавдія. Якщо ж не було зазначено ніякої умови, то суд на вимогу адвоката повинен був присудити йому винагороду, «дивлячись на рід справи, талант адвоката, звичаї адвокатури та важливість судової інстанції, у кількості, яка теж не перевищує такси» [46]. Таким чином, законодавство визнало платність адвокатури.

За часів Імперії було встановлено обмеження для осіб, які бажали займатися адвокатською діяльністю: неповноліття, жіноча стать, фізичні недоліки, порочне життя і втрата громадської честі, заняття блазенством, оплатним гладіаторством. Пізніше перестали допускати до адвокатури іновірців і єретиків. У законодавстві 2-го і 3-го століть починає визначатися

думка, що слід уникати поєднання впливових посад з адвокатським обов'язком [222, с. 105–106].

Після падіння Римської імперії адвокатура, що вже була сформованим інститутом, подальшого прогресивного розвитку набула у Візантії. З моменту перенесення столиці із Рима до Константинополя законодавча регламентація почала охоплювати всі аспекти адвокатської діяльності. До цього часу адвокатура була в усіх відносинах більш-менш вільною професією та не мала визначеної організаційної структури» [52, с. 39].

У 460 р., у імператора Лева з особливою ясністю виявилось прагнення зробити адвокатів класом служивих людей, усуваючи всіляку протигагу з їхнього боку для дисциплінарної влади суддів і правителів. До цієї мети було пристосоване досить струнке розподілення «стану» в окремих суспільствах, або колегіях при кожному суді. З'явилися розряди адвокатів штатних (*statuti*) і понадштатних (*supernumerarii*) [222, с. 120].

Безумовно, особливе значення для адвокатів у той період мав Кодекс Юстиніана 528 р., що являв собою певну законодавчу кристалізацію усього попереднього розвитку римського права та діяв з рівною силою на території римської та візантійської держави [52, с. 39].

За Кодексом Юстиніана адвокатська професія прирівнювалася до державної служби. Було визначено критерії допуску до адвокатської професії (фізичні та професійні), адвокати вносилися до списку по префектурах у порядку їх допуску до професії, сформувалися колегії адвокатів. Відбувся поділ адвокатської професії на штатних (*statuti*) і понадштатних (*supernumerarii*) адвокатів.

Держава регулювала усі аспекти адвокатської діяльності: ректори, проконсули проводили розслідування, приймали іспит, допускали до адвокатської діяльності, розбирали і вирішували справи про адвокатські злочини і проступки адвокатів. Найважливішими порушеннями вважалися

недотримання адвокатом закону про гонорар і зрада клієнтові. За наявності домовленості розмір гонорару визначався адвокатом, а за відсутності, за його позовом гонорар призначав суд, враховуючи складність справи, талановитість адвоката, традиції адвокатури і ранг судової інстанції, але щоб він не перевищував такси, встановленої законом.

Перед початком розгляду кожної судової справи адвокат вимовляв професійну присягу, на суді повинен був утримуватися від образливих виразів і затягування процесу. Якщо адвокат відмовлявся представляти інтереси клієнта, переконаний у його моральній або юридичній неправоті, такий клієнт не мав права запрошувати нового адвоката для захисту своїх прав. Малозабезпеченим громадянам гарантувався захист за призначенням. Заняття адвокатською діяльністю було заборонено лише суддям та намісникам провінцій.

За часів Республіки та Імперії організація римської адвокатури набула ознак професійної, завдяки гонорарній практиці та професійній діяльності правозахисників, але мала дві крайності: 1) у республіканський період вона була абсолютно вільною професією, коли будь-яка людина, якщо вона володіла знаннями і вміннями, могла надавати іншим громадянам юридичну допомогу; 2) у період Імперії базувалася на протилежних принципах: свобода професії була обмежена, а представники перетворилися з ораторів у чиновників. Завдяки рецепції римського права обидві форми вплинули на устрій адвокатури в державах Західної Європи [209, с. 31].

Модель професійно-договірної адвокатури має такі ознаки: 1) участь особи (адвоката, юриста), що володіє професійними юридичними навичками і кваліфікацією, у судовому процесі як представника, захисника сторони або надає клієнтові інші правові послуги; 2) виконання ним правозахисної функції; 3) договірний характер цієї правозахисної діяльності;

4) оплачуються правові послуги у вигляді гонорару; 5) адвокат володіє ораторськими навичками і дотримується етичних принципів.

Таким чином, модель професійно-договірної адвокатури – це форма адвокатури, що припускає участь у судовому процесі особи, яка володіє професійними юридичними навичками, як представника або захисника сторони на договірній і платній основі.

Поступово адвокатська діяльність від первинної моделі родинної у стародавніх державах перейшла до моделі професійно-договірної діяльності у цивілізованих державах. При цьому як професійна діяльність вона перетворилася з неорганізованої і доступної для всіх, на станову, чітко оформлену і регламентовану.

Необхідно зазначити, що професійно-договірна модель адвокатської діяльності на території України у загальному вигляді формувалася у декілька етапів: період польсько-литовської доби в XIV–XVI ст. ст. – третя редакція Литовського Статуту (1588 р.); магдебурзьке право; російське законодавство XVI ст. – «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.); російська судова реформа у XVII ст. – Судові статuti від 20 листопада 1864 р.; законодавство періоду Української революції 1917–1921 рр.; радянське право; право незалежної України.

Принципи сучасної адвокатури багато в чому схожі з тим спадком, який залишився від давньогрецького і, особливо, римського права. Чималий вплив на процеси становлення адвокатури мали саме праці мислителів Стародавнього Риму.

По-друге, сформована в XI–XIII ст. ст. школа глоссаторів (тлумачів права) прагнула переоцінити і проаналізувати джерела римського права, а постглоссатори (коментатори права), які прийшли їм на зміну в XIII–XV ст. ст., більшу увагу приділяли самому коментуванню законодавчих актів. У теоретичному плані обидва напрямки внесли в юридичну науку

величезний вклад. Новий час так само вніс у науку про право нові течії. Найзначнішими роботами того часу можна без сумніву вважати праці І. Канта, Н. Макіавеллі, Ж. Руссо, Г. Гегеля й багатьох інших. Весь історичний шлях юриспруденції свідчить, що кожна нова думка йде лише на користь їй, про що говорить і сам Кант: «... поки юристи шукають своє поняття права і сперечаються про це, юриспруденція жива і розвивається».

У XII – на початку XIII ст. у Західній Європі довідбулася корінна зміна у самій природі права як політичного інституту – виникає клас професійних юристів, що містив професійних суддів та практикуючих адвокатів. Адвокати Англії, Франції, Німеччини, Італії, Швейцарії та інших країн Західної Європи можуть пишатися своїм давнім походженням і багатовіковим юридичним досвідом. Процес розвитку і функціонування адвокатури у різних європейських країнах відбувався у специфічних, тільки їм властивих умовах, які часом значно відрізнялися, що зумовило особливості національних моделей адвокатури, специфіку моделі адвокатури у кожній країні [23, с. 33].

Необхідно зазначити, що заняття адвокатурою тисячоліттями було прерогативою і виключним правом чоловіків. Причини, які пояснюють відмінність і нерівність чоловіків і жінок, можна помовно розділити на природні (генетичні) і соціокультурні.

Перші походять із фізіологічних, гормональних відмінностей статей. Така відмінність може пояснюватися «природною», або «сформованою тисячоліттями еволюції». Наводяться аргументи щодо нерівності фізичної сили, більшу чи меншу розвиненість правої або лівої півкулі мозку тощо. Прихильники «природного» підходу стверджують, що поділ роботи на «чоловічу» і «жіночу» виправданий, неминучий і необхідний [143, с. 29].

Соціокультурні теорії, посиляючись на історичні та антропологічні дані, свідчать, що варіанти розподілу праці є дуже різноманітними,

настільки, що їх не можна пояснити тільки фізіологічними відмінностями між чоловіками і жінками.

Одна з найвідоміших і розроблених соціокультурних теорій належить Фрідріху Енгельсу і розкривається ним у книзі «Походження сім'ї, приватної власності і держави». Він стверджує, що поділ на «жіночу» та «чоловічу» роботу існував завжди як наслідок того, що «жіноча» робота повинна бути сумісною з народженням дітей.

Окремо варто згадати і релігійні трактування відмінностей між чоловіками і жінками, які як аргумент часто використовуються тими, хто підтримує ці відмінності.

У стародавніх державах жінки поряд із неповнолітніми, страждаючими на розумові чи фізичні недоліки, раби, іноземці не допускалися до самостійного захисту своїх прав, а право представництва на суді належало найближчим родичам.

З історії Стародавнього Риму відомо всього про декілька жінок, які хоча й не займалися адвокатурою, але володіли ораторським талантом, а саме про Амезію і Сентію. Перша сказала блискучу промову на свій захист, так що була майже одностайно виправдана у звинуваченні, а друга, дочка відомого оратора Гортензія, виступала перед тріумвірами проти податку, яким було оподатковано римських жінок, і, завдяки її чудовій промові, податок було значною мірою зменшено [46].

Перша успішна спроба допуску жінки до практичної діяльності адвокатом у Сполучених Штатах Америки мала місце у червні 1869 р., і нею була Арабелла Мансфілд.

Важливо зазначити, що боротьба жінок за право заняття адвокатською діяльністю наприкінці XIX – на початку XX ст. була загальносвітовою тенденцією.

На думку Н. Аніщук, «фемінізація адвокатури – це вже не майбутнє, а сьогодення, і в цьому процесі уже залучено багато жінок-юристів із різних континентів та різних народів, незалежно від кольору шкіри, національності, віросповідання тощо. Безумовно, адвокатура має розвиватися за принципом гендерного паритету. Жінки-адвокати та чоловіки-адвокати повинні мати не лише рівні права, але й рівні можливості щодо реалізації себе у цьому напрямку юридичної діяльності. Це основне завдання на початку XXI ст., яке має бути реалізовано в усіх країнах світу, які обрали шлях на побудову паритетної демократії» [16, с. 383].

Таким чином, жінки до заняття адвокатською діяльністю стали допускатися усього 100–150 років тому. За цей час було здійснено серйозний крок у бік усунення дискримінаційного становища в цій сфері, і нині жінки на рівних із чоловіками займаються адвокатською практикою, ні в чому не поступаючись їм.

2.2. Моделі допуску іноземних адвокатів

У той час, як правова глобалізація охоплює всі сторони державно-правової реальності, інститут адвокатури розвивається відповідно до загальносвітових глобалізаційних тенденцій. Сучасна практика вказує на те, що адвокати мають право здійснювати адвокатську діяльність у декількох юрисдикціях, чим активно користуються.

В основному сфера діяльності іноземних адвокатів обмежується юридичною допомогою у справах, що стосуються застосування норм цивільного права, а також прилеглих до нього сімейного та авторського права. Виходячи з норм міжнародного приватного права, до цивільно-правових відносин за участю іноземних громадян або іноземних юридичних осіб, або цивільно-правових відносин, ускладнених іншим іноземним елементом, у тому числі й у випадках, коли об'єкт цивільних прав перебуває

за кордоном, може застосовуватися право іноземної держави. На практиці така умова призводить до того, що кваліфіковану юридичну допомогу в змозі надавати переважно особи, що спеціалізуються на правовій системі певної держави [23, с. 63].

Ще частіше іноземні адвокати зайняті у сфері бізнесу. У розвинених азіатських країнах, наприклад, таких як Сінгапур, Малайзія, Китай, Південна Корея, активна діяльність іноземних адвокатів викликана зростанням іноземних інвестицій і розвитком бізнесу, починаючи від легкої промисловості і закінчуючи суднобудуванням.

На думку Л. Хвана, «так уже склалося, що великий іноземний інвестор звик до особливих довірчих взаємин із західноєвропейськими адвокатами або адвокатами Уолл-стріта, що склалися десятиліттями у процесі його комерційної діяльності та які виробляють у нього ділову впевненість, ... яку місцеві адвокати за рядом об'єктивних та інших причин поки запропонувати не в змозі» [253, с. 93].

Широка участь іноземних фахівців, особливо із країн з розвиненою системою права і багатою практикою з надання юридичних послуг, йде на користь і клієнтам, і адвокатам – громадянам приймаючої держави, оскільки формує конкурентне середовище у цій сфері, є прекрасним професійним середовищем для зростання місцевих юристів, привносить у їх практику високу юридичну культуру супроводу бізнесу.

Сама можливість бізнесмену-клієнту отримати кваліфіковану допомогу в іноземній державі «рідною» адвокатською фірмою може оцінюватися як непрямий стимул-заохочення і важливий аргумент на користь здійснення іноземних інвестицій. Адже кращий спосіб «промацати» бізнес зсередини – це звернутися до особи, якій довіряєш і яка компетентна у цьому питанні на професійному рівні, підкріпленому тривалим перебуванням всередині

прийнятої правової системи і усвідомленим підходом до правосвідомості клієнта.

Необхідно зазначити, що норми міжнародного права дозволяють державам обмежувати допуск іноземних адвокатів до надання юридичної допомоги на їх території. Конгрес ООН, прийнявши «Основні принципи, що стосуються ролі юристів» (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.), закріпив у них положення, згідно з яким вимога будь-якої держави про те, що адвокат повинен бути громадянином відповідної країни, не розглядається як дискримінаційна [139]. У п. 10 міститься таке положення: «Уряди, професійні асоціації юристів та навчальні заклади забезпечують відсутність дискримінації на шкоду будь-якій особі відносно початку або продовження професійної юридичної практики за ознакою раси, кольору шкіри, статі, етнічного походження, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового, соціального, економічного чи іншого положення, за винятком того, що вимога, згідно з якою адвокат повинен бути громадянином відповідної країни, не розглядається як дискримінаційна» [253, с. 93].

Аналізуючи законодавство іноземних держав, можна дійти до висновку, що в залежності від допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави функціонують забороняюча, обмежуюча і вільна моделі.

Забороняюча модель – участь іноземних адвокатів у наданні правової допомоги на території приймаючої держави заборонена і полягає у повній ізоляції правової системи держави від участі іноземних адвокатів.

Така модель функціонує в Республіці Узбекистан, згідно зі ст. 3 Закону «Про адвокатуру» 1996 р. [88] адвокатом може бути тільки громадянин Республіки Узбекистан. До недавніх пір така практика була і в Україні.

До ознак забороняючої моделі допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави належать: 1) участь іноземних адвокатів у наданні правової допомоги на території приймаючої держави законодавчо заборонена; 2) правова система знаходиться у повній ізоляції від втручання в її правове життя іноземних адвокатів.

Обмежуюча модель є найбільш поширеною і полягає в тому, що в процесі імплементації іноземних адвокатів, тобто включення іноземного адвоката до системи органів або індивідів, що надають адвокатські послуги на території держави, місцева влада може встановлювати, необхідні для захисту суспільства, такі умови й обмеження їх допуску до адвокатської практики:

Принцип двосторонньої угоди полягає в тому, що умовою імплементації іноземного адвоката є підписання двостороннього договору з державою походження адвоката.

Наприклад, згідно із законодавством Киргизької Республіки, адвокати з іноземних держав можуть надавати юридичну допомогу у будь-якій формі громадянам і юридичним особам «на підставі міждержавних угод Киргизької Республіки з країною адвоката» [153, с. 16];

У Республіці Молдова [84] допуск іноземних громадян та осіб без громадянства до заняття адвокатською діяльністю законом не передбачено. Однак іноземні адвокати можуть здійснювати адвокатську діяльність в Республіці Молдова на основі двостороннього договору між Спілкою адвокатів і корпорацією адвокатів відповідної країни – постійно, а тимчасово тільки спільно з молдавським адвокатом і з повідомленням про це Спілки адвокатів. Іноземні адвокати чи іноземні адвокатські контори можуть реєструвати в Республіці Молдова адвокатські фірми для надання юридичних консультацій виключно з питань комерційної діяльності. Іноземний адвокат не може виступати усно або письмово в судових інстанціях та інших органах

правосуддя Республіки Молдова, за винятком економічних судів (ст. 7 Закону про адвокатуру) [135, с. 40].

Принцип взаємності полягає у взаємному допуску двома державами іноземних адвокатів для надання юридичних послуг. У Республіці Таджикистан [87] визнається право адвокатів іноземних держав на надання юридичної допомоги на своїй території, але воно справедливо обумовлюється можливістю таджицьких адвокатів здійснювати аналогічну діяльність на території відповідної держави. Однак іноземні юристи не отримують при цьому права на відкриття юридичних фірм [253, с. 95]. У цьому разі обумовлено ще одне поширене обмеження – заборона на відкриття іноземними адвокатами адвокатських фірм на території приймаючої держави;

Іноземним адвокатам може бути заборонено виступати в судах або інших органах; до їх компетенції може входити надання юридичної допомоги тільки по праву держави походження або іншої юрисдикції (частіше міжнародної).

Так, надання правової допомоги адвокатами-іноземцями на території Турції [296] є винятком і обмежується виключно наданням консультацій і висновків із вживання законів держави, уродженцем якої є іноземець, або міжнародних правових норм. Це обмеження регулює діяльність адвокатів у Молдові, КНР, Азербайджані.

В Японії сфера практики іноземного адвоката обмежена рамками права, в яких він може займатися юридичною практикою, навіть без можливості представляти інтереси клієнта в японському суді [166, с. 43]. Після реєстрації, адвокат має право здійснювати в Японії тільки консультаційні послуги з права країни походження.

Закон Азербайджану [83] включає окрему статтю «Надання правової допомоги іноземцями». Так, її пункт перший обмежив надання правової допомоги адвокатами-іноземцями «виключно наданням консультацій та

висновків щодо застосування законів держави, уродженцем якої є іноземець, або міжнародних правових норм». Пункт другий же дозволив допуск адвокатів-іноземців на територію Азербайджану до судового виконання у цивільних і кримінальних справах, справах, пов'язаних з економічними суперечками, з адміністративними правопорушеннями, тільки на підставі взаємних відносин відповідно до міжнародних договорів, підтримуваних Азербайджаном. Таким чином, Законом Азербайджану визначено чотири перераховані вище обмеження [252, с. 94–95].

З 1992 р. у КНР іноземним компаніям було офіційно дозволено відкривати офіси на території КНР. Спочатку це було у межах правила «одна фірма – один офіс». Проте згодом вони отримали право відкривати другий офіс. Специфікою надання юридичних послуг у судових процесах КНР є те, що згідно з Цивільним процесуальним кодексом КНР у разі пред'явлення позову або зустрічного позову до народного суду іноземці, особи без громадянства або іноземні підприємства та організації запрошують обов'язково китайського адвоката для участі у цивільному процесі. Якщо ж іноземна сторона запрошує адвоката своєї країни, то цей юрист може взяти участь у цивільному процесі лише як довірена особа, а не адвокат. Окрім того, відповідно до китайського законодавства іноземні юридичні фірми не мають права надавати послуги з представництва інтересів у судах. Вони також позбавлені можливості консультувати з китайського права.

Отже, послуги, що надаються іноземними юридичними компаніями у КНР, чітко відділені від послуг, які пропонують місцеві адвокати, і вони між собою фактично не конкурують. Визначаючи сфери, в яких іноземні юристи не мають права практикувати, законодавство КНР прямо вказує види діяльності, якими може займатися представництво іноземної юридичної фірми. До них належать: надання консультацій, які стосуються законів країн, в яких адвокати іноземної юридичної фірми отримали право працювати, та консультацій стосовно міжнародних договорів та їх застосування на

практиці; вести за дорученням зацікавленої сторони чи китайської юридичної фірми юридичні справи у країні, де їм дозволено працювати в юридичній сфері; надавати доручення китайській юридичній фірмі вести юридичні справи у КНР від імені зацікавленої сторони за кордоном; підтримка скріплених підписаним договором довготривалих ділових відносин із китайською юридичною фірмою у сфері ведення юридичних справ; надання інформації стосовно ситуації у сфері китайської юриспруденції [175, с. 59].

Існують також індивідуальні умови допуску до надання юридичних послуг, що пред'являються до особистих якостей і навичок іноземного адвоката. Особливо чітко опрацьовані індивідуальні умови допуску іноземних адвокатів у законодавстві США. Іноземний адвокат може займатися повіреною діяльністю в США, якщо: 1) досяг віку 26 років; 2) був протягом не менше п'яти років адвокатом у державі свого громадянства; 3) володіє необхідними моральними якостями і задовольняє загальним вимогам придатності для членства в асоціації юристів штату, в якому він збирається здійснювати свою діяльність; 4) має намір мати у США свій офіс; 5) оплатив мито за видачу ліцензії.

Розглянута імплементація іноземних адвокатів відбувається у встановленій формі. Її здійснюють або спеціально на те уповноважені виконавчі органи державної влади або суд. У США, наприклад, саме суди видають іноземцю ліцензію на практику як юридичного консультанта в конкретному штаті [139; 153].

У Домініканській Республіці іноземні адвокати, які мають посвідку на проживання, мають право вступити в колегію адвокатів після здачі іспитів із законодавства та національної мови, залишаючись при цьому адвокатами своїх країн. Іноземні адвокати, які не вступили до колегії адвокатів Домінікани, можуть брати участь у суді тільки разом із місцевим адвокатом [154, с. 3].

Індивідуальні вимоги пред'являються до іноземних адвокатів у В'єтнамі. Іноземний адвокат може отримати ліцензію на здійснення адвокатської діяльності у В'єтнамі, якщо він: має діючу ліцензію на здійснення адвокатської діяльності, видану компетентним органом іноземної держави; дотримується Конституції і в'єтнамського законодавства; запрошений іноземним адвокатським утворенням, в'єтнамським адвокатським утворенням на роботу у філії, іноземній адвокатській фірмі або в'єтнамському адвокатському утворенні у В'єтнамі. Крім того, іноземний адвокат обмежений в участі в кримінальному, цивільному процесі як захисник, представник прав і законних інтересів клієнта. Іноземні адвокати, що здійснюють адвокатську діяльність у В'єтнамі, вправі: давати консультації з питань іноземного права та міжнародного права; надавати інші юридичні послуги з питань іноземного права; давати консультації з питань в'єтнамського права, якщо вони мають в'єтнамську вищу юридичну освіту і задовольняють вимогам, що пред'являються до в'єтнамського адвоката [89, с. 102].

Ознаками обмежуючої моделі допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави є: 1) участь іноземних адвокатів у наданні правової допомоги на території приймаючої держави законодавчо дозволена; 2) місцева влада на свій розсуд регулює умови допуску до адвокатської практики (принцип двосторонньої угоди, принцип взаємності, індивідуальні умови допуску до надання юридичних послуг) та обмеження діяльності іноземного адвоката на території приймаючої держави (заборона на відкриття іноземними адвокатами адвокатських фірм; заборона на представництво в судах або інших органах; обмеження надання юридичної допомоги тільки по праву держави походження або іншої юрисдикції (зазвичай міжнародної); 3) правова система крокує у бік діалогу правових культур і конкуренції у сфері надання правових послуг.

Вільна модель передбачає допуск іноземних адвокатів до практики без будь-яких обмежень. Іноземний адвокат, допущений до практики, володіє тими ж правами, якими володіють адвокати відповідної юрисдикції, включаючи право надавати юридичні послуги по праву своєї країни. Ця модель функціонує, наприклад, у Сінгапурі, в Європейському Союзі для адвокатів держав-членів, в Україні.

У Сінгапурі іноземні адвокати можуть вільно практикувати після реєстрації у Верховному Суді. Іноземні адвокати створюють свої бюро і фірми і успішно конкурують із сінгапурськими колегами [155, с. 7].

Загальноєвропейське регулювання питань допуску до здійснення адвокатської діяльності [283] свідчить про значну еволюції у бік спрощення порядку реалізації адвокатами можливості займатися адвокатською практикою в державі, іншій, ніж та, де особою було отримано професійну освіту і статус адвоката. Саме завдяки наднаціональній нормотворчості дана можливість стала практично реалізованою [240].

Правове регулювання інституту адвокатури в Європейському Союзі залежало від розвитку Спільного Ринку Європейського Економічного Співтовариства, а в подальшому і Європейського Союзу. Кожен крок у розвиткові законодавства у цій галузі являв собою значний прогрес у порівнянні з тим, що було раніше.

Першим спеціальним законодавчим актом, що регламентує професійну діяльність юристів, була Директива 77/249/ЄЕС від 22 березня 1977 р. про сприяння ефективному здійсненню адвокатами свободи надання послуг [271]. Ця Директива дала чітке визначення терміну «юрист». За змістом цієї директиви, терміном «юрист» у кожній державі-члені ЄС охоплюється лише професія адвоката. Згідно з прямою вказівкою на ст. 4 Директиви, здійснення адвокатської діяльності у порядку реалізації свободи руху послуг, не може бути обумовлено необхідністю для адвоката бути резидентом у приймаючій державі, а також необхідністю вступу до професійного співтовариства

адвокатів даної держави. При наданні правових послуг, іноземний адвокат підпорядковується правилам здійснення адвокатської діяльності приймаючої держави [240].

У 1988 р. було прийнято Директиву 89/48/ЄЕС від 21 грудня 1988 р. про загальну систему визнання дипломів про вищу освіту, виданих після закінчення професійної освіти і навчання, одержуваного протягом мінімум трьох років [272]. Ця директива підтвердила можливість вільного вибору місця здійснення постійної професійної діяльності на Спільному Ринку ЄЕС. Однак, враховуючи унікальність юридичної спеціальності (отримання диплома юриста в одній державі не передбачає поглиблене вивчення правової системи іншої держави), ст. 4 директиви визначає, що для підтвердження диплому про юридичну освіту держава-член ЄС може вибрати і законодавчо закріпити один із двох варіантів: стажування періодом до 3-х років або кваліфікаційний іспит. Таким чином, щоб перекваліфікуватися для роботи в якій-небудь із держав ЄС, адвокат повинен довести, що він володіє відповідними знаннями.

16 лютого 1998 р. було прийнято спеціальну Директиву 98/5/ЄС про спрощення порядку здійснення на постійній основі адвокатської професії в іншій державі-члені ніж та, в якій було отримано відповідну кваліфікацію [277]. Ця Директива розрахована на практикуючих адвокатів і передбачає альтернативний порядок їх допуску до адвокатської практики у приймаючій державі.

Директива передбачає право адвоката практикувати на території іншої держави ЄС із збереженням професійного титулу, отриманого в державі, громадянином якої він є. Стаття 3 Директиви визначає, що адвокат повинен зареєструватися у компетентному органі приймаючої держави, шляхом надання доказів про постійну професійну юридичну діяльність у державі походження. Після реєстрації адвокату надається статус іноземного адвоката.

Права іноземного адвоката практично повною мірою відповідають правам національного адвоката (членство в адвокатському співтоваристві, право голосу при прийнятті рішень), проте юридичні послуги він може надавати з деякими обмеженнями, порівняно з національними адвокатами. Згідно зі ст. 5 Директиви, держави члени зберігають право обмежити іноземного адвоката в самостійному представництві клієнта в національних судах (тільки спільно з національним адвокатом). Але деякі країни відмовилися від такого підходу до обмеження прав іноземних адвокатів, що діють у приймаючій державі на постійній основі, наприклад, Франція.

З іншого боку, іноземні адвокати володіють деякими привілеями. Немає необхідності володіння національною мовою приймаючої держави, а також бути фахівцем в її системі права.

Новелою цієї Директиви є альтернативний механізм отримання статусу адвоката в державі-члені ЄС. Якщо директива 1989 р. передбачає отримання статусу адвоката на основі юридичної освіти та визнання дипломів, то дана директива 1998 р. надає можливість отримання статусу адвоката для постійно практикуючих іноземних адвокатів.

Для того, щоб зрівнятися у правах і статусі з місцевими адвокатами країни перебування, іноземному адвокату необхідно відповідати таким критеріям: протягом трьох років здійснювати у приймаючій державі адвокатську діяльність під професійним титулом; здійснювати цю діяльність безперервно; адвокатська практика повинна стосуватися питань національного права, права приймаючої держави, а також права Європейського Союзу, міжнародного права.

У разі відповідності цим вимогам, іноземний адвокат звертається до відповідної установи приймаючої держави із запитом про надання йому статусу національного адвоката. Як докази про адвокатську практику у приймаючій державі надається будь-яка документація, що свідчить про це.

У 2006 р. було прийнято Директиву 2006/123/ЄС від 12 грудня 2006 р.

про послуги на зовнішньому ринку [276]. Мета Директиви 2006/123/ЄС – радикальна, всі перешкоди і обмеження на шляху вільного ринку надання послуг має бути усунено. Реалізація цих положень вимагає від національних органів, щоб законодавство країн ЄС не містило ні прямої, ні неявної дискримінації, заснованої на національній приналежності як фізичних, так і юридичних осіб. Як наслідок реалізації цих нормативних положень у більшості європейських країн створено і працюють комісії із числа законодавців та фахівців міністерств юстиції та економіки, які перевіряють, чи відповідають норми адвокатського права вищеназваним вимогам [72, с. 262].

Незважаючи на особливості юридичної професії, в Європейському Союзі вдалося створити систему, що дозволяє адвокатам реалізовувати свої права на свободу пересування послуг і свободу установи нарівні з представниками інших професій і вільно практикувати у будь-якій державі-члені ЄС на постійній і тимчасовій основі.

В Україні із прийняттям у 2012 р. Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», функціонує вільна модель допуску іноземних адвокатів до діяльності на території приймаючої держави. Закон закріпив цю модель для виконання рекомендацій європейських експертів Спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України», а також Венеціанської комісії [247, с. 22].

Адвокат іноземної держави, який має намір здійснювати свою діяльність на території України, повинен підтвердити право на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі і бути включеним до Єдиного реєстру адвокатів України.

Для цього іноземний адвокат звертається до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за місцем свого проживання чи перебування в Україні із заявою про його включення до Єдиного реєстру адвокатів України та документами, що підтверджують право такого адвоката

на заняття адвокатською діяльністю у відповідній іноземній державі. Після цього Кваліфікаційна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури розглядає заяву та подані адвокатом документи протягом десяти днів з дня їх надходження та за відсутності підстав приймає рішення про включення такого адвоката до Єдиного реєстру адвокатів України, про що протягом трьох днів письмово повідомляє адвоката іноземної держави та відповідну раду адвокатів регіону.

На іноземних адвокатів поширюються професійні права і обов'язки, гарантії та організаційні форми адвокатської діяльності, визначені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У разі порушення українського законодавства та Правил адвокатської етики, іноземний адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності і згодом до нього можуть застосовуватися такі заходи як попередження і виключення з реєстру.

До ознак вільної моделі допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави належать: 1) участь іноземних адвокатів у наданні правової допомоги на території приймаючої держави законодавчо дозволена; 2) допуск іноземних адвокатів до практики у приймаючій державі здійснюється без будь-яких обмежень; 3) іноземний адвокат, допущений до практики, володіє тими ж правами, що і адвокати відповідної юрисдикції, включаючи право надавати юридичні послуги по праву своєї країни; 4) правова система відкрита для діалогу з навколишнім світом або державами-членами регіональної організації і готова до конкуренції у сфері надання правових послуг.

Висновки до розділу 2

1. Суб'єктний підхід до моделювання адвокатури дозволив визначити статусні моделі надання правової допомоги та моделі допуску іноземних адвокатів.

2. Статусні моделі надання правової допомоги обумовлені

історично-правовим розвитком правозахисників від родичів до професійних адвокатів, особливостями гонорарно-договірної практики, якістю спеціально-правових знань, становою організацією та професійно-етичною відповідністю. Залежно від статусу суб'єктів надання правової допомоги слід виокремити родинну модель адвокатської діяльності та професійно-договірну модель адвокатської діяльності.

3. Модель родинної адвокатури – це первинна форма адвокатури, що припускає участь у судовому процесі родичів, сусідів чи друзів як представників або захисників сторони на безоплатній основі. Модель професійно-договірної адвокатури – це форма адвокатури, що припускає участь у судовому процесі особи, яка володіє професійними юридичними навичками, як представника або захисника сторони на договірній і платній основі. При цьому модель професійно-договірної адвокатури є становою, чітко оформленою і регламентованою, на відміну від родинної адвокатури, яка є неорганізованою і доступною для всіх.

4. Правова фікція мала значний вплив на розвиток адвокатури і була особливим перехідним етапом від родинної адвокатури до професійно-договірної, наприклад, жерці як посередники між людиною і Богом і єдині знавці права на Далекому Сході; інститут патронату у Стародавньому Римі, який означав повне юридичне заступництво патроном клієнта, перебуваючи з ним у відносинах, подібних родинним; судові поєдинки у Середньовіччі як спосіб вирішення правових спорів тощо.

5. Статусні моделі адвокатури поширюються і на гендерну адвокатуру (статева приналежність як ознака статусу), а саме на розмежування прав чоловіків та жінок бути правозахисниками. Протягом тисячоліть заняття адвокатурою було прерогативою і виключним правом чоловіків, жінки почали допускатися до професії близько 100–150 років тому, хоча історії відомі більш ранні поодинокі випадки такого допуску.

6. Інститут адвокатури розвивається відповідно до загальносвітових глобалізаційних тенденцій, які охоплюють усі сторони державно-правової дійсності, тому нерідким є здійснення адвокатом практики у кількох юрисдикціях. Функціонують забороняюча, обмежуюча і вільна моделі допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави.

7. Забороняюча модель не дозволяє участі іноземних адвокатів у наданні правової допомоги на території приймаючої держави і полягає у повній ізоляції правової системи держави від участі іноземних адвокатів (Узбекистан). Обмежуюча модель дозволяє участь іноземних адвокатів у наданні правових послуг на території приймаючої держави, але місцева влада на свій розсуд регулює умови допуску до адвокатської практики [принцип двосторонньої угоди (Киргизія, Молдова), принцип взаємності (Таджикистан), індивідуальні умови допуску до надання юридичних послуг (США, Домініканська Республіка, В'єтнам)] та обмеження діяльності іноземного адвоката на території приймаючої держави [заборона на відкриття іноземними адвокатами адвокатських фірм (Таджикистан); заборона на представництво в судах або інших органах (Турція, Молдова, КНР, Азербайджан); обмеження надання юридичної допомоги тільки по праву держави походження або іншої юрисдикції (зазвичай міжнародної) (Японія)]. Вільна модель передбачає допуск іноземних адвокатів до практики без жодних обмежень, наділяючи їх тими ж правами, якими володіють адвокати відповідної юрисдикції, включаючи право надавати юридичні послуги по праву своєї країни (Сінгапур, країни-члени Європейського Союзу, Україна).

8. У Європейському Союзі функціонує вільна модель допуску іноземних адвокатів, яка склалася у контексті права на свободу пересування послуг і свободу установи на території Спільного Ринку Європейського Економічного Співтовариства, а в подальшому і Європейського Союзу,

завдяки нормативно-правовому спрощенню порядку реалізації адвокатами можливості займатися адвокатською практикою в державі, іншій, ніж та, де особою було отримано професійну освіту і статус адвоката.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту

Якщо звернутися до історії, адвокатура як відокремлений соціальний інститут виникає не одразу. Її організаційна структура формується в міру розвитку державності і властивій даному типу держави правової системи. Простежується глибокий взаємозв'язок інституту адвокатури з розвитком державно-правових та цивільно-правових явищ в історичному розрізі, а також впливу концепції справедливості і прав людини на становлення і визнання ролі інституту адвокатури в державі і суспільстві. Д. Фіолевський із цього приводу вважає: «Безліч шляхів розвитку людини і суспільства призвело до виникнення таких інститутів як держава, право, суд і захисник. Сам собою напрошується єдиний висновок – виникненню правових критеріїв передувало набуття певної суспільної культури – моралі, громадського уявлення про справедливість» [246, с. 14].

Кожна національна адвокатура формується на тлі певних історичних реалій, на її виникнення, становлення, діяльність впливає безліч факторів, таких як правосприйняття у суспільстві, ставлення пануючого класу (еліт) до такого явища як адвокатура, і через призму такого ставлення і формується ставлення суспільства як до професії у цілому, так і до конкретних носіїв цієї професії. Одні країни значно швидше прийшли до розуміння того, що адвокатура є необхідним і корисним для суспільства інститутом, тому її становлення хоч і не відбувалося безхмарно, однак більш-менш цивілізовано. Інші країни значно пізніше усвідомили це у своїй історії [201, с. 243].

За різних епох адвокатура займала місце або найважливішої опори політичної системи, або її вигнанця. У силу її головної функції, а саме, захисту прав людини, розквіт адвокатури припадав на час правління тих, хто

був стурбований станом прав особи і прагнув надати адвокатській спільноті свободу діяльності на благо народу і закону. Залежно від значення інституту адвокатури у політичній і соціальній системі держави розрізняємо ізоляційну, етатичну, комерційну та соціальну моделі адвокатської діяльності.

Ізоляційна модель обмежує або забороняє публічне значення і діяльність інституту адвокатури.

Ця модель була досить актуальною для епохи Середньовіччя, де на тлі роздробленості держав, несформованої правової бази та суперництва держави і церкви, судовий процес мав інквізиційний і таємний характер, а участь захисника у ньому обмежувалася.

У Франції, наприклад, указом короля Франциска I від 1539 р. участь адвоката дозволялася лише за спеціальним дозволом суду [115, с. 51].

У Франції у вересні 1790 р. станову організацію адвокатури було знищено установчими зборами майже на 20 років. Десята стаття декрету свідчила: «Законознавці, що раніше називалися адвокатами, не повинні становити ні стану, ні корпорації, ні носити особливого одягу при виконанні своїх обов'язків» [46]. Прийняття такої міри пояснюється, з одного боку, докорінною реорганізацією судоустрою, розпочатою установчими зборами, а з іншого — тим, що вони змішали адвокатський стан із численними ремісничими та промисловими корпораціями і цехами. Знищуючи їх, з метою вільного розвитку ремесл і торгівлі, вони вважали за потрібне вчинити таким же чином і з адвокатурою. У проекті з перебудови судової частини встановлено, що «сторони матимуть право вести свої справи особисто, якщо знайдуть це зручним, а для того, щоб адвокатура користувалася необхідною для неї свободою, адвокати перестануть становити корпорацію або стан, і кожний громадянин, який пройшов курс наук і витримав необхідний для заняття адвокатурою іспит, повинен буде давати звіт у своїй поведінці лише закону» [46].

Як зазначає Є. Васьковський, «в адвокатуру нахлинула маса людей бездарних і аморальних, які отримали право вести справи нарівні з «офіційними захисниками», як стали називати адвокатів; суди переповнилися особами сумнівної репутації, але вони задовольняли формальні вимоги для вступу в «офіційні захисники» [46]. Помилка установчих зборів була незабаром усвідомлена, але політичні обставини і відсутність твердої урядової влади перешкодили негайному відновленню колишньої організації адвокатури. Проте не минуло й дванадцяти років, як з'явилися перші ознаки відновлення станового устрою. У 1802 р. адвокатам було наказано носити при відправленні своїх обов'язків колишній костюм. У наступному році відновлено ведення списку, а в 1810 р. відновлено станову організацію, втім, у дуже недосконалому і спотвореному вигляді [46].

Негативно був налаштований Наполеон І: «Вони заколотники, винуватці злочинів і зрад; я бажав би урізати язик будь-кому з них, хто застосує його проти уряду», – говорив він про адвокатів [50, с. 1].

Імператор Микола І, коли йому натякнули на необхідність започаткування адвокатури в Росії, вигукнув: «Адвокати погубили Францію. Хто були Мірабо, Марат, Робесп'єр та інші? Ні, поки я буду царювати, Росії не потрібні адвокати; проживемо і без них» [50, с. 5].

У 1874 р., через 10 років після реформ Олександра ІІ, закріплених у Судових уставах 1864 р., вийшло розпорядження Міністра юстиції про тимчасове припинення організації рад присяжних повірених, їх функції було передано окружним судам. Але адвокатська практика продовжувалася, через те, що представник сторони обов'язково мав бути присутнім на засіданні у разі відсутності або хвороби свого довірителя. Це розпорядження мало тимчасовий характер, і подальший розвиток адвокатської діяльності характеризується новим стилем сприйняття адвокатської діяльності не тільки як професії, але і як суспільної діяльності, оскільки місією та ідеєю

адвокатури були судовий захист прав приватних осіб в ім'я і в інтересах суспільного блага [19].

Після Жовтневого перевороту адвокатуру практично було ліквідовано, незважаючи на те, що багато видатних революціонерів досконало знали особливості адвокатської професії, оскільки практикували як адвокати за часів старого режиму. П. Красіков, М. Крестинський, П. Стучка, Д. Курський і сам Ленін були до революції адвокатами. Згідно з Декретом «Про суд» № 1 від 24 листопада 1917 р., крім присяжної адвокатури, скасовувалися інститут прокуратури, відділи кримінальних розслідувань, і взагалі практично вся судова система. Якщо більшість юридичних установ мали бути швидко реорганізованими на революційних засадах, то присяжній адвокатурі законодавство заміни не передбачало. Здійснювати представництво в суді було дозволено будь-якому громадянину (громадянці), який мав цивільні права [79, с. 78].

Радянській державі потрібна була нова форма організації захисту. Це завдання було вирішено Декретом про суд № 2 від 7 березня 1918 р., який закріпив положення, згідно з яким «при Радах робітничих, солдатських і селянських депутатів засновується колегія осіб, які присвятили себе правозаступництву, як у формі громадського обвинувачення, так і у формі громадського захисту. У ці колегії зараховуються особи, обрані Радами робітничих, селянських депутатів. Тільки ці особи мають право виступати в суді за плату» [69].

Цікавим є досвід Китаю. 1 жовтня 1949 р. було створено Китайську Народну Республіку. Згідно зі ст. 17 Загальної програми Народної політичної консультативної Ради Китаю, яка вважалася тимчасовою Конституцією КНР, усі закони, підзаконні акти та правоохоронні органи періоду Гоміньдану було скасовано. У грудні 1950 р. за постановою Міністерства юстиції Центрального народного уряду Китаю всіх адвокатів було розпущено, всю адвокатську діяльність було зупинено [263, с. 131]. Незабаром почали

створюватися нові інститути захисту прав обвинуваченого та адвокатської діяльності. У Статуті народного суду 1950 р. було передбачено, що суд повинен забезпечити право обвинуваченого на захист і на захисника. Перша Конституція КНР 1954 р. чітко визначала, що обвинувачений має право на захист. У ст. 7 Закону про формування народних судів було передбачено, що обвинувачений має право отримати захист, він може захищатися сам або доручити вести захист адвокату. Із тих пір адвокатська діяльність має законну підставу, і число адвокатів почало швидко збільшуватися. Адвокати стали надавати юридичну допомогу суспільству, відігравати важливу роль у розвитку демократії і законності.

З 1957 р. почалася боротьба проти правих елементів, у ході якої частину адвокатів було поставлено під контроль трудящих, інших було піддано кримінальним покаранням за «правий ухил», у тому числі за захист обвинувачених. Держава знову негативно оцінила адвокатську діяльність. Із 1966 по 1976 рр., у період культурної революції в Китаї, під впливом правового нігілізму правоохоронні органи (органи громадської безпеки, прокуратура, суд) було скасовано, значне поширення «диктатури народу» призвело до того, що закони доволі часто порушувалися. У кримінальному судочинстві застосовувалися тортури, право громадянина на захист було скасовано, і принципи адвокатури було втрачено. Можна зробити висновок, що до 1976 р. у Китаї права громадянина (включаючи право на захист) не користувалися повагою, фактично не існувало такого учасника процесу, як адвокат [263, с. 131–132].

При дослідженні наведених прикладів, помітними є такі ознаки ізоляційної моделі адвокатської діяльності: 1) обмеження або заборона адвокатської діяльності на державному рівні; 2) значення адвокатури навмисне занижується; 3) період ослаблення ролі інституту адвокатури в суспільному житті; 4) рівень захисту прав людини і громадянина – низький; 5) створення правової держави не є метою правової еліти.

Етатична модель визначає, що адвокатура є частиною державного апарату, яка служить тій же меті, що і обвинувачення, оскільки обидві сторони покликані встановлювати істину у справі і здійснювати пропагандистсько-виховний вплив на населення. Спроба реалізувати цю концепцію відбувалася за радянської влади [162, с. 38].

Днем народження радянської професійної адвокатури прийнято вважати 26 травня 1922 р, коли рішенням III сесії ВЦВК IX скликання було затверджено перше Положення про адвокатуру, яке передбачало створення колегій захисників при губернських відділах юстиції, а сама адвокатура розглядалася як громадська організація. Положення про адвокатуру значно обмежило професійні свободи і незалежність адвокатів, усі правозахисники знаходилися на державній службі в юридичних консультаціях та отримували заробітну плату, скасовувалася приватна адвокатська практика.

Де-юре громадяни СРСР мали широкий спектр прав, зокрема Конституція СРСР 1936 р. і Конституція СРСР 1977 р. усім громадянам надавали рівні права: загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні; право на працю і відпочинок, матеріальне забезпечення у старості і хворобі, свобода совісті, слова, друку, зборів і мітингів. Проголошувалися недоторканність особи і таємниця листування. Де-факто багато із цих декларацій не дотримувалися. Наприклад, цензура в СРСР мала тотальний і ідеологічний характер, а листування піддавалося масовому переглядові. У СРСР склалася тоталітарна держава, в якій основні права та інтереси громадян проголошувалися лише формально, а дію законів фактично було зведено нанівець.

У Конституції СРСР 1977 р. зазначалося, що громадяни СРСР «мають усю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, проголошених і гарантованих Конституцією СРСР та радянськими законами». Разом з тим зазначалося, що «використання громадянами прав і

свобод не повинно завдавати шкоди інтересам суспільства і держави, правам інших громадян» [112].

За часів СРСР діяльність інституту адвокатури зводилася до сприяння соціалістичному правосуддю в цілому, а не наданню допомоги та захистові конкретної людини. На думку М. Аракеляна, «у цей період відбулося послаблення ролі і значення інституту адвокатури в суспільному житті, пов'язане з недооцінкою гуманітарних основ правозахисної діяльності, а також невизнанням його самостійного організаційно-правового статусу. Державний механізм маніпулював даними інститутом залежно від політико-владних встановлень» [22, с. 617].

Визначалося, що захист обвинуваченого в радянській державі має бути гідним соціалістичного суспільства, а радянський адвокат повинен бути активним провідником соціалістичної «законності» [19]. Престижність адвокатури й ефективність її діяльності були доволі низькими, оскільки відбувалася недооцінка і приниження принципів демократії, порушення прав людини, декларативний характер основних законодавчих актів. Адвокатура знаходилася під пильною увагою державних органів [105, с. 232–233].

М. Чельцов, аналізуючи функції захисту, зазначав, що захист у радянському процесі є такою ж публічно-правовою функцією, як і обвинувачення. Радянський захисник – не представник обвинуваченого, що виконує його волю, а член громадської організації, виконуючий функцію захисту законних інтересів обвинуваченого [260, с. 30–31].

Таким чином, протягом декількох десятиріч років радянська адвокатура являла собою не що інше, як своєрідний інструмент держави у боротьбі за зміцнення могутності радянської влади, хоча потенціал адвокатури дореволюційних часів був досить високим, а вплив адвокатів на державно-правову реальність – істотним.

До ознак етатичної моделі адвокатської діяльності належать:

- 1) адвокатура хоч і юридично незалежна, але фактично виконує функцію

державного органу; 2) діяльність адвокатури зводиться до сприяння соціалістичному правосуддю і пропагандистсько-виховному впливові на населення, адвокати вірні партії та ідеології; 3) значення адвокатури навмисне підмінювалося; 4) ослаблення ролі і значення інституту адвокатури у суспільному житті; 5) рівень захисту прав людини і громадянина документально високий, а юридично – не відповідав покладеним на адвокатуру функціям; 6) низький, декларативний характер основних законодавчих актів у сфері захисту та охорони прав людини і громадянина; 7) моральні принципи адвокатів відповідали суспільному і державному ладу.

Згідно з комерційною моделлю адвокатської діяльності, головною метою адвокатів є отримання фінансової вигоди при наданні юридичних послуг.

Яскравим прикладом комерційної моделі адвокатської діяльності в історії є стан адвокатури у Стародавньому Римі періоду становлення Імперії, коли були відсутніми суворі рамки і дисципліна у сфері адвокатської діяльності. Привілейоване заняття адвокатурою перетворилося на спосіб наживи від доносів, а за адвокатські послуги захисники стягували непомірні гонорари і користувалися будь-якими засобами захисту, нехтуючи чесністю, повагою і моральною гідністю. Адвокат позиціонував себе як підприємець, готовий на все заради гонорару: вибір тільки вигідних справ; ведення справи з порушенням правил адвокатської етики; використання аморальних прийомів у суді; вимога непомірних гонорарів; необґрунтована відмова від справи; підтримка інтересів протилежної сторони тощо.

Досліджуючи природу і сутність адвокатури, не можна обійти стороною тенденції, які проявилися останніми 25–30 роками в адвокатурі, пов'язані з процесами її комерціалізації, сенс яких зводиться до того, що адвокати у своїй роботі повинні застосовувати і використовувати основи підприємницької діяльності, керованої тільки економічними законами.

Процес цей, як вважає О. Поспелов, став стрімко розвиватися у 80-ті роки минулого століття в американській бізнес-адвокатурі. Підвищення прибутковості бізнес-адвокатури призвело до того, що адвокати почали розглядати свою професію як звичайний прибутковий бізнес. Адвокатські фірми стали сприйматися адвокатами, перш за все, як комерційні підприємства, адвокатська діяльність перетворилася на один із споживчих товарів [183, с. 186].

Комерціалізація стала відмітною особливістю більшості американських адвокатських фірм та індивідуально практикуючих адвокатів: «юридична професія стала професією виписування рахунків, її члени втратили уявлення про свою професію як про служіння суспільству» [147, с. 11]. При цьому переслідування адвокатами фінансової вигоди, на думку О. Поспелова, супроводжувалося зниженням професіоналізму значної частини адвокатів, що працюють в адвокатських фірмах. Схожі підсумки показали соціологічні опитування американських суддів місцевих та федеральних судів, а також клієнтів корпорацій, юридичні послуги яким надають адвокатські фірми [71, с. 43–44].

Приклад функціонування комерційної моделі адвокатської діяльності можна простежити в Російській Федерації [244]. Трансформацію радянської адвокатури в завуальованій формі було розпочато за роки перебудови в СРСР. У 1986 р. з'явилися юристи, які займалися індивідуальною трудовою діяльністю, з 1988 р. стали створюватися правові кооперативи. Так було створено зовнішню конкуренцію колегіям адвокатів. У 90-ті рр. минулого століття в оновленій російській державі серед іншого з'явилися ліберальні ринкові новації, за зразок яких за сформованою історичною традицією було узято переважно американський, і сукупний досвід держав західної цивілізації. Новації ці зажадали відповідної їм ринково-орієнтованої адвокатури.

У період з 1995 по 1998 рр. надання платних юридичних послуг було ліцензованим видом діяльності. Тоді Мін'юстом Росії та управліннями юстиції по суб'єктах Федерації було видано близько 30 тис. ліцензій юристам – індивідуальним підприємцям і юридичним фірмам [129, с. 321]. Не буде помилковим твердження про те, що в 1998 р. кількість юристів-ліцензіатів (одинаків і в складі фірм) явно перевищувала чисельність адвокатури – 35,3 тис. адвокатів [226, с. 53]. З урахуванням того, що існувала «адвокатська монополія» на попередньому слідстві у кримінальному процесі, «юристи-підприємці» витіснялися до сфери переважного надання юридичної допомоги найбільш платоспроможним верствам населення, у тому числі підприємцям.

Результатом розвитку діяльності таких юристів та юридичних фірм стало формування в Росії особливої форми підприємництва – квазіадвокатури, що не стільки конкурує з традиційною адвокатурою, скільки розмиває принципи її організації, ототожнюючи самим фактом свого існування адвокатську і підприємницьку діяльність, доводячи їх до ступеня змішування у сприйнятті своїх клієнтів і потенційних довірителів адвокатів [182, с. 39].

М. Барщевський у 2000 р. писав: «... Останнім часом у суспільстві ставлення до адвокатів набуло нових відтінків. Якщо раніше, не без впливу комуністичної тоталітарної держави, домінувало ставлення до адвокатів як до людей, що захищають злочинців і зрадників Батьківщини, то сьогодні такому розумінню ролі адвокатури на зміну приходить не менш небезпечно: адвокати – ділки, які за шалені гонорари спритно влаштовують справи багатих людей, обслуговують тільки великий бізнес і кримінальні структури або захищають зlodійкуватих чиновників від справедливої відплати (цим, зокрема, пояснюється невдоволення адвокатурою простими людьми, депутатами, слідчими)» [27, с. 17].

Процеси комерціалізації адвокатури за типом створення бізнес-адвокатури американського типу успішно функціонують у багатьох сучасних державах, особливо у Нідерландах, Великій Британії, Сінгапурі, Китаї та ін.

Ознаками комерційної моделі адвокатської діяльності є: 1) комерційна адвокатська діяльність законодавчо врегульована державою і відносно незалежна; 2) її значення зводиться до надання юридичних послуг з метою отримання фінансової вигоди; 3) положення адвокатури у комерційному середовищі – високе; 4) під захист комерційної адвокатури підпадають бізнесмени, фірми, корпорації; 5) моральні принципи комерційних адвокатів є нестабільними.

Згідно із соціальною моделлю адвокатської діяльності, інститут адвокатури – це елемент громадянського суспільства, який є гарантом його безпеки та справедливості, інститут незалежний від держави, який сприяє реалізації задекларованих державою прав, і покликаний ефективно захищати права і свободи людини і громадянина, юридичних осіб.

На думку О. Святоцького, у «XX ст. світова адвокатура домоглася незалежності й консолідації, перетворившись на силу, яка активно використовується у сучасному світі як надійний гарант забезпечення прав і свобод людини» [205, с. 5].

Формування правової держави, утвердження в ній демократії, її економічне і соціальне процвітання є неможливими без визнання і забезпечення прав і свобод людини. Права людини не тільки проголошують сферу самовизначення і свободи особистості, її незалежності та потенціалу, але й визначають взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємну відповідальність держави, суспільства і людини.

Формування правової держави нерозривно пов'язане з формуванням громадянського суспільства. С. Прилуцький стверджує, що «держави і громадянське суспільство підпорядковані діалектичному закону єдності і боротьби протилежностей. За своєю природою ці два самостійних явища

складають єдність. Як громадянське суспільство не може існувати без охоронного, примусового і карального механізму держави, так і держава не може існувати без рушійного потенціалу вільного суспільства» [186, с. 50].

Ідея громадянського суспільства поступово стала однією із центральних проблем політичної думки. Для розвинених країн XIX–XX ст. ст. формування громадянського суспільства – визнана соціальна мета. У другій половині XX ст. цілеспрямований рух до такого суспільства став складовою частиною бурхливого економічного і науково-технічного розвитку, підкріпленого новим злетом громадської думки, нових економічних, соціальних, культурологічних навчань про суспільний розвиток [105, с. 230].

М. Матузов вважає, що громадянське суспільство – це «недержавно-політична, а головним чином соціально-економічна і особиста сфера життєдіяльності людей, реально створених відносин між ними; це – вільне демократичне, правове цивілізоване суспільство, де немає місця режиму особистої влади, волюнтаристських методів правління, класової ненависті, тоталітаризму, насильства над людьми, де уживаються закон і мораль, принципи гуманізму і справедливості; це – ринкове багатокладне суспільство зі змішаною економікою, суспільство ініціативного підприємництва, розумного балансу інтересів різних соціальних верств» [137, с. 83].

Громадянське суспільство являє собою, головним чином, соціально-економічну та особисту сферу життєдіяльності людей, вільну від державного втручання. У той же час громадянське суспільство пов'язане з державою і є можливими тільки в державно організованому суспільстві. По-перше, ряд інститутів є одночасно компонентами і громадянського суспільства, і держави (наприклад, політичні партії). По-друге, межі між державою і громадянським суспільством мають тенденцію до розмивання: з одного боку, громадянському суспільству держава делегує частину своїх повноважень, з

іншого – держава бере під контроль сфери діяльності, які раніше були закритими для державного втручання. По-третє, громадянське суспільство передбачає контроль над державою, оскільки будь-яка державна влада постійно прагне до самозростання і підпорядкування собі суспільства [164].

Адвокатура є ефективним інструментом сучасного громадянського суспільства. Виходячи з природи інституту адвокатури і переслідуваних цілей, адвокатура – своєрідний «буфер», який збалансовує інтереси громадянського суспільства з потребами та можливостями держави [105, с. 231].

«Зараз абсолютно очевидно, зазначає М. Оніщук, що для побудови демократичного суспільства та утвердження правової держави недостатньо лише задекларувати дотримання прав і свобод людини і громадянина. Політико-правові реалії переконують в необхідності створення дієвих юридичних механізмів, які дозволять окремим особам, різним соціальним групам, громадянському суспільству в цілому в повній мірі реалізовувати свої конституційні права і свободи» [167, с. 34].

С. Прилуцький вважає, що інститут адвокатури є елементом інституційної бази громадянського суспільства, оскільки, будучи активним учасником механізму правозастосування та посідаючи самостійне місце в механізмі правосуддя, адвокатура виконує важливу функцію суспільного контролю у цій сфері [186, с. 54].

А. Крижанівський зазначає, що «на відміну від інших правозахисних інститутів громадянського суспільства ..., адвокатура на правових засадах обов'язково залучається до здійснення функцій держави і державних органів. ... У цій іпостасі роль адвокатури анітрохи не менше, ніж роль державних органів. ... Оскільки адвокатура – це інститут громадянського суспільства, а не держави, такий статус означає не лише певне дистанціювання від державної влади, а й усвідомлення необхідності консолідації адвокатського корпусу для ефективного, соціально необхідного впливу на державні

правоохоронні інститути і, що найважливіше, на правову політику держави в цілому» [119, с. 36–37].

А. Козьмініх зазначає, «у діяльності адвокатури при наданні кваліфікованої юридичної допомоги одночасно присутні і приватний інтерес (відновлення порушеного права конкретного довірителя) і публічний інтерес (інтерес всього суспільства в цілому). Публічний інтерес виражається у встановленні режиму законності, своєчасному припиненні порушень прав і свобод громадян, поновленні порушеного права та попередженні таких порушень в майбутньому. Саме публічний інтерес обумовлює соціальний статус адвокатури як інституту громадянського суспільства» [104, с. 5].

М. Гольдштейн, аналізуючи книгу Є. Васьковського «Організація адвокатури» наприкінці XIX ст., відповідає на питання: «Хто ж повинен надати захист і заступництво обвинуваченому? Звичайно, не держава: вона не може захищати того, чийм переслідувачем є в даному випадку. Рідні та друзі обвинуваченого такі ж недосвідчені, боязкі і слабкі індивідууми, як і він сам. Тому залишається одне: під охорону має взяти його суспільство, «розуміючи під суспільством усю сукупність громадян, що становлять населення даної держави». Адже держава переслідує в особі обвинуваченого одного із членів цього самого суспільства. Якщо він постраждає невинно, то і будь-який інший член суспільства може опинитися в такому ж становищі. Ось чому суспільство для власного свого блага має брати під свій захист обвинувачених, як держава бере потерпілих, і відрядити для участі у процесі особливого уповноваженого – адвоката, подібного уповноваженому держави – прокурору. Адвокат діє як уповноважений суспільства, в його інтересах» [61].

Прихильне ставлення держави і громадянського суспільства до інституту адвокатури, перетворює його на основу правової законності і гарант впевненості населення в державі, суспільстві, майбутньому. Наприклад, прихильність французьких королів у XVI ст. вплинула на те, що

адвокати стали користуватися небувалою повагою. М. Вінавер наводить такі факти. «Вони одні мали право не називати себе професійним ім'ям «корпорації»: як лицарі закону вони утворили стан (*ordre*); житло їх було недоторканим, коли в нього вступав шукач захисту: воно було огорожене від втручання будь-якої влади, навіть від влади судового пристава. Сам адвокат, коли він вирушав у професійному костюмі до суду і коли повертався із суду, користувався правом особистої недоторканності. Книги адвоката оголошені вільними навіть від приватного стягнення. Його спокій охоронявся дріб'язковими до смішного приписами: галасливі сусіди – особливо ремісники – могли бути виселені з квартир на першу його вимогу... Положення адвокатів у парламенті, ставлення до них магістратури, весь суддівський ужиток, аж до деталей костюму і зовнішніх церемоній, – все підкреслювало особливу самодостатню силу стану. Але адвокати навіть на вершинах своєї величі не забували того, чому вони зобов'язані своїм звеличенням; у них ніколи не згасало усвідомлення суспільної їх функції» [49, с. 13].

М. Вінавер вважав, що «незалежність адвокатури буде завжди для кожного громадянина притулком проти гніву і замахів влади, проти несправедливих переслідувань. Усього можна побоюватися, коли її знівечено; нічого не страшно, якщо вона тримається і вміє змусити поважати себе» [49, с. 14]. «Поруч із незалежним судом – прямуючи до одних із ним цілей, але дещо іншими шляхами, – стає незалежна адвокатура. Ускладнені житейські відносини роблять її необхідною для суду; без неї зовсім неможливе точне і повне пояснення справ. Сприяючи цьому поясненню справ, тобто підведенню дійсності під загальні правові норми, адвокатура виконує частину судової функції, – вона здійснює право» [50, с. 4–5].

Соціальна модель адвокатської діяльності характерна тим, що інститут адвокатури є особливим елементом інституційної бази громадянського

суспільства, а також визначає соціальне і практичне значення усієї правозахисної системи держави. М. Аракелян визначає правозахисну систему як «сукупність державних, недержавних інститутів, сформованих у результаті взаємодії держави і громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина. Функціонування правозахисної системи полягає у здійсненні професійної діяльності, пов'язаної з виникненням, припиненням, відновленням прав і свобод людини і громадянина, їх захистом від неправомірних посягань шляхом запобігання посягань, їх припинення, а також вжиття заходів щодо відновлення порушених прав» [21].

Таким чином, функціонування інституту адвокатури слід розцінювати як необхідну умову формування та розвитку правової держави і громадянського суспільства. Адвокатура сприяє реалізації задекларованих державою прав, втіленню їх у життя, захисту від порушень. Будучи недержавним органом, адвокатура здатна бути над політичною доцільністю. Слід погодитися з думками авторів, які зазначають, що «якщо суспільство зацікавлене у тому, щоб у ньому був правовий порядок, а не свавілля влади, воно має бути зацікавленим і в тому, щоб існував незалежний від влади правозахист, який критикує владу і переконує її в обмеженні своєї каральної активності. Реальним здійсненням, плоттю правозахисту є адвокатура» [54, с. 3].

До формування соціальної моделі адвокатської діяльності прагнуть практично всі цивілізовані держави сучасного світу.

До ознак соціальної моделі адвокатської діяльності належать: 1) адвокатська діяльність законодавчо врегульована державою; 2) інститут адвокатури не є частиною державного апарату, позиціонується як незалежний інститут; 3) інститут адвокатури – елемент громадянського суспільства; 4) інститут адвокатури входить до структури правозахисної

системи держави; 5) гарант забезпечення прав і свобод людини і громадянина, юридичних осіб; 6) висока роль і важливе значення інституту адвокатури в суспільному житті; 7) рівень захисту прав людини і громадянина в суспільстві – високий; 8) моральні принципи адвокатів – високі і стійкі; 9) створення правової держави та формування громадянського суспільства є метою правової еліти.

Таким чином, стан інституту адвокатури відображає стан політичної і соціальної систем держави, ступінь захищеності прав людини, реалізацію державних гарантій надання громадянам правової допомоги. Будучи інститутом правозахисної системи держави, адвокатура реалізує тільки ті можливості захисту, які юридично надані державою.

3.2. Моделі організації адвокатської професії

Тлумачення поняття «адвокатура» дає змогу дійти висновку, що воно означає не тільки рід професійної діяльності або професійну групу (стан), але й клас правозахисників у деяких державах. Є. Васьковський виокремлював такі значення поняття «адвокатура»: по-перше, ним позначається професія адвокатів, тобто відомого роду діяльність, яка полягає у веденні на суді чужих процесів; по-друге, адвокатурою називається також сам стан адвокатів, тобто клас осіб, які присвятили себе цій професії; по-третє, у тісному науковому сенсі, прийнятому західноєвропейськими мовами, адвокатурою називається правозаступництво на противагу судовому представництву [46].

Адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність, що об'єднує захист, представництво та надання інших видів правової допомоги клієнтові [187]. Таким чином, адвокат – це, у першу чергу, професія, на яку покладено охорону та захист прав і свобод людини і громадянина. Але в деяких інших державах адвокатами називають професійну групу юристів, що

спеціалізуються на захисті інтересів клієнта у суді. Консультування, підготовку справ до слухання і, іноді, представництво в нижчих судах надають, так звані, повірені.

У контексті цього питання досить актуально з'ясувати співвідношення понять «адвокат», «захисник», «представник». На думку О. Синєокого, термін «адвокат» указує на професійну приналежність, а термін «захисник» означає діяльність, пов'язану із захистом або представництвом чийось інтересів у суді. Адвокат може бути захисником виключно у кримінальному процесі, а у всіх інших правозастосовних сферах суспільного життя він може бути представником або консультантом. При цьому представництво – це така повна або часткова заміна суб'єкта права іншою особою, за якої представник повною правовою мірою заміщає юридичну сторону шляхом виконання функцій правоздатності, у результаті чого всі наслідки діяльності представника покладаються на заміщену особу [209, с. 116–127].

У кожній державі інститут адвокатури має свої особливості, що сформувалися під впливом історико-правових чинників. Є. Васьковський поділяв держави на ті, в яких функціонує строге відділення діяльності адвоката від обов'язків судового представника, і держави, в яких з'єдналося представництво з правозаступництвом у руках одного класу осіб, тим самим, було знищено інститут повірених, а його функції було надано адвокатам [46].

Дослідження структури адвокатської професії дозволяє визначити однорівневу і багаторівневу моделі адвокатської професії, у залежності від кількості в державі юридичних професій, що належать до складу адвокатури, на які покладено загальні функції адвокатської професії.

Однорівнева модель адвокатури характеризується наявністю в державі єдиної професії адвокатів, яка з'єднує функції правозахисника, судового представника, консультанта з правових питань в одній особі (Німеччина,

Канада, Китай, Японія, Бразилія, Україна та ін.). Однак єдина професія адвокатів не обмежує спеціалізацію адвокатів.

Згідно з нормами Федерального положення [243], професію адвоката в Німеччині зараховано до категорії вільних професій. Діяльність адвоката не є комерційною. За законодавством Німеччини адвокат є компетентним, незалежним консультантом та представником зі всіх юридичних питань. Законом від 17 грудня 1999 р. внесено зміни і доповнення до Федерального положення, відповідно до яких німецькі адвокати отримали право представляти інтереси своїх клієнтів у всіх судових округах на території Німеччини (у дільничних та окружних судах). Слід зазначити, що раніше адвокати здійснювали представництво тільки в рамках території відповідного окружного суду, в якому їх зареєстровано [23, с. 45].

На адвокатів покладено такі функції: 1) надання консультацій та порад (інформації) з юридичних питань; 2) представництво інтересів клієнтів, які є сторонами в цивільному процесі (у судових та позасудових органах); 3) захист обвинуваченого чи підсудного у кримінальній справі; 4) укладення договору з клієнтом на управління майном; 5) функції юрисконсульта за спеціальним договором [23, с. 44–45].

У правовій системі Канади адвокати та судді («Бар енд бенч») (перегородка і лава) займають ключові позиції у судовому процесі. Адвокати виконують важливу функцію, яка полягає у захисті інтересів клієнта та використанні ним наданих йому прав і свобод. Суд не може працювати без адвокатів, оскільки вони здійснюють попередню копітку роботу, пов'язану з підготовкою справи до розгляду [207, с. 48].

Згідно із законодавством Канади адвокати дають поради, представляють і відстоюють права, свободи і власність клієнта, надають захист у кримінальних справах тощо. Необхідно зазначити, що ці функції

здійснюють адвокати, які є членами корпорацій юристів відповідних провінцій.

О. Святоцький, досліджуючи канадську адвокатуру, дійшов висновку, що, «незалежно від типу юридичної практики, адвокат має два основних обов'язки. Він повинен представляти та відстоювати інтереси свого клієнта ..., а також зобов'язаний брати до уваги усі протилежні інтереси (навіть, інтереси держави), незважаючи на те, сприймається це іншою стороною чи урядом. Адвокат повинен представляти інтереси клієнта якнайкраще, незалежно від особистих переконань. Проте існують певні межі. Інший обов'язок – бути гідною частиною правової системи, діяти в межах закону та за етичними нормами, встановленими юридичним товариством. Іноді подвійний обов'язок ставить адвоката у складне становище, коли не узгоджуються інтереси клієнта з обов'язками служителя закону. У багатьох випадках існує встановлений традицією порядок додержання конфіденційності. Наприклад, коли адвокат виявляє зіткнення інтересів його клієнта із законом. У такому разі обов'язок адвоката – попередити суддів про це. Коли він непевен у чомусь, то має звернутися за порадою до правничого товариства» [207, с. 9].

В Україні функціонує однорівнева модель адвокатської діяльності, яка характеризується наявністю в державі єдиної професії адвокатів, яка поєднує функції правозахисника, судового представника, консультанта з правових питань в одній особі.

До ознак однорівневої моделі адвокатської діяльності належать:

- 1) функціонування єдиної адвокатської професії;
- 2) поєднання представництва та правозаступництва в руках одного класу осіб;
- 3) здійснення адвокатами правозахисної функції;
- 4) висока якість юридичних послуг, що надаються.

Багаторівнева модель адвокатської діяльності характеризується поділом адвокатури на декілька самостійних професій: адвокатів (правозаступників, правозахисників) і повірених (судових представників, стряпчих). Це явище А. Аксьонов називає «дуалізмом» [5, с. 107], а С. Деханов – «дихотомією» [72, с. 248].

Формування багаторівневої моделі адвокатури бере початок у Візантії – спадкоємиці Стародавнього Риму, де в період Імперії під час владарювання імператора Лева в 420 р., відбувся поділ адвокатської професії на штатних (*statuti*) і понадштатних (*supernumerarii*) адвокатів. А. Стоянов вважає, що Імператор прагнув «зробити адвокатів класом служивих людей, усуваючи всяку протигагу з їхнього боку для дисциплінарної влади суддів і правителів» [222, с. 120]. Кодекс Юстиніана в 528 р. остаточно закріпив розділення адвокатської професії.

Різниця між штатними і понадштатними адвокатами полягала в тому, що перші, які становлять меншість, мали право виступати в усіх судах, а другі, кількісно необмежені, практикували у нижчих судах. Штатні адвокати призначалися правителем провінції з числа понадштатних. Серед штатних адвокатів дотримувалося старшинство по першості внесення до списку, перший між штатними називався старшиною або деканом. У цей період адвокати сформувались як стан (*ordo*) у колегії, під якою розумілася група осіб, яка займалася певною професією, а не їх внутрішня організація.

Рецепція римського права стала підставою для виникнення багаторівневої моделі адвокатської діяльності на території Європи в Середні Віки, де правозахисники поділилися на адвокатів і судових представників. До XIX ст. у Франції, Англії, Бельгії, Італії, Іспанії, завдяки впливові багатовікової історичної традиції, поряд із класом адвокатів (*avocat*, *barrister*, *avvocato*, *abogado*) діяв інститут судових представників або повірених (*procurer*, *avenue*, *solicitor*, *attorney*, *procuratore*, *procurador*). Багаторівнева

адвокатура також була характерною для Голландії, Німеччини, деяких швейцарських кантонів тощо.

На початку 60-х рр. XIX ст. після проведення правової реформи, адвокатура в Російській імперії виникла і сформувалася як самостійний правовий інститут із багаторівневою моделлю адвокатської діяльності. Повірені поділялися на дві категорії – присяжних і приватних. Присяжним повіреним могла бути особа, яка має вищу юридичну освіту і практичний стаж відповідної судової роботи, а також стаж роботи помічником повіреного не менше п'яти років.

Цікавим є перелік обмежень, що перешкоджають доступу в професію адвоката (присяжного повіреного): особи, які не досягли 25-річного віку; іноземні піддані; оголошені неспроможними боржниками; перебувають на службі від уряду або за результатами виборів, за винятком осіб, які займають почесні або громадські посади безплатні; позбавлені судом або обмежені у правоспроможності, священнослужителі духовного сану і деякі інші особи.

Судові статuti докладно регламентували права, обов'язки і відповідальність присяжних повірених. До 1886 р. присяжних повірених в Росії налічувалося трохи більше 1600 чоловік, і групувалися вони в основному в трьох судових округах: Петербурзькому, Московському, Харківському [93, с. 3].

Як стан присяжні повірені були явищем новим, їм довелося, за свідченням А. Коні, «розробляти одночасно і прийоми адвокатської техніки, і правила адвокатської етики» [110, с. 144].

Приватним повіреним міг бути громадянин, який досяг 18-річного віку, за винятком жінок, які не мали права представляти в суді чужі інтереси. Для отримання звання приватного повіреного слід було здати іспити в окружному суді або судовій палаті, які видавали свідоцтво встановленого зразка на право ведення судових справ. Прізвища осіб, які отримали свідоцтво, публікували в

«Губернських відомостях». Вони виступали лише в тих судах, до яких були приписані і які здійснювали нагляд за їхньою діяльністю. Таким чином, реформою було встановлено особливі вимоги до осіб, що захищали інтереси громадян і організацій у судах, як до їх професійної компетенції, так і до моральних якостей.

Але хоча професії адвокатів і повірених різняться між собою за своєю сутністю і сферою діяльності, однак, вони мають одну спільну точку дотику: обидві професії мають відношення до судового процесу, що призвело до двох результатів. З одного боку, коли судове представництво стало професійним заняттям особливого класу осіб, то відбулося деяке змішання функцій адвокатів і повірених. Так, наприклад, французькі та англійські повірені (*avoues, solicitors*) отримали з часом право виконувати у певних випадках обов'язки адвокатів, а італійські адвокати — займатися судовим представництвом. З іншого боку, на практиці виникла ідея поєднати представництво із правозаступництвом у руках одного класу осіб і, знищивши інститут повірених, надати його функції адвокатам, що сталося в багатьох державах. У Німеччині, наприклад, було стерто відмінність між адвокатурою і судовим представництвом, що існувала багато століть, і обидві установи було злито в одну. Законодавство XIX ст. характеризувалося тенденцією злиття цих двох установ. Австрійський закон 1868 р., угорський 1874 р., турецький 1876 р., німецький 1878 р., голландський 1879 р., швейцарські 1878 і 1880 рр., всі вони були побудовані на такому злитті [46].

У Франції до 1971 р. розрізнялися юридичні професії адвоката, повіреного при трибуналі великого процесу і повіреного при торговому трибуналі (стряпчі). У процесі «малої» реформи, проведеної Законом від 31 грудня 1971 р. [281], було усунено відмінності між адвокатом і повіреними, вони були злиті в єдину, так звану нову професію адвоката. Наступний Закон 1991 р. [280] реалізував велику реформу юридичних професій, завдяки якій

єдиний правовий статус адвоката поширився і на радників з юридичних питань. Крім того, законодавець надав можливість юрисконсультам за бажанням ставати членами адвокатських колегій [204, с. 249]. Необхідно зазначити, що у Франції термін «адвокат» означає не назву, а вид професійної діяльності практикуючої особи.

У Сінгапурі раніше діяла британська система судочинства, але поступово відмінності між баристерами, які виступали тільки в судах, і соліситорами, які в судах не виступали, але готували справи до слухання, давали юридичні консультації і складали ділові папери громадянам, стерлися, і в даний час усі ці функції виконуються адвокатами [155, с. 7].

Незважаючи на тенденції злиття, багаторівнева модель адвокатської діяльності зберегла свої традиції і успішно функціонує у багатьох правових системах і нині. В Англії та Уельсі, Північній Ірландії, Ірландії, Новій Зеландії, деяких штатах Австралії (Новий Південний Уельс, Квінсленд, Вікторія) професія ділиться на дві відособлені групи – баристерів і соліситорів, у Шотландії – на адвокатів і соліситорів, у Бельгії – на адвокатів і представників, у Португалії – на адвокатів і солісидаторів, у Південно-Африканській Республіці – на адвокатів (до середини 1990-х рр. тільки вони могли вести справи у Верховному Суді) і повірених. В Естонії [278] до складу адвокатської професії входять присяжні повірені (присяжні адвокати), старші помічники присяжних повірених і помічники присяжних повірених, у Польщі – адвокати та юридичні радники.

Поділ адвокатської професії в Англії розпочався в 1340 р. На теперішній час адвокати в Англії традиційно поділяються на дві самостійні і незалежні одна від одної категорії юристів: баристерів і соліситорів. Розподіл професії правозаступників залежить від характеру функцій, виконуваних баристерами та соліситорами. Баристери є переважно адвокатами, які

виступають у судах усіх інстанцій [206, с. 6]. Соліситори частіше виступають правовими консультантами.

Соліситори – найбільш численна група англійських адвокатів. Вони виконують функції радників із загальних питань. Це, як правило, фахівці широкого профілю (домашні адвокати). Більша частина їх роботи не пов'язана із вирішенням справ у суді. Вони забезпечують нормальний розвиток правовідносин: ведуть переговори, складають заповіти, управляють майном, вирішують нескладні питання у сімейних і трудових правовідносинах, займаються питаннями діяльності компаній [26, с. 129].

Як правило, людина, зіткнувшись з юридичною проблемою, яку вона не може вирішити самотійно, звертається за допомогою до соліситора. Останній займається цією проблемою до тих пір, поки вона так чи інакше не знаходить свого вирішення.

Баристер приймає до розгляду справи «за зверненням». За винятком небагатьох випадків, він береться за роботу тільки після звернення до нього через соліситора (після того, як він отримає «інструкцію», тобто повну інформацію по суті справи від соліситора). Баристер надає соліситору (своєму «професійному клієнту») і його безпосередньому клієнтові спеціальні послуги, коли в них виникає необхідність, наприклад: усно або письмово радить, як вести справу, готує заяви відповідача, здійснює адвокатські функції у вищих інстанціях. Не дивно, що соліситори за чисельністю набагато перевершують баристерів [140, с. 112–113].

З прийняттям у 1990 р. Закону про суди і юридичні послуги і в 2007 р. Закону про юридичні послуги, різниця між баристерами і соліситорами розмилася – соліситори отримали право представляти клієнтів у всіх судах, так як вони увійшли до переліку осіб, які мають право виступати в суді (right of audience), баристери, у свою чергу, отримали право приймати інструкції від клієнтів, без посередництва соліситорів. Але, незважаючи на законодавчі

зміни, баристери традиційно продовжують представляти інтереси клієнтів у судах вищої інстанції, у той час як соліситори займаються підготовкою документів, збором доказів і представляють клієнтів в магістратських судах та судах графств [265].

На думку Б. Баженової, «відмінність між соліситорами і баристерами – це відмінність між консультантом із загальних питань, з одного боку, і спеціалістом чи консультантом з окремих питань, що виникають у зв'язку зі справою, яка з'явиться у майбутньому чи вже є у провадженні суду – з другого боку» [26, с. 130].

У Новій Зеландії, подібно Великій Британії, існує поділ адвокатів на баристерів, які виступають у вищих судах, і соліситорів, зайнятих в основному підготовкою справ до слухання, складанням договорів, оформленням заповітів тощо. Однак, на відміну від Великої Британії тут згідно з ордонансом про Верховний суд 1841 р. було тимчасово дозволено суміщати обов'язки баристера і соліситора, що згодом стало загальноприйнятою практикою: баристери мають можливість отримувати права соліситорів, а ті, після здачі відповідних іспитів або за наявності 5-річного стажу, допускаються до виступів у суді. Лише невелике коло баристерів, що мають привілейований статус «королівських радників», не може виконувати обов'язки соліситорів [185, с. 479].

Таким чином, багаторівнева модель адвокатури знайшла свою реалізацію в різних державах, витримавши загальносвітові тенденції трансформації адвокатури в однорівневу модель.

Ознаками багаторівневої моделі адвокатської діяльності є: 1) функціонування декількох самотійних адвокатських професій; 2) поділ адвокатури на адвокатів (правозаступників, правозахисників) і повірених (судових представників, стряпчих); 3) здійснення правозахисної функції; 4) якість надаваних юридичних послуг – висока.

Дослідження моделей адвокатської діяльності дозволяє зробити висновок про те, що в рамках різних правових традицій сформувалися різні моделі адвокатської діяльності. Незважаючи на істотні відмінності у механізмові надання правових послуг при однорівневій і багаторівневій моделях адвокатської професії, їх різноманітність не впливає на якість надаваних адвокатами послуг.

3.3. Моделі організації адвокатського самоврядування

Адвокатура як професійна спільнота ніколи не стояла осторонь суспільства. Вагомим кроком до підвищення ролі адвокатів було і є згуртовування їх у різноманітні об'єднання. Практично у кожній країні діють професійні об'єднання адвокатів, а подекуди й не одне. У деяких країнах адвокати не створюють власних об'єднань, а беруть активну участь у громадських організаціях юристів узагалі. Крім того, йдучи в ногу з часом, відповідаючи на вимоги глобалізованого суспільства, адвокати, або ширше – юристи, створили професійні міжнародні організації [148, с. 11].

Адвокатурі традиційно притаманна самотійність. Адвокати самотійно, об'єднуючись у професійну групу, вирішують організаційні питання щодо діяльності адвокатури, керуючись принципами виборності, гласності, підзвітності тощо. Деякі дореволюційні вчені [46; 49] воліють називати цю професійну групу – станом. Тонко зазначав М. Вінавер: «він (стан) не пов'язує нікого на все життя, як каста, він не захоплює всю людину, як середньовічний цех, він відкриває доступ будь-кому, хто відповідає встановленим заздалегідь визначеними умовами. Він – вільний, необмежений щодо числа, – союз осіб, пов'язаних одною загальною метою, – союз, спрямований до того, щоб краще забезпечити досягнення цієї мети, – ставить себе, саме як носія цієї мети, під громадський контроль [50, с. 36].

Відповідно до Основних принципів, що стосуються ролі юристів, прийнятим Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками в Гавані в 1990 р. [168], «юристи мають право створювати і бути членами самостійних професійних асоціацій, що представляють і захищають їх інтереси, сприяють їх безперервній освіті та підготовці». Професійні організації адвокатів мають широкі повноваження і часто беруть активну участь не тільки в регулюванні адвокатської діяльності, а й у реалізації державної політики у сфері законності та правозахисту.

Залежно від кількості професійних адвокатських організацій в державі, яким належить право регулювання адвокатської діяльності, склалася модель єдиної організації адвокатського самоврядування та модель кількох професійних адвокатських організацій. Додатково необхідно зазначити те, що членство в даних організаціях може бути як добровільним, так і загальнообов'язковим, а в деяких країнах адвокати не створюють професійні загальнодержавні об'єднання, а є членами громадських організацій юристів, як, наприклад, Американська асоціація юристів.

Модель єдиної професійної організації адвокатів найбільш поширена.

У деяких країнах, зазвичай з невеликою територією, функціонує одна національна організація адвокатів (Домініканська Республіка (Dominican Bar Association), Словенія (Асоціація адвокатів Словенії (Odvetniška zbornica Slovenije)), у великих країнах до структури асоціації адвокатів входять місцеві (регіональні) асоціації. Повноваження та функції асоціацій адвокатів поділяються між національним та місцевим (регіональним) рівнем; наприклад, національна асоціація адвокатів може відповідати за представлення інтересів адвокатів на рівні національного законодавчого органу, тоді як повноваження місцевих (регіональних) асоціацій охоплює надання дозволу на професійну діяльність та дисциплінарні процедури. У різних країнах стосунки між національною асоціацією адвокатів та

місцевими (регіональними) асоціаціями і розподіл повноважень між ними є різними. Але головний принцип полягає у тому, що вони разом становлять об'єднану структуру: існує тільки один набір правил, тільки один кодекс етики. Організації національного та місцевого (регіонального) рівня не є конкурентами, оскільки вони виконують різні функції [90, с. 42].

Кількість регіональних організацій у кожній державі найчастіше залежить від адміністративно-територіального устрою або прив'язки до судових органів. Асоціація адвокатів Кіпру [273] структурно складається з шести регіональних асоціацій і є формально незалежною, Союз адвокатських асоціацій Туреччини [296] складається із 77 регіональних асоціацій. Французькі адвокати (об'єднані в національне об'єднання *Conseil National des Barreaux*) об'єднані в 181 колегію і функціонують при кожному регіональному суді. Регіональна організація Всевьєтнамської адвокатської палати – адвокатська палата, може бути створена у місті центрального значення, де проживає не менше трьох адвокатів. Асоціація адвокатів Швеції складається з 6 географічних департаментів у кожній із 6 провінцій, і 1 департаменту для працюючих за кордоном.

У кожній землі Австрії [267] діє власна адвокатська палата (*Rechtsanwaltskammer*). Всі адвокатські палати є автономними і самоврядними юридичними особами публічного права. У кожній із дев'яти регіональних палат є свої президент, віце-президент, колегія і дисциплінарна рада. Ключові завдання їх діяльності – нагляд за діяльністю адвокатів, підготовка нових кадрів, медичне і пенсійне страхування своїх членів. На федеральному рівні палати земель підпорядковані федеральній палаті (*Rechtsanwaltskammertag*). Федеральна палата відповідальна за захист інтересів адвокатської професії в цілому і представництво її позиції в державних органах [191, с. 29].

Швейцарська Конфедерація за формою державного устрою є федеративною державою і складається з 23 кантонів, три з яких поділяюся на напівкантони. У кожному кантоні діє своя конституція, працюють парламенти та уряди. На рівні кантону функціонує добровільне професійне об'єднання – союз адвокатів [295]. Союзи адвокатів існують у всіх кантонах, членство в них є добровільним (за винятком спілки адвокатів кантону Тічино). Але 99% адвокатів все ж є членами цих об'єднань, оскільки вважається, що членство в союзі, з одного боку, передбачає додатковий контроль за якістю адвокатських послуг, а з іншого – дозволяє адвокатам консолідовано відстоювати свої інтереси у відносинах з кантональними органами державної влади.

На федеральному рівні діє Спілка адвокатів Швейцарії, яка об'єднує виключно адвокатів (не спілки) усіх кантонів. Членство у цьому Союзі також є добровільним. Основні напрямки діяльності Союзу: представництво інтересів адвокатури у взаємовідносинах з органами державної влади та участь у законотворчій діяльності; професійне та пенсійне страхування; розвиток відносин з іноземними та міжнародними адвокатськими організаціями; розробка програм підвищення кваліфікації для адвокатів [133].

Японська Федерація Асоціацій Адвокатів (Japan Federation of Bar Associations) є самодостатньою, саморегульованою, та повністю відокремленою від держави. Адвокати самостійно організовують проведення кваліфікаційних екзаменів, приймають правила адвокатської етики та здійснюють дисциплінарне провадження. Діяльність адвокатів не підпадає під нагляд судів, прокуратури або інших державних контролюючих органів [166, с. 42]. Перед Японською Федерацією поставлено головне завдання – розвивати й удосконалювати адвокатську справу.

У Нідерландах функціонує Нідерландська асоціація адвокатів (Nederlandse Orde van Advocaten) [287] – це публічно-правова організація, членство в якій є обов’язковим для нідерландських адвокатів. Асоціація діє на національному та регіональному рівнях, тобто кожен адвокат – член національної та регіональної організації. Організація поділена так само, як і обласні суди, на 19 округів. Адвокат може бути зареєстрований тільки в одному окрузі [237, с. 5].

У Фінляндії, навпаки, діє добровільна недержавна Асоціація адвокатів (Suomen Asianajajaliiton) [279], членство в якій є, однак, обов’язковим для отримання статусу адвоката. Основними завданнями Фінської асоціації адвокатів є підвищення рівня адвокатських послуг і сприяння налагодженню спілкування між адвокатами. Фінська асоціація адвокатів має розгорнуту регіональну структуру, її відділення функціонують в адміністративних одиницях, пропорційно до кількості населення – усього їх 12. Фінська асоціація адвокатів користується певною самостійністю та самоврядністю. До її відання належить вирішення питань допуску до адвокатури, контролю за професійною діяльністю адвокатів тощо [150, с. 28].

Адвокатура в Китаї, на відміну від фінської, – є жорстко регламентованою. Обов’язковою умовою є членство в асоціації адвокатів, які створюються в адміністративних одиницях. Відповідно до законодавства Китаю, асоціація адвокатів – це громадська організація, яка має статус юридичної особи і є формою самоорганізації адвокатури. Усі регіональні асоціації адвокатів входять до Всекитайської асоціації адвокатів (China National Bar Association). Серед основних завдань китайських асоціацій адвокатів можна виокремити такі: забезпечення діяльності адвоката, узагальнення і поширення адвокатської практики, організація професійної підготовки адвокатів, налагодження міжнародної співпраці. Крім того,

асоціації здійснюють заохочення адвокатів та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності [148, с. 12].

Асоціація адвокатів Ізраїлю (Israel Bar Association) також відіграє активну роль у законодавчому процесі й одержує від Кнесету (законодавчого органу) усі законопроекти. Вони розглядаються спеціальними професійними законодавчими комісіями, які надають свої висновки [149, с. 31].

При характеристиці єдиної моделі організації адвокатського самоврядування необхідно відзначити французьку адвокатуру [280], де традиційно найважливішу роль в регулюванні адвокатської діяльності займають регіональні ордени (колегії) адвокатів.

Адвокати Франції об'єднані в судові округи, у сфері діяльності кожного трибуналу вищої інстанції. Незалежне, професійне, самокероване об'єднання адвокатів називається орденем адвокатів. На чолі ордену – обраний таємним голосуванням строком на 2 роки голова, який представляє колегію у відносинах із судовими та державними органами, громадськістю. Він має дисциплінарні та арбітражні (спори між адвокатами) повноваження, керує службами ордену, стежить за професійною підготовкою адвокатів і головує в Раді. Члени Ради здійснюють щоденне управління різнобічними справами Ордену. Так, Паризький Орден має у складі такі комісії: з деонтології, розвитку, коштів, зв'язків із засобами масової інформації, а також комісії з кримінальних справ, з прав людини, з міжнародного співробітництва.

Французькі адвокати також об'єднані в 181 колегію різних за кількістю членів. Закон охороняє незалежність колегій, створює умови для успішного функціонування, оскільки інститут адвокатури в цілому та її колегії розглядаються у Французькій Республіці як один із важливих елементів правової держави.

Система самоврядування адвокатів Франції доповнюється на загальнонаціональному рівні Національною радою колегій адвокатів (Le Conseil National des Barreaux), яка користується правами юридичної особи і представляє професію адвоката перед державними органами, стежить за дотриманням норм і звичаїв в адвокатській діяльності. Рада займається узгодженням навчальних програм, координує роботу центрів з підготовки адвокатів, встановлює загальні умови визначення їх спеціалізації, розподіляє кошти, виділені на зазначені цілі [4, с. 2].

Українській адвокатурі притаманна модель єдиної професійної адвокатської організації. Національна асоціація адвокатів України є недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує усіх адвокатів України (з моменту складення присяги адвоката України та осіб, які уже мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю) та утворюється з'їздом адвокатів України з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування.

Адвокатське самоврядування в Україні згідно з законом діє з метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів. Але, на жаль, адвокатське самоврядування в Україні практично існує тільки на папері, тому потребує широких та негайних реформ для того, щоб реалізувати визначені законом положення на практиці.

Ознаками моделі єдиної організації адвокатського самоврядування є: 1) наявність однієї професійної адвокатської організації в державі, якій належить монопольне право врегулювання діяльності усіх адвокатів незалежно від обов'язковості членства; 2) найчастіше адвокатська організація має розгорнуту регіональну структуру; 3) є саморегульованою і повністю

відділеною від держави; 4) володіє усім спектром функцій для врегулювання відносин, пов'язаних з адвокатською діяльністю; 5) модель єдиної організації адвокатського самоврядування є дуже поширеною.

Модель кількох професійних організацій означає наявність двох і більше професійних організацій адвокатів, що функціонують на території окремої держави. Це розмаїття може скластися із кількох причин.

Перша причина полягає у поділі країни за мовним принципом. Наприклад, у Бельгії [268] існує окрема професійна організація для однієї німецькомовної та тринадцяти франкомовних громад, які об'єднані в Асоціацію франкомовних і німецькомовних адвокатів (*Ordre des barreaux francophones et germanophone / Kammer der französischsprachigen und deutschsprachigen Rechtsanwaltschaften (OBFG)*). Крім того, для адвокатів чотирнадцяти фламандських громад (офіційна мова – голландська) функціонує Фламандська асоціація юристів (*Orde van Vlaamse Balies (OVB)*). Таким чином, у Бельгії існують 28 місцевих колегій адвокатів (країна поділяється на 27 окружних судів, Брюссель має і голландськомовну, і французькомовну колегію адвокатів). Усі адвокати повинні бути членами відповідної місцевої колегії адвокатів судового округу, де вони виконують свої обов'язки, але вони не можуть належати більш ніж до однієї колегії [14].

Другою причиною є наявність декількох адвокатських професій, тобто функціонування багаторівневої моделі адвокатської діяльності.

У Польщі, зважаючи на функціональний поділ адвокатської професії, адвокати об'єднані в Раду адвокатів Польщі (*Polish Bar Council*) [289], а юридичні радники – в Національну палату юридичних радників Польщі (*National Chamber of Legal Advisors*) [288]. Членство у цих професійних організаціях для відповідного представника професії є обов'язковим. Крім того, прийом до Ради адвокатів Польщі повністю відкритий для членів Національної палати юридичних радників, і навпаки, адвокати можуть бути

членами обох асоціацій. У той же час, адвокати та юридичні радники не можуть практикувати обидві професії одночасно.

Такі організації адвокатів діють по всій території країни і, як правило, мають ті ж самі функції, проте вони не доповнюють одна одну, оскільки їхні члени належать до різних професій і мають різний статус [90, с. 42]. Наприклад, юридичні радники не мають права захищати осіб, обвинувачених у кримінальному злочині; вони, однак, можуть представляти інші сторони в кримінальному процесі, у тому числі юридичних осіб, які несуть відповідальність за шкоду, заподіяну в результаті кримінального злочину, а також захищати осіб, обвинувачених у проступках. Адвокати є самозайнятими особами і не мають права укладати трудові договори, які передбачають виконання ними своїх професійних функцій (у тому числі, як постійний особистий адвокат, асоційованого обвинувача, найманого партнера в юридичній фірмі).

Основною громадською організацією, яка представляє права австралійських юристів, є Юридична рада Австралії (Law Council of Australia, LCA), заснована 1933 р. Усього членами LCA є понад 55 тисяч австралійських юристів. Рада представляє їхні інтереси на національному та міжнародному рівнях, саме за її посередництвом лобіюються професійні інтереси в різних органах державної влади як місцевого, так і федерального рівня [152, с. 38]. Структурно Юридична рада складається із комісій з окремих напрямків юридичної практики (наприклад, із прав туземного населення, альтернативного вирішення спорів тощо). Рада бере активну участь у політичному житті Австралії, часто коментує рішення уряду, розробляє законопроекти. Юридична рада Австралії також переймається питаннями юридичної практики, зокрема є ініціатором спеціальних нагород для юристів і стипендій для найкращих студентів-юристів [148, с. 12].

Але паралельно функціонує асоціація баристерів – Australian Bar Association, у кожному штаті (території) створено локальні асоціації. Ці організації об'єднують адвокатів-баристерів. Основну увагу професійних об'єднань адвокатів спрямовано на утвердження верховенства права, забезпечення незалежності адвокатури та розробку і впровадження стандартів адвокатської професії [152, с. 38].

У випадку з Великою Британією територіальний принцип (третя причина) і наявність двох професій зумовлюють існування кількох асоціацій адвокатів. Наприклад, в Об'єднаному Королівстві існують шість асоціацій, які відповідають трьом територіям (Англія та Уельс, Шотландія, Північна Ірландія), і двом професіям (баристери (адвокати) і соліситори), які функціонують у межах цих територій [90, с. 42].

В Англії та Уельсі протягом багатьох століть існують дві професійні корпорації: баристери і соліситори. Кожен баристер є членом одного з чотирьох судових Іннів: Лінкольнс-інн, Середній Темпль-інн, Внутрішній Темпль-інн, Грейс-інн (так називалися Судові обійстя, де навчалися майбутні адвокати). Кожен Інн управляється самостійно, але правила у всіх однакові. У 1894 р. було створено об'єднану Раду (General Council of the Bar), що представляє інтереси усіх корпорацій баристерів, керує фінансами, розслідує скарги на баристерів, але в принципі не вторгається в діяльність і самостійність кожного Інну. У 1966 р. створено новий орган – для управління корпорацією в цілому – Сенат судових Іннів. В 1974 р. до його складу було включено і Раду баристерів. Сенат має право виступати від імені усієї корпорації. Спеціальний дисциплінарний комітет Сенату розглядає скарги на баристерів і приймає по них рішення, хоча виконує ці рішення той Інн, в якому перебуває баристер. Інший комітет Сенату відає питаннями підготовки кандидатів у баристери, встановлює навчальні програми і приймає іспити. Сенат складається із певного числа старійшин або «бенчерів» Іннів, якими

можуть бути судді, оскільки вони і після призначення на суддівські посади продовжують членство в Іннах, а також баристери, що отримали звання королівського радника. Крім того, до складу Сенату належать представники університетів і звичайні баристери, обрані усією корпорацією [20, с. 66].

Корпорація соліситорів керується Юридичним товариством (Law Society) – добровільним об'єднанням соліситорів, членами якого є переважна більшість соліситорів. Відділення Юридичного товариства є в провінціях. Очолюється Юридичне товариство Радою, яка, крім питань загального управління, відає підготовкою кандидатів у соліситори, видачею сертифікатів, що засвідчують відповідність соліситора необхідним вимогам для практичної роботи. Крім того, Рада Юридичного товариства розслідує скарги на неправомірну поведінку соліситорів, хоча існує незалежний Дисциплінарний трибунал для соліситорів. На відміну від баристерів, діяльність яких регулюється тільки внутрішніми правилами і традиціями, весь порядок роботи соліситорів, так само як і Юридичного суспільства, детально передбачений законодавчими актами [20, с. 67–68].

У Північній Ірландії адвокати також поділені на баристерів і соліситорів. Генеральна рада баристерів Північної Ірландії (The General Council of the Bar of Northern Ireland) є організацією, членами якої є баристери. Корпорація соліситорів управляється Юридичним товариством (Law Society of Northern Ireland).

У Шотландії усі правозаступники повинні бути членами однієї з двох корпорацій: адвокатів або соліситорів. Керівним органом корпорації адвокатів є так званий Факультет адвокатів (Faculty of Advocates) в Единбурзі. Професійною організацією соліситорів є Юридичне товариство Шотландії (The Law Society of Scotland).

Четвертою причиною функціонування декількох адвокатських об'єднань є поділ функцій регулювання та представництва між двома

професійними організаціями, як, наприклад, у Німеччині (Федеральна колегія адвокатів Німеччини (Bundesrechtsanwaltskammer) і Німецька асоціація адвокатів (Deutscher Anwaltverein)).

Адвокатуру в Німеччині сформовано за федеральним принципом, 27 регіональних колегій адвокатів утворюють Федеральну колегію адвокатів Німеччини, яка одночасно є громадською організацією, що забезпечує взаємодію адвокатури з державними органами. Федеральна колегія адвокатів Німеччини має функцію регулювання: прийняття правил, обов'язкових для адвокатів, правил адвокатської етики, надання права вести професійну діяльність, дисциплінарний нагляд. Ця колегія є громадською організацією, членами якої є всі німецькі адвокати, що належать до регіональних колегій.

Немає жодних сумнівів у тому, що саме принцип обов'язкового членства кожного адвоката у Федеральній палаті адвокатів дав їй можливість стати по-справжньому саморегульованою організацією. Загальновідомо, що наявності прав і обов'язків кореспондує відповідальність за їх порушення та недотримання. Відповідальність повинна бути обов'язково застосована, у тому числі – і в примусовому порядку (у разі необхідності). Застосувати дисциплінарну відповідальність до представника певної професії можна в рамках саморегульованої організації тільки у тому разі, якщо така організація об'єднує усіх представників професії [116, с. 141].

Представництво економічних, політичних і професійних інтересів адвокатів перед суспільством, політичними партіями та державою є метою і завданням Німецької асоціації адвокатів – незалежної громадської організації для лобіювання професійних інтересів німецьких адвокатів, заснованої на добровільному членстві [74, с. 443].

Добровільна асоціація німецьких адвокатів дає можливість адвокатам реалізувати інші свої професійні інтереси у тих місцевих органах, які їм ближче за духом, територіально або вузькопрофесійно. Тут уже діє своєрідна

конкуренція між асоціаціями, які, по суті, є громадськими організаціями. Проте дуже важливо, що на загальнодержавному рівні ці асоціації об'єднані в єдину структуру, що дозволяє німецьким адвокатам опосередковано впливати на суспільне життя країни із точки зору захисту як власних професійних, так і суспільних інтересів [74, с. 444].

Таким чином, запорукою успіху адвокатського самоврядування Німеччини є чітке розмежування цілей, завдань і повноважень указаних організацій і суміщення елементів обов'язкового і добровільного членства.

П'ятою причиною функціонування моделі кількох професійних адвокатських організацій є велика кількість добровільних професійних організацій, членами яких безперешкодно можуть бути адвокати.

Добровільні об'єднання адвокатів в основному створюються з метою консолідації адвокатської спільноти і захисту її інтересів. Досить часто ця відмінність нівелюється, і обидва різновиди професійних об'єднань виконують ідентичні функції. При цьому функціонування в країні офіційної професійної організації не позбавляє адвокатів права створювати «приватні» організації. У деяких країнах (наприклад, США) їхня кількість може досягати кількох десятків, але завжди серед них можна виокремити основні, «найавторитетніші» [148, с. 11].

Американська асоціація юристів (American Bar Association, АВА) є найбільшою добровільною професійною організацією, АВА є представником адвокатури, захисником інтересів юридичної професії. Основні напрямки уваги АВА: забезпечення верховенства права та доступу до кваліфікованої юридичної допомоги якомога більшої кількості населення, утвердження високих стандартів правової допомоги і судочинства у суспільстві, рівні можливості доступу до юридичної професії, а також забезпечення професійних та особистих інтересів членів організації, установлення професійних стандартів [148, с. 11].

АВА тісно співпрацює з іншими професійними об'єднаннями юристів у США та інших країнах. На правах колективних членів у діяльності АВА беруть участь близько 35 спеціалізованих професійних організацій юристів (наприклад, Товариство суддів, Національна асоціація генеральних аторнеїв, Національна асоціація адвокатів у кримінальних справах, Національна асоціація жінок-адвокатів).

До ознак моделі кількох професійних адвокатських організацій належать: 1) наявність двох або більше професійних адвокатських організацій у державі; 2) першопричина кількісної характеристики моделі кількох професійних адвокатських організацій криється у традиціях формування та функціонування адвокатського стану та впливу історико-правових чинників; 3) кількісна характеристика моделі пов'язана з поділом держави на кілька територій, мовним різноманіттям, функціонуванням багаторівневої моделі адвокатської діяльності, розподілом функцій адвокатського самоврядування, великою кількістю добровільних професійних організацій; 4) адвокатські організації є саморегульованими і повністю відокремленими від держави.

Практика різних держав указує на те, що ефективність функціонування адвокатського самоврядування не залежить від приналежності до певної моделі адвокатського самоврядування.

Необхідно зазначити, що поряд з однією або декількома професійними організаціями адвокатів у межах однієї держави також функціонують регіональні та міжнародні професійні організації адвокатів і юристів, серед них Союз європейських юристів (Union des Avocats Europeens (UAE) [293], Міжнародна асоціація права (International Law Association (ILA), Міжнародна асоціація юристів (International Bar Association (IBA) та ін.

Висновки до розділу 3

1. Зміст інституціонального підходу до моделювання адвокатури дозволяє об'єднати такі типологізації: моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту; моделі організації адвокатської професії; моделі організації адвокатського самоврядування.

2. Моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту відображають його залежність від правового, соціального, політичного клімату всередині країни. У процесі історично-правового розвитку адвокатура розвивається паралельно з державою і суспільством, миттєво реагує на нормативно-правове регулювання з боку держави, підлаштовується під соціальні процеси і потреби у суспільстві, політичні умови і настрої. Залежно від значення інституту адвокатури в політичній і соціальній системі держави розрізняємо ізоляційну, етатичну, комерційну та соціальну моделі адвокатської діяльності.

3. Ізоляційна модель обмежує або забороняє адвокатську діяльність на державному рівні, а публічне значення адвокатури навмисне занижується, що призводить до послаблення ролі інституту адвокатури в суспільному житті і зниження рівня захисту прав людини і громадянина (Франція 1539р., 1790–1801 рр.; Росія 1917–1918 рр.; Китай 1950–1954 рр., 1966–1976 рр.). Етатична модель визначає, що інститут адвокатури хоч і юридично незалежний, але фактично виконує функцію державного органу зі сприяння соціалістичному правосуддю і пропагандистсько-виховному впливові на населення, що призводить до підміни принципів і значення інституту адвокатури, послаблення його ролі у суспільному житті, невідповідності рівня захисту прав людини до потенціалу адвокатури(СРСР). Згідно з комерційною моделлю, адвокатська діяльність зводиться до надання юридичних послуг бізнесменам, фірмам, корпораціям з метою отримання високої фінансової вигоди, при цьому комерційна адвокатська діяльність законодавчо

врегульована державою і відносно незалежна, а положення адвокатів у комерційному середовищі привілейоване і стабільне, хоча їх моральні принципи відповідають поставленим цілям (Римська Імперія, США, Нідерланди, Велика Британія, Сінгапур, Китай, Російська Федерація). Соціальна модель визначає, що інститут адвокатури – це елемент громадянського суспільства і правозахисної системи держави, який є гарантом безпеки та справедливості, сприяє реалізації задекларованих державою прав, при цьому рівень захисту прав людини і громадянина у суспільстві – високий, моральні принципи адвокатів стійкі і благородні, а створення правової держави та формування громадянського суспільства є метою правової еліти.

4. Дослідження структури адвокатської професії дозволяє визначити, що під впливом історико-правових чинників у деяких державах функціонує поділ адвокатської професії, натомість в інших - представництво з правозаступництвом з'єдналося в руках одного класу осіб. Моделі організації адвокатської професії об'єднують однорівневу і багаторівневу моделі адвокатської професії, у залежності від кількості в державі юридичних професій, що належать до складу адвокатури.

5. Однорівнева модель адвокатури характеризується функціонуванням у правовій системі єдиної адвокатської професії, яка поєднує функції правозахисника, судового представника, консультанта з правових питань в одній особі (Німеччина, Канада, Китай, Японія, Бразилія, Україна та ін.). Багаторівнева модель, витримавши загальносвітові тенденції трансформації адвокатури в однорівневу модель, характеризується поділом адвокатури на декілька самостійних професій: адвокатів (правозаступників, правозахисників) і повірених (судових представників, стряпчих) (Велика Британія, Ірландія, Нова Зеландія, Бельгія, Португалія, Південно-Африканська Республіка, Естонія, Польща, деякі штати Австралії).

Дослідження моделей організації адвокатської професії дозволяє зробити висновок про те, що, незважаючи на істотні відмінності у механізмові надання правових послуг при однорівневій і багаторівневій моделях, їх різноплановість не впливає на якість надаваних адвокатами послуг.

6. Професійні об'єднання адвокатів мають широкі повноваження: вирішують організаційні питання щодо діяльності адвокатури, представляють і захищають інтереси адвокатів, сприяють їх безперервній освіті та підготовці. Створення професійного об'єднання є вагомим кроком до підвищення ролі адвокатів у суспільстві та державі.

7. Моделі організації адвокатського самоврядування об'єднують модель єдиної організації адвокатського самоврядування та модель кількох професійних адвокатських організацій, залежно від кількості професійних адвокатських організацій у державі, яким належить право регулювання адвокатської діяльності.

8. Модель єдиної професійної організації адвокатів характеризується наявністю однієї професійної адвокатської організації в державі, якій належить монопольне право врегулювання діяльності усіх адвокатів незалежно від обов'язковості членства. Модель єдиної професійної організації адвокатів є дуже поширеною, адвокатська організація є саморегульованою і повністю відділеною від держави; володіє усім спектром функцій для врегулювання відносин, пов'язаних з адвокатською діяльністю, найчастіше має розгорнуту регіональну структуру, яка залежить від адміністративно-територіального устрою або прив'язки до судових органів (Словенія, Австрія, Швейцарія, Домініканська Республіка, Японія, Франція, Ізраїль, Фінляндія, Нідерланди, Україна та ін.). Модель кількох професійних організацій означає наявність двох і більше саморегульованих і повністю відокремлених від держави професійних організацій адвокатів, які традиційно функціонують на території окремої держави, що пов'язано з

мовним різноманіттям (Бельгія), функціонуванням багаторівневої моделі адвокатської діяльності (Польща, Австралія), поділом держави на кілька територій (Велика Британія), розподілом функцій адвокатського самоврядування (Німеччина), великою кількістю добровільних професійних організацій (США).

9. Членство у професійних адвокатських організаціях може бути як добровільним, так і загальнообов'язковим, а поряд з однією або декількома професійними організаціями адвокатів у межах однієї держави також функціонують регіональні та міжнародні професійні організації адвокатів і юристів.

РОЗДІЛ 4

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО МОДЕЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Моделі професійної спеціалізації адвокатів

Для характеристики різноманітності функцій адвоката варто зазирнути в історію. П. Обнинський виокремлювати такі дії (функції) адвокатів: «першою з них є порада, що дається у справах всякого роду; другою – прийняття на себе клопотання по справі, якщо воно вважається правомірним, і припинення такого, якщо при подальшому ході процесу воно виявиться неправомірним. Згідно з третім обов'язком, на адвоката покладається складання записок при дослідженні справи для того, щоб так чи інакше встановити вимоги сторони чи шляхом закону, чи фактичними доказами, чи даними слідства тощо, і в тому ж порядку зруйнувати або послабити домагання супротивника. ... Звідси – основне завдання цих функцій – служити тільки правосуддю і захищати його гідними шляхами» [163, с. 253].

Звісно, сучасні функції адвокатів широко охоплюють поле правової активності клієнта і трохи відрізняються від функцій, які виконували адвокати XIX ст.: 1) захист прав, свобод та інтересів клієнта у суді; 2) представництво клієнта у суді та інших державних органах; 3) консультативна робота з клієнтом; 4) складання документів процесуального і правового характеру; 5) правовий супровід діяльності клієнта та ін.

У процесі розвитку демократичних засад функціонування правової системи, діяльність інституту адвокатури поширилася на різні сфери взаємодії людини, суспільства і держави. З різноманітністю сфер правового регулювання, актуальне дослідження моделей професійної спеціалізації адвокатів у правових спорах з елементами публічно-правового і приватноправового характеру.

Професійна спеціалізація адвокатів – невід’ємна складова процесу розвитку і розширення сфер правового регулювання правових відносин.

Поняття спеціалізація (від лат. *specialis* – особливий, своєрідний) означає поділ праці на географічній, інституціональній, індустріальній, професійній основі; зосередження діяльності на відносно вузьких напрямках; опанування спеціальних знань і навичок у певній галузі; функціональну диференціацію ролей між індивідами в даному суспільстві, системі.

Грунтуючись на згаданих глобалізаційних тенденціях у праві та економіці, можна змодельовати залежно від професійної спеціалізації адвокатської діяльності такі моделі професійної спеціалізації адвокатів:

1) за функціями (модель надання безоплатної правової допомоги; модель надання правових послуг державним органам; модель юридичного супроводу підприємств; модель захисту громадських інтересів; модель участі у позасудовому вирішенні спорів);

2) по інстанціях (модель надання правової допомоги у нижчих судах держави, модель надання правової допомоги у вищих судах держави, модель надання правової допомоги в наднаціональних судах);

3) по інститутах (галузева спеціалізація).

У правовій державі надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим найчастіше є прерогативою інституту адвокатури. Найбільш поширеними моделями надання безоплатної правової допомоги адвокатами є: модель *Judicare*, модель офісу державних захисників (*Public Defenders*), модель *Ex officio*, контрактна модель, модель *Pro bono*, змішана модель. Однак під ознаки поняття спеціалізація, більшою мірою, підпадає модель, де адвокати надають правову підтримку населенню на постійній основі, згідно з територіальним розподілом, на пільгових фінансових умовах за рахунок державних коштів.

Особливим пунктом при характеристиці цієї моделі адвокатської діяльності необхідно відзначити залучення адвокатів як захисників особи,

якій пред'явлено кримінальне обвинувачення. Так, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права зазначено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії: бути проінформованим про право на правову допомогу, якщо того вимагають інтереси правосуддя, і про право не платити за послуги захисника при недостатності або відсутності у особи відповідних коштів [144]. Європейська конвенція визначає, що кожен обвинувачений у вчиненні кримінального злочину має право «захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника або, за браком достатніх коштів для оплати послуг захисника, користуватися послугами призначеного йому захисника безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [108].

Сформувалися різні механізми надання адвокатами допомоги у кримінальних справах. У США підсудні у кримінальних справах, відповідно до 6-ї поправки, мають право на адвоката, призначеного державою, у всіх судових процесах, якщо їм загрожує ув'язнення. У багатьох регіонах країни федеральна влада і влада штату, прагнучи зробити захист незаможних людей у кримінальному процесі ефективним, а витрати – більш прогнозованими, організували Відомства публічних захисників, де адвокатам, зайнятим повний робочий тиждень, видається плата за захист всіх або більшості осіб, обвинувачених в кримінальних злочинах, які постали перед судом [35, с. 158].

У Великій Британії функціонує система «чергового соліситора», започаткована в 1972 р. Відповідно до цієї системи соліситори, що займаються приватною практикою, надають юридичну допомогу обвинуваченим у магістратських судах згідно із заздалегідь встановленим графіком чергувань.

Така модель спеціалізації адвокатів як надання правових послуг державним органам передбачає залучення професійних адвокатів до роботи в державних органах на постійній основі. Наприклад, ця модель функціонує в

Бразилії, Ізраїлі, Польщі, де адвокати можуть бути представниками державних органів та установ; в США, Данії, де адвокати є державними обвинувачами, та інших країнах.

Згідно з Конституцією Республіки Бразилія Генеральна адвокатура Бразилії є інститутом, який безпосередньо або через відповідні органи представляє Республіку у суді і за його межами. Вона відповідальна за юридичну консультацію і допомогу виконавчим органам. Генеральна адвокатура є радником Виконавчої влади з правових питань [113].

У Польщі [288] в державних органах або в органах самоврядування юридичний радник надає юридичну допомогу в рамках організаційної одиниці або підрозділу, бюро, відділу, або займаючи незалежну посаду юридичного фахівця, і є підзвітним безпосередньо керівнику вказаного органу. Крім того, державні органи мають право працевлаштовувати юридичних консультантів в інших відокремлених організаційних одиницях або підрозділах, де ці консультанти мають підпорядковуватися керівникові такої одиниці або підрозділу [214, с. 36].

У Вірменії в судочинстві щодо цивільних і адміністративних правопорушень адвокати можуть бути представниками державних органів та органів місцевого самоврядування, за винятком випадків, коли ці повноваження здійснюють особи, які працюють в апараті державних органів та органах місцевого самоврядування, якщо інше не передбачено законом [85, с. 5]. Ізраїльські адвокати також можуть бути представниками державних органів та установ.

У США, де всі юристи іменуються «lawyers», адвоката називають або «lawyer» (юрист), або «attorney-at-law» (юридичний радник). У такому розумінні «адвокатура» є узагальненим поняттям і не є відображенням якоїсь усталеної структури. Це – узагальнене поняття про юристів, що здійснюють приватну практику в юридичних (адвокатських) фірмах або самотійно. Аторнеями називають також і тих юристів, які працюють у відомствах

прокурорів різних рівнів [148, с. 13]. Аторнеї і місцеві обвинувачі є представниками державної влади в цивільно-правових справах, а також обвинувачами від імені штату в кримінальних справах. В Англії та Уельсі Генеральний Аторней вважається головним юрисконсультom держави, членом Кабінету Міністрів, виконує функцію прокурорського нагляду.

У Данії [275] у нижчих судах представниками обвинувачення, а також представниками держави в цивільних спорах зазвичай виступають «поліцмейстери» – начальники поліцейських ділянок, що підзвітні Міністерству юстиції (їх близько 75), або адвокати, які щоразу уповноважується на це одним із прокурорів [185, с. 195].

Юридичний супровід підприємств – модель професійної спеціалізації адвокатів, яка передбачає організовану діяльність одного або декількох спеціалізованих адвокатів як юрисконсультів різних підприємств або організацій.

У Польщі [289] адвокатам дозволяється здійснювати свою професійну діяльність у різних формах, включаючи постійне працевлаштування в якості внутрішнього юридичного радника за контрактом у рамках цивільних правовідносин, організацію юридичної фірми адвоката, а також декілька типів комерційного та цивільного партнерства [214, с. 36].

Однією з важливих форм надання юридичної допомоги є наявність власного юридичного консультанта, працевлаштованого за строковим або безстроковим контрактом у відповідності до законодавства про працю у компаніях будь-якої галузі економічної діяльності, а також у державних установах та органах самоврядування. За польськими адвокатами, працевлаштованими на посадах юридичних консультантів, зберігається їхня реєстрація в адвокатурі, так само як і повний спектр прав та обов'язків члена адвокатури. Більше того: юридичним консультантам дозволяється поєднувати декілька форм надання юридичної допомоги, як-от, вони можуть бути партнерами у господарському товаристві і одночасно мати місце

постійного працевлаштування. Надання юридичних послуг внутрішнім юридичним консультантом регулюється Законом про адвокатуру від 6 липня 1982 р., а оскільки йдеться про професію суспільної довіри, законодавець гарантував незалежність цих консультантів [214, с. 36].

В Ізраїлі адвокати можуть бути юрисконсультами окремих компаній і утворювати юридичний відділ в організації.

У США штатні юрисконсульти (адвокати) займаються справами ділових корпорацій. Вони створюють при них юридичні відділи. Діяльність штатних юрисконсультів значною мірою нагадує функції фахівців корпоративних адвокатських фірм: вони є консультантами й організаторами, готують документи, беруть участь у переговорах і дедалі частіше представляють інтереси бізнесової корпорації в суді. Однак їхні повноваження значно ширші, оскільки вони контролюють з юридичної точки зору усі ділові об'єкти корпорації. Як зазначалося раніше, під час обговорення діяльності корпоративних адвокатських фірм, ці спеціальні функції у сфері управління стають чимдалі важливішими, тому що штатні юрисконсульти контролюють зв'язки корпорацій із «зовнішніми консультантами» — корпоративними адвокатськими фірмами, що представляють інтереси корпорацій у тих справах, в яких не беруть участі її власні адвокати. Багато хто вважає роботу штатного юрисконсульта одним із найпривабливіших видів приватної юридичної практики. Це підтверджує і зарплата адвоката [35, с. 153–154].

До даної моделі належать і бізнес-адвокатура, тобто великі адвокатські фірми, що представляють інтереси бізнесу корпорацій. Діяльність цих фірм в основному концентрується на економічних угодах і торгових зв'язках корпорацій. У великих корпоративних фірмах організовані різні відділи, які спеціалізуються на податковому праві, правових нормах про нерухомість, банківському праві, праві інтелектуальної власності, трудовому праві. Серед клієнтів цих фірм — найбагатші й найвідоміші корпорації. У своїй

корпоративній практиці адвокати переважно відіграють роль радників, організаторів і посередників у бізнес угодах, займаються плануванням, діловою документацією, а в разі необхідності – участі у судовому процесі до цього підключається відповідний відділ адвокатської фірми. Представляють компанію в порушених проти неї адміністративних чи кримінальних справах фахівці фірми, що добре знаються на судочинстві [35, с. 149].

Бізнес-адвокатура понад століття функціонує в США. Уже до початку XVIII ст. адвокатська професія в Америці стала однією з найнеобхідніших. До XIX ст. ця плеяда професіоналів, яка складалася у своїй більшості із судових захисників, поступово перетворювалася на високопрофесійних адвокатів бізнесу [208, с. 41]. Вчений-правознавець Лоуренс Фрідмон так описував значення адвокатської праці в американських бізнес-корпораціях: «Вони спеціалізувалися на книжковій праці, праці в установах, плануванні бізнесу. Після Громадянської війни зростання великого бізнесу створило нові юридичні потреби, і голодні адвокати поспішили відгукнутися на них. У цей період часу, починаючи приблизно з 1870 р., виділилися юристи Уолл-стріта. Ця нова порода адвокатів мала новий стиль роботи. Практика і професійне життя оберталися навколо клієнтів зі сфери бізнесу і бізнесменів, а не навколо суддів і побратимів-юристів. Це був природний процес. Бізнес потребував умілих рук для вирішення тисячі і однієї правової проблеми, з якими він стикався. Великі компанії, прокладаючи дорогу від магазину або складу до споживача, мали величезну потребу у всьому цьому. У цій країні тільки адвокати володіли необхідною кваліфікацією. Юридичні проблеми на великих підприємствах виникали постійно. Юристи для вирішення проблем великого бізнесу не наймалися від випадку до випадку, частіше вони працювали на компанію постійно, і їх кількість поступово зростала в міру зростання потреб бізнесу. (Наприклад, якщо число адвокатів, що працюють радниками компаній, в 1951 р. становило 11000 чоловік, то в 1979 р. їх вже було 55000. Компанія АТТ в 1981 р. оплачувала роботу 895 адвокатів,

«Ексон» – 454, «Дженерал електрик» – 340. Уряди штатів, федеральний і місцеві – також наймали тисячі адвокатів, сотні адвокатів працювали у страхових, інвестиційних, ріелторських компаніях тощо). Великі підприємства бажали платити добре, але залишатися за рамками суду. Вони бажали, щоб їх радники та консультанти знали їх бізнес зсередини і зовні: вони хотіли мати правильно прокладений курс серед рифів і вирів права, і ризику конкуренції. Адвокати були цінними для великого бізнесу не через те, що мали добре підвішений язик, а тому, що вони розумілися на справах бізнесу, могли добре скласти папери, проявляли спритність у фінансових питаннях і розбиралися в ринку цінних паперів, були добре обізнані у діяльності уряду і нормах, виданих ним ... » [250, с. 190–192].

Стандарти американської адвокатури все частіше стали братися за зразок європейськими адвокатськими фірмами. Так, голландці першими після американців створили «мега юридичні фірми», які надають послуги бізнесу. Їх приклад наслідували Велика Британія, Німеччина, а також, завдяки розвиткові іноземного виробництва на їх території, – Сінгапур, Китай та інші азіатські держави.

Така модель професійної спеціалізації адвокатів як модель захисту громадських інтересів передбачає, що адвокати спеціалізованих організацій не ведуть справи окремих клієнтів, а виступають із позовами проти держави або корпорацій, пов'язаними з охороною колективних прав та інтересів (споживачів, політичних активістів, виборців, платників податків) або з охороною природи і охороною здоров'я населення (наприклад, позови проти підприємств, що забруднюють навколишнє середовище, або проти будівництва атомних електростанцій) [200, с. 50]. Ці організації також спеціалізуються на захисті масових порушень конституційних прав: расові злочини, захист прав жінок, дітей, інвалідів, прав споживачів, охорона здоров'я, питання освіти, профспілок та ін.

У США найбільш відомою організацією є Американське співтовариство з питань захисту громадянських свобод, де працюють понад 400 адвокатів, які захищають у судах інтереси постраждалих від порушень громадянських прав. Такі громадські неурядові організації США як Ліга захисту дітей, Товариство правового захисту, Центр сприяння суспільним змінам – також активно захищають колективні права. Інститут групових позовів застосовується, як правило, при аваріях транспортних засобів (літаків, поїздів тощо), продажу небезпечних для здоров'я пристроїв та приладів, а також медикаментів, що мають побічні ефекти, негативних наслідках тютюнової залежності, порушеннях на ринку цінних паперів, забрудненні довкілля, використанні шкідливих матеріалів при будівництві.

Згідно з правилом 23 Федеральних правил цивільного судочинства США, один або кілька членів групи можуть подати позов або відповідати за позовом як представники усієї групи у випадках, якщо: 1) група настільки численна, що участь у розгляді всіх членів обтяжлива; 2) питання права і факту є загальними для усієї групи; 3) вимоги або заперечення типові для всіх членів групи; 4) представники сторін можуть справедливо і адекватно захистити інтереси групи. У 2005 р. у силу вступив закон про об'єктивність колективних позовів (Class Action Fairness Act), який встановив мінімальний розмір претензій для таких позовів в \$ 5 млн., група ж повинна становити не менше 100 чоловік. Крім того, закон встановив чіткі правила формування розміру винагороди адвокатів [106].

Групові позови в Канаді застосовуються досить широко, зокрема, з приводу: непридатності продукції; дефектів стимуляторів серця, зараженої крові; відшкодування збитків у результаті аварій в метро, на залізниці, від забруднення води та ін.; порушень цінової конкуренції; повернення відсотків на вклади кондомініумів; порушень авторських прав; відшкодування збитків у зв'язку з наданням забудовниками недостовірної інформації щодо проектів при продажу квартир; незаконних звільнень у випадках масових скорочень

персоналу; зловживань компаній комунально-побутового обслуговування та фірм, що поширюють кредитні картки [245].

Без механізму групових позовів позивачі не отримали б жодного долара як відшкодування збитку за такими позовними вимогами. Крім того, групові позови знижують навантаження на суди і роблять правосуддя більш доступним.

У кожному випадку винагороду адвокату групи визначає суд, спираючись на законодавство про групові позови, яке відрізняється у кожній з провінцій. В одних гонорар дорівнює кількості відпрацьованих адвокатом годин, помноженій на його годинну тарифну ставку, в інших – узгоджується разовий гонорар, у третіх – можлива їх комбінація. Як правило, гонорари виплачуються з суми збитку, що підлягає відшкодуванню всій групі [245], іноді ці суми досягають кількох мільйонів.

В Європі інститут приватного групового позову був започаткований у 1994 р. в Нідерландах, в 1995 р. – у Португалії, в 2001 р. – в Іспанії. Досить докладно його врегульовано у Швеції. У Німеччині механізм розгляду колективних позовів було розроблено в 2002 р., акціонери ж отримали можливість подавати їх тільки з 2005 р.

У Франції ідею започаткування інституту групових позовів свого часу було підтримано президентом країни. У своєму щорічному посланні на початку січня 2005 р. Жак Ширак відкрито висловився щодо необхідності внесення до французького законодавства змін, що стосуються можливості подачі групових позовів на захист прав споживачів. Згідно з прийнятим французьким законодавством, різні асоціації наділені правом подавати позови на захист публічних і групових інтересів, що стосуються діяльності організацій, що входять в ці асоціації.

У 2007 р. механізм розгляду колективних позовів з'явився в Італії, через рік – у Данії та Болгарії. У лютому 2012 р. Єврокомісія почала проводити консультації щодо загальних для всіх країн ЄС правил, пов'язаних

із колективними позовами до ЄС. Щоправда, поки ці правила будуть стосуватися захисту прав споживачів і порушень здорової конкуренції [106].

Функціонування моделі участі адвокатів у позасудовому вирішенні спорів – практика досить поширена. Існує велика кількість різновидів альтернативних («позасудових», «ефективних») способів врегулювання спорів, які успішно реалізуються у багатьох країнах, користуються популярністю, і в яких беруть участь адвокати.

Аналізуючи процедури захисту прав людини, які існують на теперішній час у практиці, можна зробити висновок, що держава, захищаючи права громадян, віддає перевагу судовому захистові, який розглядається у науковій літературі як найбільш універсальний, але, з практичної точки зору, він має низку недоліків, компенсувати які дозволяють несудові форми захисту [97, с. 40]. Зростання популярності альтернативного врегулювання спорів викликане низкою факторів: високим завантаженням традиційних судів, відносно низьким рівнем витрат у порівнянні з процедурою судового розгляду, оперативністю, конфіденційним характером процедур, а також бажанням учасників конфлікту мати більший контроль над вибором осіб, які будуть врегульовувати їхню суперечку.

Аналізуючи міжнародну практику, слід зазначити, що медіація є найбільш поширеним методом альтернативного врегулювання спорів. Формальне визначення медіації (або мирової угоди) визначено у ст. 1 Типового закону ЮНСІТРАЛ 2002 р., що стосується міжнародних комерційних арбітражних процедур, відповідно до якої, медіація – це «процес ..., коли сторони залучають третю особу або осіб ... з метою надання ними допомоги у мирному врегулюванні спорів, які виникають із приводу контрактних або інших правових відносин, або пов'язані з ними. Медіатор не має права нав'язувати сторонам способи врегулювання спору». Медіація забезпечує сторонам можливість відновити або іноді почати переговори, а

також дозволяє сторонам контролювати як процес, так і результат спору [29, с. 38–39].

Ще в 60–х рр. минулого століття в США при виникненні сімейних конфліктів уперше почали застосовувати медіацію. Пізніше медіаторів стали запрошувати великі американські корпорації у випадках виникнення внутрішніх розбіжностей між власниками бізнесу або між конкуруючими фірмами.

У європейській практиці не можна говорити про конкуренцію між адвокатурою і медіацією. Європейський адвокат може і переважно є акредитованим медіатором, тому має право виступати як в одній, так і в іншій ролі. Юристи, а особливо адвокати, апріорі володіють навичками медіатора і, у першу чергу, прагнуть вирішити конфлікти медіативними способами. Вищим пілотажем в адвокатській практиці завжди було і залишається завершення конфлікту за допомогою мирової угоди. Нині медіація застосовується у багатьох країнах Європи, в Австралії, Канаді, США та ін.

Третейський суд – інститут саморегулювання громадянського суспільства, що здійснює правозастосовну діяльність щодо вирішення цивільних і господарських спорів на основі взаємного волевиявлення сторін, крім випадків, встановлених законом. Принципова особливість третейського судочинства – добровільність. У третейському суді для вирішення конкретного спору сторони на свій розсуд можуть домовитися про кількісний і персональний склад третейського суду. Якщо сторона незадоволена рішенням третейського суду, воно може бути оскаржене в суді.

У світовій практиці все більша кількість суперечок вирішується у третейських судах. Аналіз зарубіжного досвіду третейського розгляду указує на його активне застосування в Німеччині, США, Великій Британії, Китаї, Австралії, Індії та багатьох інших країнах. Міжнародно-правові норми не перешкоджають адвокатам брати участь у третейському розгляді як судді.

Аналіз іноземного законодавства (США, Росії, країн Європейського Союзу) показав, що у більшості країн відсутні заборони на здійснення адвокатами повноважень третейських суддів, а практика участі адвокатів як третейських суддів є поширеною за умови, що адвокат не пов'язаний клієнтськими відносинами зі сторонами і не має іншої зацікавленості у справі.

Серед альтернативних способів вирішення спорів варто виокремити collaborative law, можливо, його впровадження розвантажило б місцеві суди багатьох держав від великої кількості шлюбнорозлучних справ.

Collaborative law – дуже популярна процедура вирішення сімейних спорів, зокрема шлюбнорозлучних процесів, в таких країнах як США, Австралія, Австрія, Канада, Франція, Чехія, Німеччина, Кенія, Нова Зеландія та ін. У разі, якщо пара вирішила розлучитися, із метою справедливого і мирного поділу майна та вирішення спорів з приводу дітей, призначаються два адвокати, які представляють інтереси кожної із сторін. При даній процедурі вирішення спору, звертатися до суду немає необхідності, – адвокати, керуючись уподобаннями кожної зі сторін, приходять до консенсусу, який всіх влаштовує. Ця процедура дуже популярна, оскільки дозволяє залагодити складний процес розлучення справедливо і за бажанням сторін. Іноді collaborative law використовується для підписання шлюбних контрактів.

Серед способів позасудового регулювання суперечок можна також виокремити: переговори, експертний висновок, попередню незалежну оцінку, комісії з розгляду спорів та ін.

Адвокати, володіючи високими професійними навичками, беруть активну участь у позасудових способах врегулювання спорів по всьому світі і роблять це досить успішно. Незважаючи на особливості адвокатської професії, визначена правом можливість участі адвокатів в альтернативному врегулюванні спорів дозволяє підвищити якість позасудових розглядів і зменшити кількість звернень до суду.

Спеціалізація по судових інстанціях виникає внаслідок наявності професійних знань, кваліфікації, а в деяких державах – і професійного відбору.

Правову допомогу у нижчих судах держави зазвичай надають абсолютно всі адвокати для набуття досвіду і навичок у перші роки професійної діяльності.

Надання правової допомоги у вищих судах держави як модель адвокатської діяльності передбачає наявність у державі спеціалізованих адвокатів, наділених виключним правом представництва або захисту клієнта у вищих судах держави (Австралія, Бельгія, Велика Британія, Німеччина, Італія, Нова Зеландія, Португалія, Франція та ін.).

В Італії до виступів у цивільних і кримінальних справах у Касаційному суді та інших вищих судах допускаються лише найбільш досвідчені і кваліфіковані адвокати, включені до списку, який затверджується Вищою радою магістратури.

У Франції правом виступу у Касаційному суді та Державній раді володіють тільки адвокати, прийняті до складу колегії (шістдесяти адвокатів) при Касаційному суді [185, с. 729]. Ці адвокати не мають статусу представників вільної професії, а, подібно колишнім стряпчим, є державними службовцями [73, с. 68].

У Германії [286] особлива роль відводиться Федеральній судовій палаті у цивільних справах, що має власну адвокатуру, утворену з адвокатів, які працюють тільки у цьому суді. Коло цих адвокатів дуже вузьке (менше 30); зайняти можна тільки те місце, що звільнилося. Це положення дискримінує решту адвокатів, проте визнане Федеральним конституційним судом відповідним Конституції, оскільки для роботи у Федеральній судовій палаті потрібні глибокі професійні знання і компетентність. Певні особливості є й при отриманні допуску до роботи при Верховному суді Німеччини. До такої роботи можуть бути допущені тільки особи, обрані комітетом даного суду.

Адвокатаві, допущеному до адвокатської практики у Федеральному Верховному суді Німеччини, безумовно, забороняється адвокатська практика у будь-якому нижчестоящому суді. Проте він може практикувати в інших вищих федеральних судових установах і Федеральному Конституційному суді [151, с. 33].

У Португалії [290] адвокати мають право виступати у всіх судах (до виступів у Верховному суді допускається обмежене коло найбільш досвідчених з них). Солісітадори, хоча їх контори розташовуються у будівлях судів, зайняті здебільшого підготовкою справ до слухання і беруть участь у засіданні лише нижчих судових інстанцій по деяких категоріях справ [185, с. 710].

У Великій Британії, згідно з традицією, баристери володіють виключним правом клопотати про зведення в ранг «королівського баристера», якщо вони відповідають критеріям відбору: досвід, пророблений обсяг роботи, рівень доходів, рекомендації колег та суддів. Звання королівського баристера гарантує громадськості, що даний юрист володіє високою кваліфікацією і є одним із кращих у своїй професії [140, с. 115]. Звісно, королівські баристери представляють інтереси клієнтів у вищих судах.

Усе більш популярним засобом правового захисту особистих громадянських прав стає Європейський суд з прав людини. Адвокат-професіонал при наданні правової допомоги у наднаціональному суді повинен вміти скористатися даною можливістю активного захисту порушених прав своїх клієнтів. Подача скарги та її розгляд в Європейському суді має особливу специфіку, яка вимагає від адвоката особливих знань і кваліфікації на етапі налагодження відносин із заявником, підготовки скарги, збору доказової бази, обміні змагальними документами, виступі на усному слуханні та захисті прав заявника.

Європейський суд з прав людини давно став частиною правової реальності, для багатьох він залишається останньою інстанцією, до якої можна звернутися за компенсацією збитків і відновленням справедливості. Безперечно, адвокат у роботі з Європейським судом повинен володіти особливим підходом, спеціальними юридичними навичками і величезним досвідом.

Сучасні умови економічного і правового розвитку вимагають «детальної», галузевої спеціалізації адвокатської діяльності [270].

Галузева спеціалізація передбачає надання правової допомоги фізичним та юридичним особам кваліфікованими адвокатами, які практикують самостійно або у складі юридичних фірм, по одній або декількох галузях права. Наприклад, у Франції адвокати, виходячи з галузевої спеціалізації, поділяються на: адвокатів у кримінальних справах; адвокатів у цивільних справах; адвокатів у господарських справах; військових адвокатів; сімейних адвокатів та ін.

Федеральним положенням про адвокатуру ФРН [243] встановлено, що адвокат, який має особливі знання і особливий досвід в якійсь галузі права, може бути уповноважений використовувати найменування спеціалізованого адвоката. Найменування спеціалізованого адвоката існують для адміністративного, податкового, трудового та соціального права, а також сімейного та кримінального права, права неплатоспроможності та права про страхування.

В Англії соліситори спеціалізуються у справах, пов'язаних з передачею нерухомості (купівля-продаж, заклад та ін.), оформленням спадкових прав, організацією компаній тощо [20, с. 69].

У Швеції [294] більшість юристів мають вузьку спеціалізацію: вони займаються законом, що регулює або відносини фізичних осіб (сімейне право, кримінальне право тощо), або відносини у різних сферах бізнесу. Адвокати часто спеціалізуються на певних типах кримінальної справи,

наприклад, фінансові злочини, вбивства, крадіжки та інше. Деякі юристи спеціалізуються на справах, що стосуються прав людини, – вони часто представляють сторони в Європейському суді [146].

Уже стала звичною спеціалізація іноземних адвокатів по таких різновидах правових спорів: адвокати зі шлюбнорозлучних процесів, по адміністративним штрафам, адвокати з нерухомості, з імміграційних питань, адвокати з корпоративних питань, із трудових спорів, адвокати з торговельних операцій, з питань інтелектуальної власності тощо.

В Україні адвокати спеціалізуються на одній або декількох категоріях справ: кримінальні, цивільні, сімейні, господарські, адміністративні, виконавче провадження, міжнародне представництво, несудове представництво та ін. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначає, що видами адвокатської діяльності є представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами; а також надання правової допомоги фізичній особі у кримінальному провадженні.

Диференціація моделей професійної спеціалізації адвокатів указує на ускладнення системи права в державах і необхідності трансформації адвоката у фахівця вузької спрямованості, а іноді і його перевтілення в механізм державно-правової системи. Вважаємо, що в майбутньому саме професійна спеціалізація адвокатів буде відігравати важливу роль на практиці, і знайде своє закріплення у нормах права.

4.2. Моделі адвокатської монополії на надання правової допомоги

Діючі норми багатьох держав передбачають, що на ринку правових послуг можуть здійснювати діяльність професійні адвокати, а також особи, які не мають статусу адвоката. Адвокатська монополія на надання

юридичних послуг передбачає фактичну і юридичну неможливість здійснення вищезазначеної діяльності будь-якою бажаною особою. Основне завдання монополії – не наділення кого-небудь конкурентними перевагами стосовно іншого, а підвищення якості юридичних послуг, виведення із «сірого» обороту юристів, які не мають не стільки статусу адвокатів, скільки теоретичного і практичного досвіду, навичок і вмінь, але й водночас надають юридичні послуги на підприємницькій основі.

Стосовно адвокатів існує цілком прозора і жорстка схема допуску до професії: юридична освіта, відповідний досвід, теоретичні та практичні навички, успішне подолання кваліфікаційних випробувань.

Адвокат повинен володіти набором професійних і моральних якостей, серед яких висока теоретична і практична підготовка, ораторські здібності, високий рівень правосвідомості та правової культури, – бути професіоналом своєї справи для того, щоб відповідати високому званню «адвокат». Встановлення підвищених вимог до осіб, які претендують на звання адвокат, переслідує мету створення гарантій надання кваліфікованої юридичної допомоги та максимального дотримання прав громадян.

На думку В. Шкарупи, світова практика підготовки сучасного адвоката включає три етапи. По-перше, це теоретичний курс, який охоплює глибоке вивчення правових наук і складання відповідних іспитів. По-друге, це практична підготовка, яка здійснюється для набуття майбутнім адвокатом досвіду застосування юридичних норм на практиці. По-третє, це система поглиблення адвокатом професійних знань у відповідній галузі права, в якій він здійснює свою діяльність [2, с. 103]. М. Гольдштейн сторіччям раніше також наполягав на необхідності професійної підготовки осіб, які претендують на звання адвоката: «Заняття адвокатурою має бути дозволено тільки тим дієздатним особам, які задовольняють відомим позитивним вимогам, якими є юридична освіта, практична підготовка, успішне складання іспиту та інші умови юридичні, моральні та розумові, бо якщо не кожен

зустрічний може бути прокурором і суддею, то не кожен може бути і адвокатом» [61, с. 57].

Компетентність адвоката при здійсненні професійних функцій є не тільки основою ефективного захисту і представництва прав клієнта, відповідної поведінки у судовому засіданні, взаємоповаги судді і клієнта, але й запорукою успішного розгляду підготовленої справи. Рівень правосвідомості та правової культури адвоката повинен істотно відрізнятися від рівня інших юристів у зв'язку з тим, що головною метою його діяльності є якісна допомога людям, які звернулися до нього з упевненістю у його компетентності і гуманності.

Буше д'Аржі визначав адвоката як благородну людину: «він повинен виконувати професію з найбільш пунктуальною чесністю; питання честі і тактовності суджень повинні бути правилом у всіх його демаршах; в іншому випадку він не може розраховувати на те, щоб домогтися поваги та довіри суддів і публіки. Він повинен бути обізнаний в юриспруденції, щоб розпізнавати справедливе від несправедливого і використовувати своє посередництво тільки для підтримки того, що засноване на праві і справедливості. Нарешті, він повинен до цих якостей приєднати мистецтво красномовства, щоб краще переконувати в правоті того, що він захищає» [192, с. 48–49].

А. Камю, розмірковуючи про професію адвоката, вважав, що основними якостями адвоката є «абсолютна чесність і постійне дотримання пристойності, тому що вони є не чим іншим, як свідченням моральних принципів, закладених в глибині душі ... Люди, звертаючись до нього (адвоката), повинні бути впевнені в тому, що вони отримають правильну пораду, не будуть ніколи обдурені, тим більше зраджені, – все це вимагає, щоб він свої особисті позитивні якості об'єднав зі своїми розумовими здібностями» [192, с. 53].

П. Обнинський стверджував, що «професійна честь зобов'язує адвоката не тільки стояти за правду і захищати право та істину лише законними засобами, але й не дивитися на свою справу лише з точки зору заробітку, не укладати з клієнтами ніякі угоди щодо участі у частці виграшу, не затягувати справ, ... не проявляти жадібності, не ускладнювати клієнтів високим гонораром, а зіставляти його зі своїм трудом, з особливостями справи і надбанням довірителів» [163, с. 254–255].

Існують також додаткові правила, переступати через які адвокати категорично заборонено, у зв'язку з порушенням норм адвокатської етики і присяги. Серед них: заборонено вступати в конфлікт інтересів з клієнтом; займати у справі позицію, протилежну інтересам клієнта; розголошувати адвокатську таємницю або використовувати дану інформацію в інтересах адвоката або третіх осіб; необґрунтовано та незаконно відмовляти в наданні правової допомоги тощо.

Ще одна перевага адвокатської монополії полягає в тому, що якість юридичних послуг підвищується за рахунок особистої зацікавленості адвоката. Якщо у довірителів є претензії до лиця зі статусом адвоката, то на нього завжди можна поскаржитися в адвокатську спільноту. Нормативне визначення відповідальності адвоката за нанесення збитку клієнтові непрофесійною поведінкою стримує його від порушення закону і правил професійної етики. Дисциплінарна відповідальність адвоката, аж до анулювання свідоцтва про право займатися адвокатською діяльністю – реально працюючий інструмент, який застосовується до недобросовісних членів адвокатської спільноти.

Якщо розглядати судове провадження, то роль адвоката є великою. Завдяки знанням і практичному досвіду, адвокат знаходить правильний підхід до справи і клієнта, підбирає необхідні докази, будує лінію захисту і компетентно поводить на судовому засіданні. Особа, незнайома із судовим процесом або недостатньо компетентна, уже на перших стадіях справи,

стикається з труднощами. І, хоча, право на захист є природним правом кожного, заперечення проти особистого клопотання сторін або недосвідчених осіб заслуговують на докладний розгляд. І. Бентам у ХІХ ст. наводив такі заперечення: «1) Перше з них засноване на нездатності людини, зовсім незнайомої з обрядами і формами судочинства, вести судову справу і на небезпеку, якій він в наслідок цього наражається в тяжбі. Далеко не будучи в змозі представити свої докази у найкращому вигляді, навряд чи зрозуміє він, що становить головну підставу його права, і заплутаність його думок збільшується заплутаністю його мови. Яку величезну перевагу мав би вправний супротивник перед недосвідченою стороною і яку величезну вигоду отримав би він із його помилок! ... 2) Друге заперечення засноване на повазі, якою повинні користуватися судді за своїм саном. Вони не для того призначені, щоб переносити грубощі і балаканину сторін ... Головною метою має бути позбавлення судді від неприємності слухати незв'язні пояснення, що люди бідні і необізнані, не володіючи хорошим стилем, не гідні наблизитися до судді, і що необхідно наймати ораторів, щоб зробити для нього виконання його обов'язків більш приємним і легким ... 3) Третій доказ на користь обов'язкової участі адвокатів полягає у тому, що цим зберігається дорогоцінний для судді час. Справа представляється йому вже підготовленою, зерна – очищеними від полови» [34, с. 98–99]. Таким чином, роль адвоката у судовому провадженні, а також інших формах правової допомоги є визначальною.

Ключовим питанням стає якість правової допомоги, вона повинна бути реальною й ефективною. Адвокати повинні отримати освіту у галузі права і проходити спеціальну підготовку, метою якої є постійне удосконалення їх навичок та знань; вони повинні виконувати етичні правила; їх діяльність підлягає цивільному страхуванню (у тих країнах, законодавство яких це вимагає). Усі ці обставини забезпечують необхідну якість їхніх послуг і можуть гарантувати найкраще представництво інтересів клієнтів. Особи, які

не є адвокатами, не володіють цим «ноу-хау». Наслідки розгляду справи, особливо у кримінальному процесі, можуть мати необоротний (негативний) ефект, тому допуск до участі у процесі як представника особи, яка не є адвокатом, може викликати сумніви щодо належного забезпечення права на ефективну правову допомогу і справедливий суд [76, с. 21].

У зв'язку із цим, досить цікавим є дослідження різноманітності моделей адвокатської монополії на надання правових послуг у національних правових системах сучасності.

Монополія на ринку правових послуг може поширюватися на представництво в судах і на надання юридичних консультацій [284]. У цьому дослідженні було вирішено обмежитися аналізом практики у цивільних і кримінальних справах у зв'язку з тим, що практика в адміністративних і господарських справах є дуже різноманітною. Це пов'язано, у першу чергу, з великим значенням юридичних департаментів підприємств і необхідністю надати штатному юрисконсульту можливість без жодних дозволів та свідоцтв представляти у господарських і складних адміністративних справах (наприклад, у податкових) підприємство, в якому він працює, тобто, у господарському та адміністративному судочинстві адвокатська «монополія» стає такою собі «light version» – розбавлену юрисконсультами [265].

Модель абсолютної монополії на надання правових послуг передбачає, що ніхто крім адвокатів не має права надавати консультаційні послуги і представляти клієнта в суді. Ця модель функціонує в Німеччині, Австрії, Греції, Данії, Ізраїлі, Іспанії, Кіпрі, Сінгапурі, Франції, Японії та ін.

Історично так склалося, що в Греції громадянин не може обійтися без адвоката. Нині в законодавстві містяться норми, згідно з якими у будь-якій цивільній справі громадянин Греції не може прийти і подати позов до суду від себе особисто, а тільки через адвоката. Необов'язкова участь адвоката тільки при укладені операції купівлі-продажу на суму, меншу ніж 30000 євро, а також при вирішенні справ про дрібні кримінальні проступки [149, с. 30].

Згідно зі ст. 39 Кодексу адвокатів Греції надавати консультації та роз'яснення з юридичних питань, здійснювати представництво у суді та в інших державних органах, забезпечувати правову підтримку у податкових, адміністративних, тарифних справах є виключно правом адвокатів. Інші особи, що надають юридичну допомогу, але не мають звання адвоката, хоча і володіють дипломом юридичного факультету, притягуються до відповідальності за ст.175, § 2 Кримінального кодексу Греції [25, с. 58].

У Данії [275] консультаційною діяльністю можуть займатися тільки адвокати. Позасудове представництво вправі здійснювати особи, які не є адвокатами, тільки на безоплатній основі. Крім адвокатів, оплатне судове представництво мають право здійснювати нотаріуси, аудитори, податкові консультанти, страхові агенти [72, с. 266].

В ізраїльському законодавстві є поняття «ексклюзивність» або «винятковість» адвокатської професії. Це означає, що наданням будь-якої юридичної допомоги населенню, можуть займатися тільки особи, які мають спеціальну ліцензію – «ришайон», тобто члени Ізраїльської колегії адвокатів. Відповідно до Закону про Колегію адвокатів від 1961 р., оформлення юридичних документів, включаючи представництво в переговорах, що передують їх складанню, а також консультування з правових питань, можуть здійснювати тільки особи, прийняті до Ізраїльської колегії адвокатів [149, с. 31].

У Сінгапурі ніхто, крім адвокатів, не може займатися юридичною практикою, вести справи в судах і арбітражі. Однак крім адвокатів є також державні юристи та юристи, що працюють на штатних посадах на підприємствах і в організаціях. Юридична допомога населенню може надаватися тільки адвокатами. Державні службовці надають допомогу державним організаціям, парламенту, юристи підприємств – співробітникам цих підприємств [155, с. 7].

В Японії професія адвоката (японською – «бенгоші») є уніфікованою та всеохоплюючою. Адвокатом може бути тільки особа, що склала адвокатський екзамен та зареєстрована членом Японської Федерації асоціацій адвокатів. Незвичний статус мають юрисконсульти підприємств. Вони не складають адвокатський іспит та, відповідно, адвокатами не вважаються, юридичною практикою не займаються. Їх правове становище охоплюється тільки статусом працівника компанії та повністю регулюється внутрішніми правилами підприємств [166, с. 42].

Основний закон Іспанії про юридичні професії [292] містить правила про сутність юридичної професії: юридична професія вільна і незалежна. Вона забезпечує допомогу суспільству заради захисту публічного інтересу. Ця професія здійснюється в рамках законодавчо закріпленої компетенції, що складається не тільки з консультування та захисту прав та інтересів держави і суспільства, але також і з ефективного застосування юридичної науки і належних технічних прийомів і засобів, що відповідають справедливості і основним правам і свободам (ст. 1). Адвокат повинен здійснювати діяльність у рамках юридичної професії перед будь-яким судом, адміністративним органом, асоціацією, корпорацією чи громадським об'єднанням, суб'єктом діяльності, перед юридичною або фізичною особою, яким це необхідно (ст. 8). При цьому встановлено, що адвокат зобов'язаний представляти свого клієнта, якщо законом не встановлено представництво цієї особи представниками інших професій. Зміст адвокатської діяльності визначено так: «вони професійно здійснюють юридичне консультування, узгодження і захист державних, приватних або інших законних інтересів» (ст. 9). Певні обов'язки у зв'язку з даним нормативним регулюванням покладаються на адвокатські асоціації, які повинні забезпечувати юридичну допомогу для захисту прав та інтересів суспільства за допомогою адвокатів або призначеного судом адвоката, з або без визнання права на безкоштовну

юридичну допомогу відповідно до встановлених законом вимог (ст. 7) [107, с. 61–62].

У 10 країнах Центральної і Південної Америки (Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Коста Ріка, Мексика, Панама, Парагвай, Перу і Венесуела) судове представництво та правове консультування «зарезервовані» за адвокатами [284].

У Німеччині адвокатська монополія закріплена і успішно діє уже більше 50 років – з 1950 р., коли було прийнято Цивільний процесуальний кодекс і Кримінальний процесуальний кодекс. За загальним правилом, закріпленим у ст. 138 Кримінального процесуального кодексу Німеччини, як захисники можуть бути обрані адвокати, яких було допущено до роботи в одному із судів округу, а також викладачі права всіх вищих навчальних закладів Німеччини, у тому числі і технічних. Деякі винятки передбачено в залежності від складності справи та інстанції – у дрібних справах у районних судах, за вибором підсудного і з дозволу суду, якщо участь захисника є обов’язковою, а обрана особа не належить до кола осіб, які можуть бути захисниками, вона бере участь у справі разом із професійними захисником [63, с. 30].

Цивільне судочинство Німеччини також передбачає адвокатську «монополію» – за загальним правилом, закріпленим у ст. 78 Цивільного процесуального кодексу, у судах земель і вищих судах земель сторони обов’язково мають користуватися послугами адвокатів, єдиний виняток зроблено для юридичних осіб публічного права – вони можуть бути представлені своїми штатними співробітниками, що успішно склали другий державний іспит. Для дрібних справ, що розглядаються в районних судах також передбачено виняток – сторони можуть представляти себе самостійно або за допомогою осіб, перелік яких передбачено ст. 79 Цивільного процесуального кодексу [265].

В Австрії [267] адвокатська монополія поширюється на усі суди і відомства Республіки Австрія і охоплює всі повноваження з представництва сторін як у судах, так і поза ними, з публічних і приватноправових питань [107, с. 63].

У ст. 62 Кримінального кодексу недвозначно закріплено, що захисником у кримінальному судочинстві може бути лише адвокат. Тільки у виняткових випадках із дозволу суду захисником може бути особа, яка не є адвокатом, але в той же час успішно здала другий державний іспит. Що стосується цивільного судочинства, то, відповідно до ст. ст. 27 і 29 Цивільного процесуального кодексу, сторони зобов'язані використовувати послуги адвокатів у таких категоріях справ: справи, позовні вимоги в яких перевищують 5000 євро; справи, розглянуті вищими інстанціями; справи, що розглядаються в населених пунктах, в яких практикують мінімум два адвокати; справи про розлучення, припинення або визнання недійсним шлюбу, а також справи про оскарження факту укладення шлюбу тощо [265]. Клієнт також може звернутися за юридичною допомогою до нотаріуса, патентного повіреного, довірчого управляючого, цивільного інженера, а також особи і об'єднання з професійного представництва по інших категоріях справ, не заборонених законом.

У Франції також має місце адвокатська монополія – навіть у більш яскраво вираженому варіанті, ніж у Німеччині та Австрії – можливості не адвоката представляти сторони в суді вкрай малі, і обмежуються лише першою інстанцією господарського суду [265].

До ознак моделі абсолютної монополії на надання адвокатами правових послуг належать: 1) адвокат володіє винятковим правом на надання правових послуг; 2) в обов'язки адвоката входить надання консультаційних послуг та представництво клієнта в суді; 3) ніхто, крім адвокатів, не має права надавати правові послуги (у деяких країнах, як виняток, визначено індивідуальні умови допуску до надання юридичні послуг для осіб, які не є адвокатами, а

також умови здійснення ними представництва у нижчих судових інстанціях);
4) якість правової допомоги є високою.

Модель обмеженої монополії на надання адвокатами правових послуг представлена в Азербайджані, Вірменії, Бельгії, Грузії, Литві, Молдові, Нідерландах, Норвегії, Португалії, Росії, Чехії та ін. При цій моделі тільки представництво у судах є прерогативою адвокатів, а давати консультації з правових питань мають право поряд з адвокатами й інші особи.

У Молдові [84] адвокати не володіють монополією на консультування. Перевіряючи конституційність Закону про адвокатуру, Конституційний суд Республіки Молдова 15 лютого 2000 р. визнав невідповідними вищому закону держави та міжнародно-правовим актам майже п'ятнадцять норм цього закону. Так, Конституційний суд визнав неконституційним положення ч. 2 ст. 2 Закону про адвокатуру, згідно з яким встановлюється монопольне право членів Спілки адвокатів надавати юридичну допомогу, тоді як громадянин вправі звертатися за названою допомогою до будь-якого юриста [135, с. 41]. Що стосується представництва у судах, ст. 67 Кримінального процесуального кодексу та стаття 75 Цивільного процесуального кодексу встановлюють повну адвокатську монополію в цивільних і кримінальних справах [76, с. 23].

В Азербайджані [83] адвокати не володіють монополією на консультування. Що стосується представництва в судах, вони мають монополію у кримінальних справах. Стаття 92.1 Кримінально-процесуального кодексу встановлює, що «тільки особи, уповноважені працювати адвокатами в Республіці Азербайджан, можуть брати участь в якості захисників у кримінальних справах». Згідно зі статтею 66 Цивільно-процесуального кодексу, адвокати здійснюють представництво в цивільних справах, але їхня монополія поширюється тільки на касаційну інстанцію. Особи, які не є адвокатами, можуть брати участь у судових розглядах в інших судах [76, с. 22].

Адвокати можуть також здійснювати таку діяльність: 1) представляти фізичних та юридичних осіб у державних та недержавних органах і організаціях, у тому числі в зарубіжних країнах і міжнародних організаціях; 2) давати усні та письмові консультації, роз'яснення та довідки з правових питань; 3) складати заяви, скарги та документи юридичного характеру; 4) надавати необхідну правову допомогу фізичним та юридичним особам, здійснювати правове забезпечення їх діяльності; 5) надавати правову допомогу іншого виду. Указану діяльність у встановленому законодавством порядку можуть здійснювати і юристи, які не є членами Колегії адвокатів [83, с. 4].

У Грузії [86] можливість консультування з правових питань надана широкому колу осіб. Однак, що стосується представництва у кримінальних справах в судах, тут адвокати володіють повною монополією. У цивільних справах правове регулювання відрізняється. Стаття 94 Цивільно-процесуального кодексу встановлює, що будь-яка особа може здійснювати представництво в судах першої інстанції, проте, відповідно до статті 440, особи, які не є адвокатами, не можуть брати участь у розглядах у судах апеляційної та касаційної інстанції [76, с. 23].

У Вірменії Законом про адвокатуру [85] закріплено, що адвокатська діяльність містить у собі: 1) консультації, включно надання довірителям консультацій про їх права та обов'язки, у зв'язку з діяльністю судової системи, що стосується прав довірителя, вивчення документів, складання інших документів правового характеру; 2) представництво, включаючи судове представництво; 3) захист у кримінальних справах. Однак передбачені ст. 5 Закону про адвокатуру судове представництво або захист у кримінальних справах як підприємницьку діяльність здійснює тільки адвокат. Дія Закону не поширюється на тих осіб, які не є адвокатами і в установленому законом порядку здійснюють представництво або захист у кримінальних справах не як підприємницьку діяльність [85, с. 3].

Конституція Російської Федерації (ст. 48) передбачає право кожного на кваліфіковану юридичну допомогу. Але реальна ситуація на ринку юридичних послуг [244] є такою, що до надання правової допомоги допускається фактично будь-яка людина, на яку клієнт оформив довіреність. Адвокатська монополія діє тільки на участь адвоката у кримінальному судочинстві; а представниками сторін у конституційному судочинстві крім представників за посадою можуть бути лише адвокати або особи, які мають вчений ступінь з юридичної спеціальності (останнє також свідчить про певний професійний рівень суб'єкта судового представництва) [173].

У Чехії [274] правом надання юридичних послуг наділені не тільки адвокати, оскільки встановлено, що суб'єкти надання юридичних послуг не повинні завдавати шкоди офіційному праву нотаріусів, виконавців заповіту, які мають право здійснення такої діяльності, патентних повірених або податкових консультантів, або інших осіб, уповноважених положеннями спеціального законодавства надавати юридичні послуги, або працівників юридичних або фізичних осіб, членів кооперативів, службовців збройних сил надавати юридичні послуги особам, з якими вони перебувають у трудових або службових відносинах або на яких вони працюють, якщо надання юридичних послуг є частиною їх професійних обов'язків, які впливають із таких відносин [107, с. 62].

В Україні пошук найбільш оптимальної моделі організації судової влади та здійснення судочинства, розпочався фактично із набуттям незалежності. Один із векторів судово-правової реформи вимагає здійснення захисту кваліфікованими представниками юридичної спільноти.

Йдучи таким шляхом, український законодавець принципово змінив визначення поняття «захисник» у прийнятому 13 квітня 2012 р. Кримінальному процесуальному кодексі України. Відповідно до ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською

діяльністю в Україні та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, а також близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники [188].

Стаття 45 КПК України 2012 р. визначає, що захисником у кримінальному процесі є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [121]. Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у цьому реєстрі містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю [187].

Така тенденція організації здійснення захисту у кримінальному процесі наявна і в Законі від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що набрав чинності 15 серпня 2012 р. Реформування інституту адвокатури здійснюється у відповідності до передбаченої у КПК України 2012 р. монополії на захист у кримінальному провадженні. У цьому Законі відсутні прямі норми, що визначають стороною кримінально-процесуальних відносин виключно професійних адвокатів. Проте він не містить і норм, які б регулювали діяльність фахівців у галузі права як суб'єктів надання правової допомоги у кримінальній справі. Таким чином, законодавець визнав за кваліфікованими адвокатами виключне право на здійснення захисту у кримінальному процесі [63, с. 28-29].

Однак в інших галузях права поряд з адвокатами надають правову допомогу юристи-підприємці, правовий статус яких протягом багатьох років так і не було врегульовано. Деякі вчені наполягають на прийнятті спеціального нормативного акта, який визначив би коло фахівців у галузі

права та критерії, що засвідчували належний рівень їх професійної підготовки; повноваження, права та обов'язки цих осіб; систему контролю за їх діяльністю тощо [63, с. 32].

На нашу думку, необхідність у створенні такого закону є відсутньою, краще б влада наважилася на повну уніфікацію адвокатської професії та зробила остаточний крок у бік створення моделі абсолютної адвокатської монополії на надання юридичних послуг.

3 червня 2014 р. на сайті Мін'юсту України було опубліковано законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який передбачає запровадження адвокатської монополії на представництво інтересів фізичних та юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та кримінального судочинства, а також під час розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Однак, вимоги щодо представництва інтересів осіб у судах адвокатами не поширюється на:

- 1) працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які представляють інтереси указаних органів;
- 2) працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, які відповідно до закону та в межах своєї компетенції здійснюють захист прав і свобод людини і громадянина;
- 3) працівників підприємств, організацій, установ, інтереси яких вони представляють;
- 4) законних представників у випадках, передбачених законом [190].

Можливо, цей законопроект визначить напрямок руху інституту адвокатури у бік часткової монополії на надання адвокатами юридичних послуг.

До ознак моделі обмеженою монополії на надання адвокатами правових послуг належать: 1) адвокат не володіє винятковим правом на

надання правових послуг; 2) тільки представництво в судах є прерогативою адвокатів (найчастіше у кримінальному процесі); 3) разом з адвокатами давати консультації з правових питань та бути представником у цивільному процесі мають право й інші особи (частіше, юристи); 4) якість правової допомоги залежить від професіоналізму особи, що надає правові послуги.

Третя модель вільного ринку правових послуг притаманна, наприклад, Фінляндії, Швеції, Мальті [285], та припускає можливість надання юридичних послуг будь-якою бажаною особою на рівних з адвокатами. Тільки декілька країн належать до третьої групи. В основному, така практика склалася в залежності від національної правової традиції, і є досить рідкісним випадком. Поточні тенденції, особливо в країнах Європейського Союзу, з лібералізації ринкових послуг якоюсь мірою зачіпають і правові послуги, але стосуються в основному інших аспектів (форми власності юридичних бюро тощо), а не монополії на ринку як такої [76, с. 21].

У Фінляндії [279] адвокати конкурують з особами, що мають вищу юридичну освіту, за першість на ринку надання юридичних послуг. Правозахисною діяльністю можуть займатися також і не юристи. У 2002 р. не юристи були обмежені тільки у праві судового представництва, у зв'язку з тим що фінська судова система зазнала значних збитків від непрофесійного судового представництва [72, с. 267]. Крім того, Фінляндії притаманне використання інституту юрисконсультів для надання громадянам правової допомоги.

Має певну специфіку в плані структури Закон Фінляндії «Про адвокатів», який із загальних положень містить лише вказівку на те, що адвокатом є особа, зареєстрована в реєстрі адвокатів як член Загальної асоціації адвокатів Фінляндії (ст. 1). До тексту Закону включено також спільний обов'язок адвокатів, який полягає у тому, що адвокат повинен чесно і сумлінно виконувати доручену йому роботу, а також зобов'язаний постійно дотримуватися норм належної професійної поведінки адвокатів

(ст. 5). Подальшими положеннями цього Закону детально врегульовані такі питання, як зміст підзаконних актів адвокатської асоціації, вимоги до претендента на отримання статусу адвоката, структура адвокатської асоціації та повноваження її органів [107, с. 63–64].

У Швеції [294] немає монополії адвокатів на надання юридичної допомоги. Будь-який громадянин може займатися наданням юридичної допомоги, представляти і здійснювати захист громадян у суді. Однак звання адвоката можуть використовувати тільки члени Асоціації адвокатів. Використання цього звання юристами, які не є адвокатами, підлягає покаранню, аж до кримінальної відповідальності [254, с. 2].

Ознаками моделі вільного ринку правових послуг є: 1) адвокат не володіє винятковим правом на надання правових послуг; 2) можливість надання юридичних послуг будь-якою бажаною особою (у деяких країнах і для конкретного кола справ ставиться вимога про вищу юридичну освіту) на рівних з адвокатами; 3) якість правової допомоги залежить від професіоналізму особи, що надає правові послуги.

У світлі усього вищевикладеного можна зробити висновок, що адвокатська монополія – це інструмент захисту як клієнтів, так і іміджу адвокатів, який дозволить усунути від надання правових послуг осіб, які не володіють необхідним професіоналізмом та навичками. У сучасних державах право і обов'язок здійснювати представництво в судах у кримінальних справах зазвичай належить адвокатам, тоді як представництво у цивільних справах, а також консультування, може здійснюватися іншими особами.

4.3. Особливості моделей безоплатної правової допомоги

І. Бентам вважав: «Щасливий був би той народ, який мав би закони, доступні для всіх простотою своєю, коли б кожен з громадян сам міг вести тяжбу в суді так само, як веде й інші свої справи. Але при законах незрозумілих і заплутаних, при судочинстві, наповненому формальностями, з

яких недотримання багатьох тягне за собою нікчемність рішення, адвокати необхідні. Вони необхідні для встановлення рівноваги між сторонами у відношенні мистецтва вести справу і для запобігання невигод, пов'язаних з порівняно гіршим становищем» [34, с. 97].

П. Обнинський стверджував: «Тепер, коли праця адвоката ... зберігає характер почесної функції, за природою своєю вимагає кращих властивостей людського розуму і кращих якостей серця, оскільки природжений і бездоганний розум має по'єднувати в адвокаті глибину і вірність мислення з професійною освітою, з мистецтвом добре говорити і добре писати, серце його має бути щирим і прихильним до бідних, вдів, сиріт і всіх принижених і ображених, але залишатися твердим і мужнім у захисті правди від брехні, байдуже, звідки б вона не виходила» [163, с. 251–252].

У правовій державі наявність адвокатури є обов'язковою умовою визнання, поваги і захисту прав людини і громадянина. На думку Ю. Оборотова, правова держава характеризується пріоритетом прав і свобод особистості; верховенством правового закону в системі нормативно-правових актів; демократичним легальним способом формування влади; поділом влади; врегулюванням влади правом; високим рівнем загальної та правової культури громадян; взаємною відповідальністю держави і особистості; гідним становищем суду в суспільстві і державі [164].

У п. 2 Документа Копенгагенської наради, визначено: «Правова держава означає не просто формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність у досягненні і підтримці демократичного порядку, але і справедливість, засновану на визнанні і повному прийнятті вищої цінності людської особистості, і гарантовану установами, що утворюють структури, які забезпечують її найбільш повне вираження» [77]. Таким чином, правова держава неможлива без повного визнання прав людини і встановлення ефективної системи гарантій їх захисту.

Юридичне визнання прав людини та їх захисту істотно гуманізувало усю правову систему суспільства і зумовило необхідність її загальнотеоретичного переосмислення відповідно до міжнародно-правових стандартів [15].

На думку С. Фурси, «ефективним засобом захисту прав і свобод є звернення за їх судовим захистом. Але дуже важливу роль у такому разі відіграє право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Право на кваліфіковану юридичну допомогу як суб'єктивне право – це гарантована законом можливість особи отримувати необхідну йому допомогу від осіб, які володіють спеціальними юридичними знаннями, вміннями і навичками, що дозволяють людині ефективно захищати і відстоювати свої права і законні інтереси» [3, с. 99].

Право на юридичну допомогу є невід'ємним правом кожної людини і є органічною складовою правового становище особистості у правовій державі, одним із найважливіших факторів активної участі населення в житті держави. Але права людини і громадянина не можуть існувати і бути реалізованими без створення ефективної системи їх захисту. Хоча в різні часові періоди і в різних державах реалізація цього принципу мала свою специфіку.

Положення про безоплатну правову допомогу є не тільки основним компонентом у розширенні доступу до правосуддя у правовій державі, але й фундаментальною гарантією, яка належить до складу поняття права на чесний судовий розгляд та охороняється міжнародним законодавством щодо захисту прав людини.

Загальні умови надання такої допомоги містяться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, Основних принципах щодо ролі адвокатів, Мінімальних стандартних правилах поведінки з ув'язненими, Мінімальних стандартних правилах

ООН, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх, Конвенції СНД «Про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах», Конвенції СНД «Про права та основні свободи людини» [51, с. 48].

Так, у ст. 14.3 (d) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії: ... бути повідомленим про право на правову допомогу, якщо того вимагають інтереси правосуддя, і про право не сплачувати послуги захисника при недостатності або відсутності в особи відповідних коштів [144].

Стаття 6.3 (с) Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право «захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [108].

Норми про надання безоплатної юридичної допомоги містяться і в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, Статуті Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії, Статуті Міжнародного трибуналу по Руанді [51, с. 50].

У рамках ЄС діє ряд угод про правову допомогу (див., наприклад, Європейська угода про передачу заяв про правову допомогу (ETS 92), підписана 27 січня 1977 р. і набрала чинності 23 квітня 1983 р.), а також акти органів ЄС. Так, наприклад, можна виокремити: Резолюцію 76 (5) Комітету міністрів ЄС щодо безоплатної юридичної допомоги в цивільних, комерційних, адміністративних справах (прийнята 18 лютого 1976 р.); Резолюцію 78 (8) Комітету міністрів ЄС щодо безоплатної юридичної

допомоги та консультацій (прийнята 2 березня 1978 р.); Рекомендацію № R (93) 1 Комітету міністрів ЄС про ефективний доступ до права і правосуддя для найбідніших (прийнята 8 серпня 1993 р.); План дій Європейського комітету з правового співробітництва (ЄКПС) щодо систем безоплатної юридичної допомоги (прийнятий 31 травня 2002 р) та ін. [51, с. 51].

Європейський суд із захисту прав людини через інтерпретацію міжнародних актів визначив, що обов'язок держави гарантувати безоплатну правову допомогу базується на таких двох вимогах: 1) таких, які включають фінансове становище особи; 2) та таких, що ґрунтуються на «інтересах правосуддя». По-перше, держава має забезпечити надання безоплатної правової допомоги особі, проти якої висунуто обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, тільки у разі, якщо такій особі бракує можливостей забезпечити таку допомогу самостійно. По-друге, держава зобов'язана забезпечити надання безоплатної правової допомоги особі, проти якої висунуто обвинувачення, якщо в неї не вистачає фінансових можливостей оплатити послуги адвоката, але тільки за умови, якщо це також відповідає інтересам правосуддя [12, с. 29].

Тому, будь-якій країні на певному етапі свого розвитку доводиться вирішувати проблему доступу населення до безоплатної юридичної допомоги. Єдиних міжнародних стандартів у цій сфері немає, у кожній державі склалася своя модель безоплатної допомоги, що відповідає місцевим культурним та історичним особливостям, правовим традиціям і фінансовим можливостям держави. Розглянемо основні з них.

1) Модель *Judicare* припускає, що робота будь-якого залученого клієнтом приватнопрактикуючого адвоката оплачується з коштів державних програм надання безоплатної правової допомоги, виходячи із середнього розміру гонорару за ведення певної справи або середньої погодинної ставки. При цьому юридичні послуги адвокатів безкоштовні для громадян, які

підпадають під певні умови їх надання (розмір доходу). Проблема моделі *Judicare* часто полягає в тому, що оскільки розцінки у справах, за які платить держава, бувають нижче, ніж при звичайному договорі, адвокати бувають незацікавлені у наданні такого роду послуг. Модель функціонує у Великій Британії, Австралії, Канаді, Франції, Німеччині, Норвегії, Швеції, Данії та ін.

2) Модель офісу державних захисників (*Public Defenders*) використовується в США, Ізраїлі, Японії, Литві та деяких інших країнах. Відповідно до цієї моделі держава або відповідний державний орган організовує спеціалізовані установи (офіси, бюро, центри, комісії) для надання юридичної допомоги незаможним. Організація таких установ залежить від територіальної ознаки. У цих офісах працюють штатні співробітники (адвокати, юристи, співробітники без спеціальної юридичної освіти – секретарі, помічники) з фіксованою заробітною платою, в обов'язки яких входить надання необхідної правової допомоги.

Робота у цих офісах, як правило, побудована за такою схемою: з клієнтом, що звернувся за юридичною допомогою, черговий співробітник проводить первинну співбесіду для з'ясування характеру виниклої правової проблеми. У разі її нескладності юридична допомога може бути надана відразу ж шляхом правового інформування, консультування, або спрямувавши заявника до органу або організації, де зазначена проблема може бути вирішена без участі юристів бюро. У разі ж, коли вирішення проблеми вимагає більш тривалого часу, клієнт направляється до конкретного юриста офісу, що спеціалізується у певній сфері права [225].

3) Модель *Ex officio* (в силу займаної посади або за призначенням) припускає, що адвоката призначає на відповідну справу і оплачує його роботу відповідний суспільний інститут, наприклад Міністерство юстиції, прокуратура чи суд. Адвокат призначається із списку членів колегії, тих, хто висловив бажання взяти на себе ведення справи, або з усього списку членів колегії, оскільки надання юридичної допомоги за призначенням держави є

обов'язком кожного адвоката. Ця модель найбільш зручна та проста для правоохоронних органів, але не дуже добре забезпечує захист прав та інтересів клієнта [231, с. 15]. Виплати таким адвокатам здійснюються за кожен день присутності і представництва в суді. Для адвокатів, які не мають клієнтури, (тільки вступили до адвокатської спільноти або у зв'язку з високою конкуренцією) призначення на такі справи є основним джерелом їх доходу. Така модель домінує у країнах Центральної та Східної Європи.

4) Контрактна модель. При контрактній моделі регіональні та місцеві органи влади або структури, що відповідають за надання юридичних послуг, наприклад, Управління юридичної допомоги, підписує контракт (договір) з юридичною фірмою, місцевими асоціаціями адвокатів або самим адвокатом на надання юридичної допомоги. При укладанні договору обумовлюється кількість справ, за якими клієнтам будуть надані безкоштовні адвокати, або надання послуг по всіх справах у певній юрисдикції. Оплата послуг найчастіше буває у вигляді фіксованої оплати за кожну справу окремо або за певну кількість годин роботи адвоката. Така модель, наприклад, застосовується в Австралії, Швеції, Канаді, Норвегії, Нідерландах, Австрії та ін.

5) Ще одна модель надання юридичної допомоги – це *Pro bono* (від лат. *Pro bono publico* – заради суспільного блага). Така система передбачає, що допомога надається клієнтам без відповідної компенсації адвокату. Зазвичай ця допомога організовується самими адвокатськими утвореннями без участі держави. У деяких випадках безкоштовна робота з надання юридичної допомоги протягом певної кількості годин є необхідною умовою членства в асоціації адвокатів. Однак послуги *Pro bono* можуть задовольнити лише невеликий відсоток попиту на безоплатну юридичну допомогу. Слід зазначити, що в країнах, де робота *Pro bono* не є обов'язковою вимогою, лише деякі адвокати згодні надавати безоплатну юридичну допомогу по складних справах, що вимагають багато часу і зусиль. Скоріше, ця модель

працює, коли необхідно отримати консультацію, пораду чи представництво по рутинних справах [42, с. 45]. Така модель функціонує в США, Франції, Ірландії, Швеції, Австралії, В'єтнамі.

6) Модель юридичних клінік. Ця модель доповнює існуючі системи надання безоплатної юридичної допомоги і передбачає, що студенти під наглядом досвідчених юристів надають юридичні послуги певним категоріям клієнтів за окремими видами справ. Як правило, юридичні клініки діють при вищих юридичних навчальних закладах чи юридичних факультетах. Одною із цілей є надання студентам можливості набувати досвід консультування певної верстви населення та застосування теоретичних знань на практиці. Зокрема, такі клініки існують у пострадянських країнах та країнах, в яких проходження практики у цивільних чи кримінальних справах є обов'язковою умовою юридичної освіти [231, с. 16].

7) Змішана модель. Світовий досвід указує на те, що для забезпечення незаможних громадян юридичними послугами найбільш оптимальним варіантом є так звана змішана модель, яка поєднує в собі елементи різних моделей.

Кожна держава прагне до того, щоб надавана юридична допомога була кваліфікованою і максимально ефективною, а також найменш витратною. Для кожної держави модель побудови надання безоплатної юридичної допомоги індивідуальна і орієнтована на якісні та організаційні характеристики.

Незважаючи на особливості, що варіюються від країни до країни, є кілька основних завдань, які повинні вирішити організатори системи безоплатної юридичної допомоги: визначення кола осіб, які мають право претендувати на безоплатну юридичну допомогу; визначення справ, обсягу юридичної допомоги та кола осіб і організацій, що надають безоплатну юридичну допомогу; організація та адміністрування системи безоплатної юридичної допомоги, фінансування та контроль якості й обсягу наданих

послуг.

У Нідерландах створено сильну, зразкову, добре фінансовану державою структуру надання юридичної допомоги населенню, так звану «соціальну адвокатуру», в якій налічується: 90 Центрів юридичної допомоги; понад 50 добровільних «юридичних магазинів»; 20 Бюро юридичної допомоги. Нідерландська система надання юридичної допомоги – це змішана модель, що поєднує модель надання допомоги приватними адвокатами (модель *Judicare*) і модель надання допомоги адвокатами бюро юридичної допомоги (модель офісу державних захисників) [225].

Законом про юридичну допомогу передбачено надання трьох видів юридичної допомоги: 1) безкоштовні півгодинні консультації для будь-якого громадянина із правових питань будь-якого характеру, здійснювані штатними юристами центрів юридичної допомоги та консультацій; 2) розширені консультації (більше півгодини, але не більше 3-х годин) у випадках, якщо юридичну проблему може бути вирішено порівняно швидко. Клієнт повинен внести оплату і представити інформацію про свої доходи, а Рада – перевірити ці відомості; 3) процедура сертифікатів, застосовувана для довгострокової юридичної допомоги (від трьох годин і більше), яка надається адвокатами із центрів або приватно практикуючими юристами, робота яких оплачується Радою. Приватно практикуючим адвокатам виплачується фіксований гонорар у залежності від середнього часу, витраченого на певний тип справи; а штатні юристи отримують зарплату [225].

Крім того, кожна профспілка має службу надання безоплатної юридичної допомоги своїм членам. Радники муніципальної соціальної служби безоплатно відповідають на питання про житло, соціальне забезпечення, податки, фінанси. Асоціація споживачів безкоштовно пропонує своїм членам правові консультації, дає рекомендації по телефону або у письмовій формі у справах, пов'язаних з підприємцями, постачальниками і компаніями, що пропонують послуги. Членам

Нідерландського королівського туристичного клубу забезпечена безоплатна юридична допомога у питаннях транспорту, відпочинку і туризму. Товариство власників будинків надає поради своїм членам у випадку виникнення проблем із житлом.

Захист у кримінальних справах не є домінуючою сферою діяльності адвокатів. Більша частина бюджету витрачається на надання юридичної допомоги у справах соціального забезпечення (зайнятість, імміграція, житло і соціальні виплати). Соціальні адвокати становлять п'яту частину практикуючих адвокатів [215].

Прийняття Закону про Всебічну юридичну підтримку в Японії в 2004 р. поклало початок діяльності такої організації, як Хоутерасу – Японський центр правової підтримки. Його було засновано 10 квітня 2006 р. як незалежний адміністративний інститут, метою якого є управління системою безоплатної юридичної допомоги. 26 офісів Центру було відкрито по всій країні поблизу розташування Окружних судів, де кількість адвокатів була до цього недостатньою стосовно чисельності населення. Діяльність Центру ведеться за чотирма напрямками: правове інформування, безоплатна юридична допомога у цивільних справах, надання послуг жителям сільської місцевості, підтримка жертв злочинів. Однак існують деякі обмеження, пов'язані з доступом до отримання такої допомоги. В основному вони полягають у регламентуванні верхньої планки доходів потенційного клієнта. Центр також надає підтримку таким соціально незахищеним групам населення, як біженці, діти, літні люди та особи, які страждають на психічні захворюваннями [229, с. 195].

Японський центр правової підтримки є основною організацією, що здійснює всебічну юридичну підтримку японських громадян, а також іноземних громадян, що законно перебувають на території Японії [41, с. 47]. Таким чином, в Японії функціонує модель офісу державних захисників.

В Ізраїлі система надання юридичної допомоги почала діяти в 1972 р. На теперішній час в державі діє змішана модель надання безоплатної юридичної допомоги, що поєднує елементи моделі державних захисників, які є штатними державними службовцями, і елементи моделі приватно практикуючих адвокатів, що працюють за контрактом із Бюро державного захисника і забезпечують захист незаможних обвинувачених. Ізраїльська система надання юридичної допомоги поділена на дві важливих складових: одна пов'язана із забезпеченням надання юридичних послуг у цивільних справах; інша – з наданням юридичної допомоги у кримінальних справах. Офісом громадських адвокатів (Public Defender Office). Юридичні консультації надають також юридичні клініки при університетах, до складу яких входять, головним чином, студенти, які можуть отримати академічні бали за участь у практичних курсах з юридичної допомоги [225].

Вельми цікавий досвід Південно-Африканської Республіки, де в 1937 р. в Йоганнесбурзі було засновано перше державне юридичне бюро. Юридична допомога спочатку була представлена традиційною для англосаксонської системи контрактною моделлю і моделлю *Judicare*, але під впливом обставин держава була змушена розгорнути одну із найбільш внутрішньо різноманітних систем такого роду. У системі юридичної допомоги Південно-Африканської Республіки використовуються такі способи надання юридичної допомоги: 1) оплата послуг приватних адвокатів, які призначаються за списком і отримують фіксовану оплату відповідно до встановлених тарифів за певні види робіт і за кожен день роботи в суді; 2) державні захисники, які отримують фіксовану зарплату (адвокати та стажисти); 3) послуги повірених-інтернів юридичних фірм у сільській місцевості; 4) юридичні клініки; 5) юридичні центри (універсальні підприємства з надання юридичної допомоги); 6) угоди про співпрацю з приватними спеціалізованими юридичними фірмами; 7) угоди про співпрацю з пара-юридичними (непрофесійними) консультативними організаціями [96].

У США існує три форми надання послуг захисника за рахунок федерального уряду: адвокати-захисники за призначенням (модель *Ex officio*), адвокати-захисники за контрактом (контрактна модель) та відомства публічних захисників (модель офісу державних захисників). На нерегулярній основі нерідко безоплатну допомогу малозабезпеченим громадянам надають приватно практикуючі юристи і великі адвокатські фірми.

Програми адвокатів-захисників за призначенням найчастіше створюються в невеликих муніципальних утвореннях, які не мають самостійного відомства публічних захисників. Місцева влада складає список приватно практикуючих адвокатів, готових представляти інтереси нужденних. Відбір адвокатів для конкретної справи здійснюється судом на основі одноразового призначення або шляхом вибору суддею адвоката з відповідного списку (у справах, що вимагають спеціалізації). Послуги адвоката оплачуються через суд з федерального бюджету чи бюджету штату, і адвокат повинен заручитися згодою суду на витрати, пов'язані з проведенням власного розслідування або запрошенням експертів.

Програма адвокатів за контрактом забезпечує участь у процесі приватно практикуючого адвоката, який укладає контракт із місцевою владою про виплату гонорарів на заздалегідь обумовлену суму.

Програми діяльності відомства публічних захисників забезпечують надання юридичної допомоги більшості незаможних обвинувачених у кримінальних справах. Такі відомства створюються місцевими органами влади; у деяких штатах адвокати, співробітники відомства, формально вважаються державними службовцями. Публічний захисник має помічників, приватних детективів, які беруть участь у зборі доказів на користь обвинуваченого, клерків, стенографістів та інший допоміжний апарат. Він може користуватися послугами адвокатів, які не перебувають у його відомстві, але погодилися виступати по конкретних справах безоплатно. У великих містах на контрактній основі з міською владою створюються

приватні некомерційні корпорації – організації з надання безоплатної юридичної допомоги, які фінансуються з бюджету та / або муніципалітету, але можуть отримувати і благодійні пожертвування.

Співробітники відомств публічних захисників і корпорацій отримують зарплату, набираються із числа допущених до практики адвокатів, що пройшли перевірку кваліфікаційних комісій, створюваних органом влади, що заснував це відомство. Зазвичай співробітникам заборонено сумісництво, щоб їх робочий час цілком приділявся захисту малозабезпечених [215].

Організацією державної системи безоплатної юридичної допомоги у Великій Британії займається Комісія з юридичної допомоги, яка складається з не менше ніж семи і не більше ніж дванадцяти членів, кількість яких може змінити лорд-канцлер своїм розпорядженням. Надання юридичних послуг Комісія фінансує у рамках роботи Служби у цивільних справах – надання безоплатних юридичних послуг у цивільних справах малозабезпеченим громадянам; чи Служби із захисту в кримінальних справах – надання безоплатних послуг у кримінальних справах малозабезпеченим особам [24, с. 143].

В Англії юридичні послуги як у кримінальних, так і у цивільних справах можуть бути надані у різні способи: модель *Judicare* (залучення приватних юристів, з якими кожного разу укладається угода на ведення конкретної справи, приватний юрист працює не повний день і безпосередньо у Комісії з юридичної допомоги), модель офісу державних захисників (юристи працюють у штаті незалежної (державної) організації з надання юридичної допомоги), контрактна модель.

З 2 липня 2011 р. в Україні діє Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який визначає зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, а також державні гарантії.

Зіткнувшись із вибором моделі безоплатної правової допомоги українські законодавці зупинилися на змішаній моделі, яка включає модель офісу публічного захисника (Public Defenders) і контрактну модель.

Контрактна модель реалізована при наданні безоплатної первинної правової допомоги. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги можуть залучати до надання безоплатної первинної правової допомоги адвокатів або інших фахівців у відповідній галузі права, які зобов'язані надавати в обсязі та строки, визначені договором, такі види правових послуг: надання правової інформації; надання консультацій і роз'яснень із правових питань; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); надання допомоги у забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Змішана модель офісу публічного захисника (Public Defenders) і контрактної моделі реалізована при наданні безоплатної вторинної правової допомоги.

З 1 січня 2013р. розпочали функціонувати спеціалізовані державні установи – Центри з надання вторинної правової допомоги, для надання юридичної допомоги широкому колу осіб, визначеному в Законі щодо захисту від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру. Центри з надання вторинної правової допомоги розосереджені за територіальним принципом.

Центр із надання безоплатної вторинної правової допомоги укладає контракти з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, для надання такої допомоги на постійній основі, та укладає договори з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, для надання такої допомоги на тимчасовій основі.

У разі неможливості надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокатом, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, Центр із надання безоплатної вторинної правової допомоги укладає договір з адвокатом, включеним до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору про її надання, в якому зазначаються обсяг правової допомоги, строк, протягом якого така допомога надаватиметься, та розмір плати.

Висновки до розділу 4

1. Функціональний підхід до моделювання адвокатури об'єднує такі типологізації як моделі професійної спеціалізації адвокатів, моделі адвокатської монополії на надання правової допомоги, моделі безоплатної правової допомоги.

2. Для характеристики різноманітності функцій, сфер і напрямків адвокатської діяльності доречно провести моделювання професійної спеціалізації адвокатів. Залежно від професійної спеціалізації адвокатської діяльності можна визначити моделі професійної спеціалізації адвокатів за функціями (модель надання безоплатної правової допомоги; модель надання правових послуг державним органам; модель юридичного супроводу підприємств; модель захисту громадських інтересів; модель участі у позасудовому вирішенні спорів); по інстанціях (модель надання правової допомоги у нижчих судах держави, модель надання правової допомоги у вищих судах держави, модель надання правової допомоги в наднаціональних судах); по інститутах (галузева спеціалізація). Визначені правом різних країн моделі професійної спеціалізації адвокатів за функціями, інстанціями, галузями дозволяють підвищити якість правових послуг і вказують на ускладнення системи права в державах і необхідності трансформації адвоката

у фахівця вузької спрямованості, а іноді і його перевтілення в механізм державно-правової системи.

3. Надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим найчастіше є прерогативою інституту адвокатури, особливо у сфері залучення адвокатів як захисників особи, якій пред'явлено кримінальне обвинувачення. У деяких країнах адвокати залучаються до роботи в державних органах на постійній основі як представники державних установ (Бразилія, Ізраїль, Польща, Вірменія) або державних обвинувачів (США, Данія). Працевлаштування адвокатів на посаду юрисконсультів до різних підприємств або організацій для їх юридичного супроводу (Польща, Ізраїль, США) та представництво інтересів бізнес корпорацій через бізнес-адвокатуру, тобто великі адвокатські фірми (США, Велика Британія, Німеччина, Сінгапур, Китай), з кожним роком стає все більш поширеним. Захист громадських інтересів як модель професійної спеціалізації адвокатів передбачає, що адвокати спеціалізованих організацій не ведуть справи окремих клієнтів, а виступають з груповими позовами проти держави або корпорацій, пов'язаними з охороною колективних прав та інтересів (США, Канада, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція, Німеччина, Франція, Данія, Болгарія). Адвокати, володіючи високими професійними навичками, беруть активну участь в альтернативних або позасудових способах врегулювання спорів по всьому світі в якості медіаторів (Австралія, Канада, США, країни Європи), третейських суддів (Німеччина, США, Велика Британія, Китай, Австралія, Індія), представників сторін у процедурі collaborative law (США, Австралія, Австрія, Канада, Франція, Чехія, Німеччина, Кенія, Нова Зеландія), експертів, та інші і роблять це досить успішно.

4. Спеціалізація по судових інстанціях виникає внаслідок наявності професійних знань, кваліфікації, а в деяких державах – і професійного відбору. У нижчих судах, зазвичай, надавати правову допомогу можуть

абсолютно всі адвокати; у деяких країнах на основі професійного відбору тільки спеціалізовані адвокати можуть надавати правову допомогу у вищих судах держави (Австралія, Бельгія, Велика Британія, Німеччина, Італія, Нова Зеландія, Португалія, Франція); надання правової допомоги в наднаціональних судах, частіше за все в Європейському суді з прав людини, вимагає від адвоката особливих знань і навичок у судовому процесі.

5. Інституційна або галузева спеціалізація передбачає надання правової допомоги кваліфікованими адвокатами по одній або декількох галузях права, що обумовлено сучасними умовами правового і економічного розвитку.

6. Адвокатська монополія на надання юридичних послуг передбачає виключне фактичне і юридичне право адвокатів на представництво в судах (у цьому дослідженні практики у цивільних і кримінальних справах) і на надання юридичних консультацій, і неможливості здійснення вищезазначеної діяльності будь-якою бажаною особою без освіти, успішного подолання кваліфікаційних випробувань, теоретичного і практичного досвіду, професійних навичок і вмінь. Моделі адвокатської монополії на надання правової допомоги включають модель абсолютної монополії, модель обмеженої монополії, модель вільного ринку правових послуг.

7. Модель абсолютної монополії на надання правових послуг (Аргентина, Бразилія, Греція, Ізраїль, Іспанія, Кіпр, Сінгапур, Франція, Японія) передбачає, що адвокат володіє винятковим правом на надання консультаційних послуг та представництво клієнта в суді (деколи, як виняток, визначено індивідуальні умови допуску до надання юридичних послуг для осіб, які не є адвокатами, а також умови здійснення ними представництва в нижчих судових інстанціях (Данія, Німеччина, Австрія, Франція)). Модель обмеженої монополії на надання адвокатами правових послуг (Азербайджан, Вірменія, Бельгія, Грузія, Литва, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Росія, Чехія, Україна) передбачає, що

тільки представництво в судах є прерогативою адвокатів (найчастіше у кримінальному процесі), а надавати консультації з правових питань та здійснювати представництво в цивільному процесі мають право й інші особи (частіше, юристи). Модель вільного ринку правових послуг (Фінляндія, Швеція, Мальта) характеризується тим, що можливістю надання юридичної допомоги наділена будь-яка бажуюча особа (для конкретного кола справ ставиться вимога про вищу юридичну освіту) на рівних з адвокатами, при цьому якість правової допомоги залежить від професіоналізму особи, що надає правові послуги.

8. Найбільш поширеними моделями надання безоплатної правової допомоги адвокатами є: модель *Judicare* (Велика Британія, Австралія, Канада, Франція, Німеччина, Норвегія, Швеція, Данія), модель офісу державних захисників (*Public Defenders*) (США, Ізраїль, Японія, Литва, Україна), модель *Ex officio* (країни Центральної та Східної Європи), контрактна модель (Австралія, Швеція, Канада, Норвегія, Нідерланди, Австрія, Україна), модель *Pro bono* (США, Франція, Ірландія, Швеція, Австралія, В'єтнам) модель юридичних клінік, змішана модель (Нідерланди, Ізраїль, Південно-Африканська Республіка, США, Велика Британія, Україна). Єдиних стандартів у сфері регулювання безоплатної допомоги немає, у кожній державі склалася своя модель, що відповідає місцевим культурним та історичним особливостям, правовим традиціям і фінансовим можливостям держави, частіше за все це так звана змішана модель яка поєднує в собі елементи різних моделей.

9. Модель *Judicare* припускає, що робота залученого клієнтом приватно практикуючого адвоката оплачується з коштів державних програм надання безоплатної правової допомоги. Відповідно до моделі офісу державних захисників (*Public Defenders*) спеціальний державний орган організовує спеціалізовані установи для надання юридичної допомоги незаможним за

територіальний принципом. Модель *Ex officio* припускає, що адвоката призначає на відповідну справу й оплачує його роботу відповідний суспільний інститут. При контрактній моделі орган влади, що відповідає за надання юридичних послуг, підписує контракт з юридичною фірмою, місцевими асоціаціями адвокатів або самим адвокатом на надання юридичної допомоги. Модель *Pro bono* передбачає, що допомога надається клієнтам без відповідної компенсації адвокату, і, зазвичай, ця допомога організовується самими адвокатськими утвореннями без участі держави. Модель юридичних клінік, доповнює існуючі моделі і передбачає, що студенти під наглядом досвідчених юристів надають юридичні послуги певним категоріям клієнтів за окремими видами справ. Світовий досвід указує на те, що для забезпечення незаможних громадян юридичними послугами найбільш оптимальним варіантом є так звана змішана модель, яка поєднує в собі елементи різних моделей.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і подано нове вирішення важливого наукового завдання, що полягає у комплексному загальнотеоретичному дослідженні підходів до моделювання адвокатської діяльності. За результатами наукового дослідження сформульовано такі висновки:

1. Метод правового моделювання має високий методологічний потенціал у дослідженні інституту адвокатури та адвокатської діяльності, оскільки надає можливість, завдяки залученню категорій «модель», «правова модель», «критерій», «типологізація», замінити інститут адвокатури або певну характеристику адвокатської діяльності на аналогічну теоретичну модель, що, у свою чергу, дозволяє вивчати об'єкт пізнання шляхом дослідження даної теоретичної моделі, яка відтворює принципи організації та функціонування системи шляхом розщеплення на структурні елементи, їх уявлення як структурного елемента (частини) системи і перенесення отриманих даних на інститут адвокатури або адвокатську діяльність.

2. Розмежування загальнотеоретичних підходів до моделювання інституту адвокатури та адвокатської діяльності дозволило дослідити важливі складові об'єкта дослідження. Суб'єктний підхід відображає якісні риси особистості, яка надає правовий захист клієнтові, її потенціал до професійного самоудосконалення як суб'єкта адвокатської діяльності у специфічних умовах розвитку суспільства і держави, особливості допуску іноземних адвокатів як суб'єктів надання правової допомоги у приймаючій державі. Інституціональний підхід дозволяє, дослідивши організацію інституту адвокатури у різних правових системах, виявити внутрішні інституційно-організаційні особливості у функціонуванні адвокатури як нормативно-правового утворення, які стосуються адвокатської професії, адвокатського самоврядування та значення адвокатури як соціально-

правового інституту. Функціональний підхід узагальнює функціональні особливості професійної діяльності адвокатів, які склалися під впливом нормативно-правового регулювання, серед яких професійна спеціалізація адвокатів, особливості безоплатної правової допомоги, адвокатська монополія на надання правових послуг.

3. Залежно від статусу суб'єктів надання правової допомоги виокремлено родинну модель адвокатської діяльності, що припускає участь у судовому процесі родичів, сусідів чи друзів як представників або захисників сторони на безоплатній основі, та професійно-договірну модель адвокатської діяльності, що припускає участь у судовому процесі особи, яка володіє професійними юридичними навичками, як представника або захисника сторони на договірній і платній основі. У деяких державах існував перехідний етап від родинної адвокатури до професійно-договірної, заснований на правовій фікції. Статусні моделі адвокатури поширюються і на гендерну адвокатуру.

4. Моделі допуску іноземних адвокатів включають забороняючу, обмежуючу і вільну моделі залежно від допуску іноземних адвокатів до надання правових послуг на території приймаючої держави. Забороняюча модель полягає у цілковитій ізоляції правової системи держави від участі іноземних адвокатів у наданні правової допомоги. Обмежуюча модель дозволяє участь іноземних адвокатів у наданні правових послуг на території приймаючої держави, але місцева влада на свій розсуд регулює умови допуску до адвокатської практики та обмеження діяльності іноземного адвоката на території приймаючої держави. Вільна модель передбачає допуск іноземних адвокатів до практики без жодних обмежень, наділяючи їх тими ж правами, що й адвокатів відповідної юрисдикції, включаючи право надавати юридичні послуги за правом своєї країни.

5. Моделі розвитку адвокатури як соціально-правового інституту включають ізоляційну, етатичну, комерційну та соціальну моделі

адвокатської діяльності, залежно від значення інституту адвокатури у політичній і соціальній системах держави. Ізоляційна модель обмежує або забороняє адвокатську діяльність на державному рівні, а публічне значення адвокатури навмисне занижується. Етатична модель визначає, що інститут адвокатури хоч і юридично незалежний, але фактично виконує функцію державного органу зі сприяння соціалістичному правосуддю і пропагандистсько-виховному впливові на населення. Згідно з комерційною моделлю, адвокатська діяльність зводиться до надання юридичних послуг бізнесменам, фірмам, корпораціям з метою отримання високої фінансової вигоди. Соціальна модель визначає, що інститут адвокатури – це елемент громадянського суспільства і правозахисної системи держави, який є гарантом безпеки та справедливості, сприяє реалізації задекларованих державою прав, при цьому рівень захисту прав людини і громадянина у суспільстві є високим, моральні принципи адвокатів більш стійкими.

6. Моделі організації адвокатської професії поділено на однорівневу і багаторівневу, залежно від кількості в державі юридичних професій, що входять до складу адвокатури. Однорівнева модель характеризується функціонуванням у правовій системі єдиної адвокатської професії, яка з'єднує функції правозахисника, судового представника, консультанта з правових питань в одній особі. Багаторівнева модель характеризується поділом адвокатури на декілька самостійних професій: адвокатів і повірених.

7. Моделі організації адвокатського самоврядування залежно від кількості професійних адвокатських організацій і державі, яким належить право регулювання адвокатської діяльності, поділено на модель єдиної організації адвокатського самоврядування та модель кількох професійних адвокатських організацій. Модель єдиної організації адвокатського самоврядування характеризується наявністю однієї професійної адвокатської організації в державі, якій належить монопольне право врегулювання діяльності усіх адвокатів незалежно від обов'язковості членства, найчастіше

має розгорнуту регіональну структуру. Модель кількох професійних організацій передбачає наявність двох і більше саморегульованих і повністю відокремлених від держави професійних організацій адвокатів, які традиційно функціонують на території окремої держави, що пов'язано з поділом держави на кілька територій, мовним різноманіттям, функціонуванням багаторівневої моделі адвокатської діяльності, розподілом функцій адвокатського самоврядування, великою кількістю добровільних професійних організацій.

8. Моделювання професійної діяльності адвокатів дозволяє характеризувати різноманітність функцій, сфер і напрямків адвокатської діяльності. Залежно від професійної спеціалізації адвокатської діяльності визначено моделі професійної спеціалізації адвокатів за функціями (модель надання безоплатної правової допомоги; модель надання правових послуг державним органам; модель юридичного супроводу підприємств; модель захисту громадських інтересів; модель участі у позасудовому вирішенні спорів); за інстанціями (модель надання правової допомоги у нижчих судах держави, модель надання правової допомоги у вищих судах держави, модель надання правової допомоги в наднаціональних судах); за інститутами (галузева спеціалізація).

9. Моделі адвокатської монополії на надання правової допомоги (у цьому дослідженні практики у цивільних і кримінальних справах) об'єднують модель абсолютної монополії, модель обмеженої монополії, модель вільного ринку правових послуг. Модель абсолютної монополії на надання правових послуг передбачає, що адвокат володіє винятковим правом на надання консультаційних послуг та представництво клієнта в суді. Модель обмеженої монополії передбачає, що тільки представництво в судах є прерогативою адвокатів (найчастіше у кримінальному процесі), а на надання консультацій із правових питань та представництво в цивільному процесі мають право й інші особи (частіше, юристи). Модель вільного ринку

правових послуг характеризується тим, що можливістю надання юридичної допомоги наділено будь-яку бажаючу особу (у деяких країнах і для конкретного кола справ ставиться вимога про вищу юридичну освіту) нарівні з адвокатами.

10. Найбільш поширеними моделями надання безоплатної правової допомоги адвокатами є: модель *Judicare*, модель офісу державних захисників (*Public Defenders*), модель *Ex officio*, контрактна модель, модель *Pro bono*, модель юридичних клінік, змішана модель. Світовий досвід свідчить, що для забезпечення незаможних громадян юридичними послугами найбільш оптимальним варіантом є змішана модель, яка поєднує в собі елементи різних моделей безоплатної правової допомоги.

11. Ефективна і повноцінна адвокатура – запорука становлення в Україні правової держави, формування правозахисної системи і громадянського суспільства, які функціонують для захисту та охорони стандартів прав людини. Адвокатура України володіє високим потенціалом, щоби з часом, завдяки удосконаленню законодавства, підтримці еліт і формуванню високої правової культури суспільства у ході загальноправової реформи стати на шлях удосконалення, набуття практичної незалежності і саморегулювання, формування високого статусу адвокатської спільноти в державі та громадянському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокатура Византии V–VI веках [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://historica.ru/index.php?showtopic=9455>
2. Адвокатура України : навч. посіб. / В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов, Ю. Я. Кінаш ; за ред. В. К. Шкарупи. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2008. – 398 с.
3. Адвокатура України : навч. посіб. : 2 кн. / за ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я : КНТ, 2007. – Кн. 1. – 940 с.
4. Адвокатура Франции // Адвокат. – 2005. – № 10. – С. 2–3, 14.
5. Аксенов А. М. Разнообразие моделей институтов судебного представительства и правозаступничества (адвокатуры) в условиях трансформации правовых систем: историческая ретроспектива / А. М. Аксенов // Юрист-правовед. – 2012. – № 1. – С. 104–109.
6. Алексеев С. С. Гражданское право в период развернутого строительства коммунизма / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1962. – 283 с.
7. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве/ С. С. Алексеев. – М. Юрид. лит., 1966. – 188 с.
8. Алексеев С. С. Правовое государство – судьба социализма : науч.-публицист. очерк / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1988. – 174 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 361 с.
10. Алексеев С. С. Проблемы теории права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 396 с.
11. Амосов Н. М. Моделирование мышления и психики / Н. М. Амосов. – К. : Наукова думка, 1965. – 304 с.

12. Аналіз проектів законів України про адвокатуру та адвокатську діяльність: Серії правового аналізу (19 вересня 2007 р.) / Американська асоціація юристів, Ініціатива з верховенства права. – К., 2007. – 200 с.
13. Андрианов Н. В. Адвокатура – общественная солидарность [Электронный ресурс] / Н. В. Андрианов, А. В. Поляков. – Режим доступа: <http://www.russian-lawyers.ru/solidar.shtml>
14. Андросук А. Професія юриста в країнах Європейського Союзу / А. Андросук // Юридичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 118–130.
15. Анисимов П. В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / П. В. Анисимов. – Н. Новгород, 2005. – 38 с.
16. Аніщук Н. В. Фемінізація адвокатури: гендерний аналіз / Н. В. Аніщук // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 375–384.
17. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс. – М. : Наука, 1994. – 397 с.
18. Античные риторика / Собрание текстов, статьи, коммент. и общ. ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – 351 с.
19. Ануфриев Д. В. Адвокатура как институт гражданского общества в многонациональной России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология» / Д. В. Ануфриев. – М., 2005. – 25 с.
20. Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия / Т. В. Апарова. – М. : Триада, Лтд, 1996. – 157 с.
21. Аракелян М. Р. Институт адвокатуры в правозащитной системе Украины: теоретико-правовой аспект : монография / М. Р. Аракелян. – О. : Феникс, 2014. – 280 с.

22. Аракелян М. Р. Методологический потенциал историзма в исследовании института адвокатуры в Украине / М. Р. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». – О. : Юрид. л-ра, 2011. – Вип. 62. – С. 614–620.
23. Аракелян М. Р. Сравнительная адвокатура : курс лекций / М. Р. Аракелян. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – 240 с.
24. Баженова Б. Доступ до правосуддя у Великобританії / Б. Баженова // Право України. – 2006. – № 1. – С. 142–145.
25. Баженова Б. М. Основні положення Кодексу адвокатів Греції / Б. М. Баженова // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2004. – № 5. – С. 54–59.
26. Баженова Б. Правова регламентація діяльності соліситорів у Англії / Б. Баженова // Право України. – 2005. – № 4. – С. 128–132.
27. Барщевский М. Ю. Адвокатская этика / М. Ю. Барщевский. – 2-е изд., испр. – М. : Профобразование, 2000. – 312 с.
28. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособие / М. Ю. Барщевский. – М. : Белые альвы, 1995. – 64 с.
29. Баскакова Ю. Правовий статус діяльності української адвокатури в аспекті прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року / Ю. Баскакова // Юридичний журнал. – 2011. – № 10. – С. 36–40.
30. Безруков А. С. Правовая модель как инструмент юридической науки и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / Безруков А. С. – Владимир, 2008. – 28 с.
31. Белых С. В. Понятие правовой модели предпринимательской деятельности в Российской Федерации / С. В. Белых // Бизнес, Менеджмент и Право. – 2012. – № 2. – С. 47–51.

32. Бентам И. Избранные сочинения / Иеремия Бентам ; пер. по англ. изд. Боуринга и фр. Дюмона, А. Н. Пыпина и А. Н. Неведомского. – СПб. : Рус. книж. торговля, 1867. – Т. 1. – 678 с.
33. Бентам И. О судебных доказательствах: Трактат / Иеремия Бентам. ; по изд. Дюмана, пер. с фр. И Гороновичем. – Киев: Тип. М. П. Фрица, 1876. – 421 с.
34. Бентам И. О судоустройстве // Бентам И. Сочинения. Бентама ; по фр. изд. Дюмона изд. А. Книрим. – СПб. : Тип. Правительствующего сената, 1860. – 222 с.
35. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Україна, 1999. – 542 с.
36. Бетс Герман. Искусство говорить на суде: пер. с фр. / Герман де Бетс. – Москва : Т-во Скоропечатни А. А. 1Левинсона, 1896. – 60 с.
37. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник / Х. Бехруз. – О. : Фенікс ; М. : ТрансЛіт, 2008. – 504 с.
38. Бехруз Х. Сравнительное правоведение: современные направления исследований / Х. Бехруз // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. праць / НУ «ОЮА» ; Ін-т держави і права В. М. Корецького. – О. : Фенікс, 2013. – С. 19–20.
39. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 271 с.
40. Бойков А. Д. Пути повышения эффективности деятельности защитника / А. Д. Бойков. – М. : Юриздат, 1972. – 56 с.
41. Боровик И. Е. Оказание бесплатной правовой помощи в Японии в соответствии с Законом о всесторонней юридической поддержке (сравнительный анализ с законодательством России) / И. Е. Боровик // Адвокат. – 2010. – № 11. – С. 47–61.

42. Бугаренко А. И. Бесплатная юридическая помощь в некоторых зарубежных странах / А. И. Бугаренко // Адвокатская практика. – 2010. – № 5. – С. 43–46.
43. Бэкон Ф. [Науч. труды и общ. деятельность] / Ф. Бэкон ; биогр. очерк Е. Ф. Литвиновой. – СПб. : Тип. товарищ. «Общественная польза», 1891. – 79 с.
44. Вартофский М. Модели: Репрезентация и научное понимание / М. Вартофский. – М. : Прогресс, 1988. – 508 с.
45. Варфоломеева Т. В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру» / Т. В. Варфоломеева, С. В. Гончаренко // Законодавство про адвокатуру і адвокатську діяльність : зб. нормат. актів : коментар / Академія адвокатури України. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 432 с.
46. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. Ч. 1–2 / Е. В. Васьковский. – СПб. : тип. П. П. Сойкина, 1893. – 621 с.
47. Ватман Д. П. Адвокат в гражданском процессе / Д. П. Ватман, В. А. Елизаров. – М. : Юрид. лит., 1969. – 192 с.
48. Веденов А. А. Моделирование элементов мышления / А. А. Веденов. – М. : Наука, 1988. – 158 с.
49. Винавер М. М. Адвокатура и правовое государство / М. М. Винавер. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1905. – 34 с.
50. Винавер М. М. Очерки об адвокатуре / М. М. Винавер. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1902. – 95 с.
51. Виноградов В. А. Право на бесплатную квалифицированную юридическую помощь: конституционный и международно-правовой аспекты / В. А. Виноградов // Юстиция. – 2009. – № 2. – С. 42–52.
52. Власов О. Адвокатура по-візантійськи / О. Власов // Український адвокат. – 2008. – № 3. – С. 39–41.

53. Волчецкая Т. С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике : учеб. пособие / Т. С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во Калинингр. ун-та, 1997. – 95 с.
54. Воробьев А. В. Теория адвокатуры / А. В. Воробьев, А. В. Поляков, Ю. В. Тихонравов. – М. : Грантъ, 2002. – 496 с.
55. Воронов А. А. Теория систем в методологии исследования науки об адвокатуре / А. А. Воронов // Юрист-правоведъ. – 2013. – № 3. – С. 24–28.
56. Всеобщая декларация прав человека (принята и провозглашена резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН 10 декабря 1948 г.). – М. : Права человека, 1996. – 16 с.
57. Гаррис Р. Школа адвокатуры. Руководство к ведению гражданских и уголовных дел / Р. Гаррис ; пер. с англ. П. Сергеича. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 349 с.
58. Гессен И. В. Юридическая помощь населению / И. В. Гессен. – СПб. : Юрид. кн. скл. «Право», 1904. – 46 с.
59. Гловацький І. Ю. Адвокатура зарубіжних країн (Англія. Німеччина. Франція) : навч.-практ. посіб. / І. Ю. Гловацький. – К. : Атіка, 2007. – 588 с.
60. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посіб. / І. Ю. Головацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
61. Гольдштейн М. Л. Принципы организации адвокатуры / М. Л. Гольдштейн // Вестник права. – 1900. – № 1. – С. 51–78.
62. Горшнев В. М. Нетипичные нормативные предписания в праве / В. М. Горшнев // Советское государство и право. – 1978. – № 3. – С. 113–118.
63. Гошовська Т. В. Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування / Т. В. Гошовська, Н. Л. Дроздович // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9. — С. 28–34.

64. Гребенюк Е. Н. Синергетический подход в гуманитарном исследовании : монография / Е. Н. Гребенюк. – Астрахань : Астраханский университет, 2011. – 100 с.
65. Гурвич Г. Философия и социология права : избр. соч. / Г. Гурвич ; пер. М. Антонова, Л. Ворониной. – СПб. : Издат. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – 848 с.
66. Гусарев В. Д. Юридическая деонтология (Основы юридической деятельности) : учеб. пособие / В. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К. : Знание, 2005. – 655 с.
67. Декларация об основных принципах юстиции для жертв преступления и превышения власти : принята резолюцией 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН 29 ноября 1985 г. // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М. : Международ. отношения, 1989. – 712 с.
68. Декларация прав человека и гражданина 1789 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fogrin.narod.ru/text/norma/dpg1789.htm>
69. Декрет ВЦИК от 7 марта 1918 г. №2. «О суде» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_861/doc861a649x913.htm
70. Демосфен. Речи : в 3 т. / Демосфен ; отв.ред. Е. С. Голубцова [и др.]. – М. : Памятники ист. мысли, 1994 . - (Памятники исторической мысли). – Т. 1 / отв. ред. Л. П. Маринович. – [Б. м.] : [б.в.], 1994. – 608 с.
71. Деханов С. А. К вопросу о сущности современной западноевропейской адвокатуры / С. А. Деханов // Адвокатская практика. – 2008. – № 2. – С. 42–45.
72. Деханов С. А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Деханов Сергей Александрович. – М., 2011. – 383 с.

73. Деханов С. А. Типология института адвокатуры. Адвокатура в Европе и США / С. А. Деханов // Адвокат. – 2005. – № 9. – С. 67–71.
74. Димитрова М. В. Органы адвокатского самоуправления в Федеративной республике Германия / М. В. Димитрова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / ОНЮА. – 2010. – Вип. 53. – С. 439–445.
75. Дионисий Галикарнасский. Римские древности. Т. 1–3. / отв. ред. И. Л. Маяк. – М. : Рубежи XXI, 2005. – 554 с. – (Сер. «Историческая библиотека. Античная история»).
76. Доклад. Профессия адвоката / Восточное партнёрство – Содействие правовой реформе в странах Восточного партнёрства. Рабочая группа «Профессиональные судебные системы». – Страсбург. – 2012 (май). – 318 с.
77. Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению: СБСЕ, 29 июня 1990 г. // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : Норма, 1999. – С. 653–664.
78. Дудченко В. В. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення / В. В. Дудченко, Д. Г. Манько // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / ОНЮА. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – Вип. 21. – С. 13–17.
79. Энциклопедичний довідник майбутнього адвоката : у 2 ч. / О. Д. Святоцький, Т. Г. Захарченко, С. Ф. Сафулько [та ін.] ; за заг. ред. С. Ф. Сафулька. – К. : Ін Юре, 2008. – Ч. 1. – 616 с.
80. Есаков Г. А. Основы сравнительного уголовного права : монография / Г. А. Есаков. – М. Элит, 2007. – 152 с.
81. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рёрихт. – М. : Спарк, 2001. – 744 с.

82. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343
83. Закон Азербайджанской Республики об адвокатах и адвокатской деятельности // Адвокат. – 2007. – № 10. – С. 4–6.
84. Закон об адвокатуре Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?Action=view&view=doc&id=335889&lang=2>
85. Закон Республики Армения «Об адвокатуре» // Адвокат. – 2006. – № 12. – С. 5–8.
86. Закон Республики Грузия о юридической помощи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.legalaid.ge/cms/site_images/Documents/kanoni%20RUS.pdf.
87. Закон Республики Таджикистан от 18 марта 2015 года №1182 «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=74347
88. Закон Республіки Узбекистан від 27 грудня 1996 №349-I «Про адвокатуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurconsult.net.ua/zakony-stran-sng/2519-Zakon-Respubliki-Uzbekistan-ot-27-dekabrya-1996-goda-349-I-Ob-advokature-Po-sostoyaniyu-na-22-09-2009.html>
89. Зрелов А. П. Правовое регулирование адвокатской деятельности в Социалистической Республике Вьетнам / А. П. Зрелов // Адвокат. – 2007. – № 10. – С. 88–105.
90. Йокубаускас Р. Монополія Асоціації адвокатів / Р. Йокубаускас // Адвокат. – 2008. – № 6. – С. 41–42.
91. История государства и права средневековой Англии XIII – XV вв. : хрестоматия / сост., ред. и вст. ст. А. А. Тесля. – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2006. – 185 с.

92. История политических и правовых учений : учебник / под. ред. В. С. Нерсисянц. – М. : Юрид. лит., 1983. – 698 с.
93. История русской адвокатуры : в 3-х т. – М. : Издание Советовъ присяжныхъ поверенныхъ, 1914–1916 / ред. И. В. Гессенъ. – Т. I: Адвокатура, общество и государство. 1864-XI/20–1914. – 823 с.
94. Історія адвокатури / Т. В. Варфоломеева [та ін.]. ; Спілка адвокатів України, Академія адвокатури України. – К. : СДМ-Студіо, 2002. – Ч. 1–2. – 286 с.
95. Каган М. С. Системное рассмотрение основных способов группировки: философские и социологические исследования / М. С. Каган. – Л. : ЛГУ, 1977. – 140 с.
96. Какие они, действующие модели? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrighths.ru/text/b21/Chapter2%203.htm>
97. Карасев А. С. Несудебная защита прав человека: понятие, способы, механизм действия / А. С. Карасев // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2008. – № 3. – С. 40–42.
98. Каэватс Ю. А. Мысленные модели в генезисе и функционировании научной теории : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Ю. А. Каэватс. – Вильнюс, 1981. – 16 с.
99. Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – М. : Аванта +, 2000. – 560 с.
100. Керимов Д. А. Общая теория государства и права: предмет, структура, функции / Д. А. Керимов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 133 с.
101. Керимов Д. А. Свобода, право и законность / Д. А. Керимов. – М. : Госюриздат, 1960. – 223 с.
102. Керимова Е. А. Правовой институт: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и

государства; история правовых учений» / Е. А. Керимова. – Саратов, 1998. – 23 с.

103. Кистяковский Б. А. Право как социальное явление / Б. А. Кистяковский // Вопросы права. – 1911, кн. 8. – № 4.

104. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства : автореф. дис ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / А. В. Козьмініх. – О., 2008. – 17 с.

105. Козьмініх А.В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці / А.В. Козьмініх // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 36. 372 с. – С. 228-235.

106. Коллективные (групповые) иски [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://onf.ru/2013/06/27/spravka-po-teme-kollektivny-e-grupпову-e-iski/>

107. Колобашкина С. С. Публичное регулирование рынка юридических услуг (по материалам зарубежного законодательства) / С. С. Колобашкина // Административное право и процесс. – 2012. – № 9. – С. 61–66.

108. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод :: прийнята Радою Європи 4 грудня 1950 р. ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

109. Кони А. Ф. Отцы и дети судебной реформы : (К пятидесятилетию Судебных Уставов). 1864–1914 / А. Ф. Кони. – М. : Изд. т-ва И. Д. Сытина, 1914. – 414 с.

110. Кони А. Ф. Собрание сочинений : в 8 т. / А. Ф. Кони ; под общ. ред. В. Г. Базанова, Л. Н. Смирнова, К. И. Чуковского. – М. : Юрид. лит., 1968. – Т. 5. – 535 с.

111. Кони А. Ф. Судебные речи. 1868–1888 / А. Ф. Кони. – СПб. : Тип. Суворина А. С., 1897. – 778 с.

112. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик : принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm>
113. Конституция Бразилии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/node/41662?page=>
114. Конституція України : принята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
115. Кормич А. І. Інституціоналізація правозахисту як тенденція розвитку правової думки і практики / А. І. Кормич // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць / ОНЮА. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – С. 49–53.
116. Костин А. Е. Как совместить членство обязательное и добровольное? (Опыт регулирования деятельности объединений адвокатов в Германии) / А. Е. Костин // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 3. – С. 139–143.
117. Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды : в 2 т. / О. А. Красавчиков. – М. : Статут, 2005. – Т. 2. – 494 с.
118. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І. С. Кривцова. – О., 2008. – 20 с.
119. Крижанівський А. Ф. Правозахисна діяльність адвоката як фактор правопорядку / А. Ф. Крижанівський // Адвокат. – 2007. – № 11–12. – С. 36–38.
120. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина. – М. : Норма, 1999. – 990 с.

121. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.
122. Кривцова И. С. Категория «критерий» в сравнительном правоведении / И. С. Кривцова // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. праць / НУ «ОЮА» ; Ін-т держави і права В. М. Корещького. – О. : Фенікс, 2013. – С. 55–57.
123. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 448 с.
124. Кудрявцев В. Н. Право и поведение / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1978. – 191 с.
125. Лафитский В. И. Сравнительное правоведение в образах права / В. И. Лафитский. – М. : Статут, 2010. – Т. 1. – 429 с.
126. Леванский В. А. Моделирование в социально-правовых исследованиях / В. А. Леванский ; отв. ред. О. А. Гаврилов. – М. : Наука, 1986. – 156 с.
127. Левицька Н. О. Нормативно-правовий інститут: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н. О. Левицька. – Львів, 2013. – 19 с.
128. Лохвицкий А. В. Французская адвокатура / А. В. Лохвицкий // Русское слово. Литературно-ученый журнал, издаваемый графом гр. Кушелевым-Безбородко. – СПб., 1859.
129. Лубшев Ю. Ф. Адвокатура в России : учебник / Ю. Ф. Лубшев. – М. : Профобразование, 2001. – 832 с.
130. Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизация: нормативно-ценностное измерение / Е. А. Лукашева. – М. : Норма, 2009. – 383 с.
131. Лукашевич В. К. Модели и метод моделирования в человеческой деятельности / В. К. Лукашевич. – Минск : Наука и техника, 1983. – 120 с.

132. Лупу А. А. Адвокатская профессия в античных странах (V в. до н.э. – V в. н. э.) / А. А. Лупу, И. Ю. Оськина // Адвокатская практика. – 2012. – № 2. – С. 44–47.
133. Магута П. Адвокатура кантонов [Электронный ресурс] / П. Магута // Новая адвокатская газета. – 2008. – № 8. – Режим доступа: <http://www.advgazeta.ru/rubrics/11/115>
134. Мамчур Е. А. Процессы самоорганизации в развитии научного знания / Е. А. Мамчур // Философские науки. – 1989. – № 7. – С. 66–74.
135. Мартынчик Е. Г. Адвокатура Республики Молдова / Е. Г. Мартынчик // Адвокатская практика. – 2001. – № 5. – С. 39–45.
136. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судейское право / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – 512 с.
137. Матузов Н. И. Гражданское общество: Сущность и основные принципы / Н. И. Матузов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1995. – № 3. – С. 83–93.
138. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1966 г. // Действующее международное право : в 3 т. / сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. – М. : Изд-во Моск. независ. ин-та междунар. права, 1997. – Т. 1. – С. 11–21.
139. Мельниченко Р. Г. Правовое положение иностранных адвокатов в правовых системах различных государств / Р. Г. Мельниченко // Адвокатская практика. – 2003. – № 1. – С. 34–36.
140. Миддлтон Д. Адвокатура Англии и Уэльса в эпоху перемен / Д. Миддлтон // Конституционное право: восточноевропейское обозрение (Сравнительное конституционное обозрение). – 2004. – № 1. – С. 112–116.

141. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными 1955 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prison.shtml
142. Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») 1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml
143. Минченя Е. Гендерный ликбез : [брошюра] / Е. Минченя, О. Сасункевич. – Вильнюс : Белорусский дом прав человека, 2013. – 224 с.
144. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнятий резолюцією 2200 А 61/177 (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1966 р., ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print1387394142006242
145. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции. Традиции адвокатской этики / М. Молло. – СПб. : Юридический Центр Пресс, 2004. – 326 с.
146. Мудровский М. Ю. Институт адвокатуры в Швеции / М. Ю. Мудровский // Евразийская адвокатура. – 2013. – № 3. – С. 31–33.
147. Мюллерат Р. Профессионализм адвокатов и коммерциализация / Р. Мюллерат // Адвокат. – 1999. – № 9. – С. 11.
148. Насадюк О. Адвокатська спільнота WORLDWIDE / О. Насадюк // Український адвокат. – 2007. – № 2. – С. 11–13.
149. Насадюк О. Адвокатура держав Східного Середземномор'я / О. Насадюк // Український адвокат. – 2008. – № 5. – С. 30–31.
150. Насадюк О. Адвокатура країни Суомі / О. Насадюк // Український адвокат. – 2007. – № 9. – С. 27–28.

151. Насадюк О. Деякі особливості національного характеру / О. Насадюк // Український адвокат. – 2007. – № 8. – С. 32–33.
152. Насадюк О. Про австралійську адвокатуру / О. Насадюк // Український адвокат. – 2008. – № 12. – С. 38–39.
153. Насадюк О. Фігаро тут, Фігаро там / О. Насадюк // Український адвокат. – 2007. – № 8. – С. 15–17.
154. Научно-практическая конференция в Доминиканской Республике // Адвокат. – 2007. – № 4. – С. 3–4.
155. Научно-практическая конференция МС(С)А в Сингапуре // Адвокат. – 2006. – № 4. – С. 7–8.
156. Нерсисянц В. С. Личность и государство в политико-правовой мысли (Из истории идей) : брошюра / В. С. Нерсисянц. – М. : Знание, 1980. – 64 с.
157. Нерсисянц В. С. Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина. Предисловие // Рулан Н. Юридическая антропология. – М. [б. н.], 1999. – С. 4–12.
158. Новгородцев П. И. Лекции по истории философии права. Учения Нового времени XVI–XIX вв. / П. И. Новгородцев. – М. : Изд. книжн. магазина «Высшая школа», 1918. – 234 с.
159. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 2. (Ж–О). – 910 с.
160. Новик И. Б. О моделировании сложных систем (философский очерк) / И. Б. Новик. – М. : Мысль, 1965. – 345 с.
161. О свободе осуществления профессии – адвоката : рекомендации № Res (2000) 21, принятой Комитетом министров Совета Европы 25 октября 2000 г. // Адвокат. – 2010. – № 11 – С. 11–12.
162. Обловацька Н. О. Адвокатура України – інститут громадянського суспільства / Н. О. Обловацька // Адвокат. – 2011. – № 10. – С. 37–40.

163. Обнинский П. Н. Закон и быт: Очерки и исследования в области нашего реформируемого права. Предварительное следствие; Судебные прения; Адвокатура; Юридические вопросы. Вып. 1 / П. Н. Обнинский. – М. : Тип. А. И. Снегиревой, 1891. – 433 с.
164. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс) : экзаменационный справочник / Ю. Н. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2005. – 184 с.
165. Общая теория прав человека / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : Норма, 1996. – 520 с.
166. Олійників О. В. Японський юридичний світ. Перші враження / О. В. Олійників // Адвокат. – 2009. – № 1. – С. 41–48.
167. Оніщук М. Проблеми забезпечення прав людини: від загальної декларації прав людини – до сьогодення / М. Оніщук // Право України. – 2009. – № 4. – С. 29–35.
168. Основные принципы, касающиеся роли юристов : приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями 27 августа–7 сентября 1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/role_lawyers.shtml
169. Основы применения кибернетики в правоведении / под ред. Н. С. Полевого и Н. В. Витрука. – М. : Юрид. лит., 1977. – 272 с.
170. Пестржецкий А. Л. Об адвокатуре у римлян, во Франции и Германии / А. Л. Пестржецкий. – М. : Унив. тип. Каткова, 1876. – 125 с.
171. Петери З. Задачи и методы сравнительного правоведения / З. Петери // Сравнительное правоведение : сб. ст. / отв. ред. В. А. Туманов. – М. : Прогресс, 1978. – С. 75–82.

172. Петрушкин В. А. Функции правовой модели системы оборота недвижимости / В. А. Петрушкин // Актуальные проблемы экономики и права. – 2014. – № 3. – С. 131–137.
173. Пилипенко Ю. Монополией по проходимцам [Электронный ресурс] / Ю. Пилипенко. – Режим доступа: http://www.gazeta.ru/comments/2013/08/09_a_5547829.shtml#comments_form
174. Письма Плиния Младшего: Книги I–X = PliniSecvndiEpistvlarvm: LibriI–X / отв. ред. А.И. Доватур ; Академия наук СССР. – Изд. 2-е, перераб. – М. : Наука, 1982. – 408 с.
175. Підлісний Є. Право Піднебесної / Є. Підлісний // Український юрист. – 2008. – № 11. – С. 58–61.
176. Плутарх. Порівняльні життєписи / Плутарх. – К. : Дніпро. – 1991. – 440 с.
177. Поленина С. В. Научные основы типологии нормативно-правовых актов в СССР / С. В. Поленина, Н. В. Сильченко. – М. : Наука, 1987. – 152 с.
178. Полянский Н. Н. Уголовный процесс: Уголов. суд, его устройство и деятельность : [лекции] / Н. Н. Полянский ; Моск. о-во нар. ун-тов. – М. : Тип. И. Д. Сытина, 1911. – 201 с.
179. Порівняльне правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології : монографія / О. В. Кресін, Л. А. Луць, О. О.Мережко [та ін.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – Серія «Енциклопедія порівняльного правознавства». – Вип. 3. – 256 с.
180. Пороховщиков П. С. (под псевдонимом П. Сергееч) Искусство речи на суде. – СПб. : Сенатск. типогр., 1910. – 410 с.
181. Пороховщиков П. С. (под псевдонимом П. Сергееч) Уголовная защита. – СПб. : Сенатск. типогр., 1908. – 380 с.

182. Поспелов О. В. Адвокатам-судьям бояться нечего, им не страшна даже бизнес-адвокатура / О. В. Поспелов // Адвокатская практика. – 2012. – № 1. – С. 39–43.
183. Поспелов О. В. Формы адвокатских образований в XX веке за рубежом и в России / О. В. Поспелов // «Черные дыры» в Российском законодательстве. – 2006. – № 1. – С. 182–198.
184. Потапков А. Г. Эвристика, методология и диалектика моделирования / А. Г. Потапков. – Суздаль : [б. и.], 1993. – 152 с.
185. Правовые системы стран мира: Энциклопед. справочник / отв. ред. А. Я. Сухарев. – М. : Норма, 2000. – 840 с.
186. Прилуцький С. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в умовах становлення правової держави / С. В. Прилуцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 47–55.
187. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 2509.
188. Про адвокатуру : Закон України від 19 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
189. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
190. Проект змін до Закону про адвокатуру оприлюднив Мін'юст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/88080-proekt_zmin_do_zakonu_pro_advokaturu_oprilyudniv_minyst_v_u.html
191. Пронин А. В. Институт адвокатуры в Австрийской Республике / А. В. Пронин // Евразийская адвокатура. – 2013. – № 2. – С. 28–30.
192. Профессия адвоката. Сборник работ о французской адвокатуре / сост. А. В. Поляков. – М. : Статут, 2006. – 367 с.

193. Прудников М. Н. История государства, права и судопроизводства зарубежных стран : учеб. пособие / М. Н. Прудников. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 415 с.
194. Пушкарёв С. А. Понятие правовых ценностей и методология их изучения / С. А. Пушкарёв // Философия права. – 2008. – № 2. – С. 84–90.
195. Ридчик В. Становлення інституту адвокатури в Україні / В. Ридчик // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 4. – С. 158–161.
196. Рожкова Л. П. Принципы и методы типологии государства и права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Л. П. Рожкова. – Саратов, 1980. – 19 с.
197. Ромашов Р. А. Теория государства и права. Краткий курс / Р. А. Ромашов. – СПб. : Питер, 2010. – 304 с.
198. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2003. – 448 с.
199. Салыгин Е. Н. Моделирование в праве: проблемы и перспективы / Е.Н. Салыгин. – 2013. – № 3. – С. 12–35.
200. Самсонов В. В. Адвокатура : курс лекций / В. В. Самсонов, В. В. Ефимова. – М. : Экзамен, 2006. – 385 с.
201. Сафулько С. До питання реалізації світових стандартів адвокатури в українській практиці / С. Сафулько // Право України. – 2011. – №10. – С. 242–246.
202. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой-бы то ни было форме : принят резолюцией 43/173 Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1988 г. [Электронный ресурс]. – Режим
доступа:
http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/detent.shtml

203. Святоцька В. Інститут адвокатури Франції: особливості формування і розвитку / В. Святоцька // Право України. – 2011. – № 10. – С. 247–253.
204. Святоцька В. О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток : автореф. дис ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. О. Святоцька. – Львів, 2010 . – 16 с.
205. Святоцький О. Д. Адвокатура: історія і сучасність / О. Д. Святоцький, В.В. Медведчук. – К. : Ін Юре, 1997. – 320 с.
206. Святоцький О. Адвокатура Англії / О. Святоцький // Адвокатура. – 2005. – 28 квітня (№ 8). – С. 6.
207. Святоцький О. Адвокатура Канади / О. Святоцький // Адвокатура. – 2005. – 26 травня (№ 10). – С. 8–9.
208. Сергеев В. И. Независимость адвокатуры от государства – необходимое условие защиты прав человека / В. И. Сергеев // Адвокатская практика. – 2002. – № 4. – С. 40–48.
209. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: Учебное пособие / О. В. Синеокий. – Х. : Право, 2008. – 496 с.
210. Скакун О. Ф. О терминах-понятиях «типология», типологизация», «тип» в сравнительном правоведении / О. Ф. Скакун // Порівняльно-правові дослідження. – 2007. – № 1–2. – С. 30–34.
211. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
212. Скрипник О. В. Правові категорії та правові моделі як компоненти юридичної конструкції [Електронний ресурс] / О. В. Скрипник // Порівняльне-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 58–60. – Режим доступу: <http://www.pap.in.ua>
213. Славин А. В. Наглядный образ в структуре познания / А. В. Славин. – М. : Политиздат, 1971. – 271 с.

214. Слазак М. Найм адвокатів на постійну роботу / М. Слазак // Адвокат. – 2008. – № 6. – С. 35–37.
215. Смагин Г. О зарубежном опыте оказания бесплатной квалифицированной юридической помощи [Электронный ресурс] / Г. О. Смагин. – Режим доступа: http://fullref.ru/job_8a8c1a34e967b729c134b21ba6840d80.html
216. Смирнов В. Н. Адвокатура и власть: история взаимоотношений / В.Н. Смирнов. – Екатеринбург : Изд-во Урал, ун-та, 2004. – 216 с.
217. Сонин В. В. Всеобщая история права : учеб. пособие / В. В. Сонин. – Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2006. – 104 с.
218. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством : лекции / В. Д. Спасович. – М. : ЛексЭст, 2001. – 112 с.
219. Спасович В. Д. Учебник уголовного права. Общая часть / В. Д. Спасович. – СПб. : Тип. И. Огризко, 1863. – 442 с.
220. Стецовский Ю. И. Адвокат в уголовном судопроизводстве / Ю. И. Стецовский. – М. : Юрид. лит., 1972. – 160 с.
221. Стецовский Ю. И. Вопросы права несовершеннолетнего обвиняемого на защиту в стадии предварительного расследования: учеб. пособие / Ю. И. Стецовский. – Волгоград : НИИ и РИО, 1979. – 96 с.
222. Стоянов А. История адвокатуры у древних народов / А. Стоянов. – Х. : Университетская тип., 1869. – 139 с.
223. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / отв. ред. Н. Н. Полянский. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с.
224. Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности / М. С. Строгович. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 143 с.

225. Сулейманова Г. Международные стандарты и лучшие практики оказания субсидируемой юридической помощи / Г. Сулейманова // Юрист. – 2011. – № 3. – С. 42–52.
226. Сухарев И. Ю. Работа коллегий адвокатов Российской Федерации в 1998 году / И. Ю. Сухарев // Российская юстиция. – 1999. – № 7. – С. 49–55.
227. Сучасні системи адвокатури / за ред. О. Д. Святоцького. – К. : Право України, 1993. – 176 с.
228. Талан Ю. Юридические конструкции в советском законодательстве / Ю. Талан // Развитие социальной деятельности советского государства и права : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск : СЮИ, 1980. – С. 18–20.
229. Танабе М. История бесплатной юридической помощи в Японии. Бесплатная юридическая помощь: модель взаимодействия государства и гражданского общества (зарубежный и российский опыт) : сборник докладов / М. Танабе. – М. : Акварель, 2011. – С. 194–203.
230. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы юридической науки / Н. Н. Тарасов. – Екатеринбург : Из-во Гуманитар, ун-та, 2001. – 265 с.
231. Тарасова С. Про світові моделі надання безоплатної правової допомоги / С. Тарасова // Український адвокат. – 2011. – № 5. – С. 14–16.
232. Тацит Корнелий. Сочинения. Т.1–2. / Корнелий Тацит ; пер. А.С. Бобовича. – 2-е изд., стереотип. – СПб. : Наука, 1993. – Т.1: Анналы. Малые произведения. – 736 с.
233. Теория государства и права : учебник / под ред. А. И. Денисова. – М. : Юрид. лит., 1980. – 430 с.
234. Тиле А. А. Сравнительный метод в правовых исследованиях / А. А. Тиле, Г. В. Швеков // Методологические проблемы советской юридической науки / под. ред. А. М. Васильева [и др.]. – М. : Высш. шк., 1980. – 216 с.

235. Тиле А. А. Социалистическое сравнительное правоведение / А. А. Тилле. – М. : Юрид. лит., 1975. – 207 с.
236. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.
237. Тіммерманс В. А. Особливості нідерландської адвокатури / В. А. Тіммерманс // Адвокатура. – 2004. – 19 листоп. (№ 20). – С. 5.
238. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Русские словари, 1995. – Т. 1. – 844 с.
239. Уемов А. И Логические основы метода моделирования / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1971. – 272 с.
240. Уржумов И. Осуществление адвокатской деятельности в странах ЕС [Электронный ресурс] / И. Уржумов. – Режим доступа: http://www.advokatyra.ru/articles/advocacy_in_eu
241. Устав Организации Объединенных Наций (Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.) // Организация Объединенных Наций. Сборник документов. – М., Наука, 1981.
242. Фальковський А. О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А. О. Фальковський. – О., 2011. – 17 с.
243. Федеральное положение об адвокатах от 1 августа 1959 г.: Bundesrechtsanwaltsordnung vom 1. Aug. 1959 / пер. Герман. фонда междунар. прав. сотруд-ва. – Бонн : [Б. и.], [Б. г.]. – 200 с.
244. Федеральный закон об адвокатской деятельности и адвокатуре в Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_36945/
245. Филиппов П. С. Иски в защиту общественных (групповых) интересов и частное обвинение за рубежом и в России [Электронный ресурс] / П. С.

Филиппов. – Режим доступа: <http://www.ru-90.ru/russias-prospects/fillipov-iski-v-zaschtu-obschestvennyh-interesov>

246. Фиолевский Д. П. Адвокатура: учебник / Д. П. Фиолевский. – К. : Алерта; Прецедент, 2007. – 537 с.

247. Філоненко С. Адвокатура зазнає змін / С. Філоненко // Віче. – 2012. – № 15–16. – С. 22–24.

248. Фойницкий И. Я. Защита в уголовном процессе как служение общественное / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Тип. А. М. Вольфа, 1885. – 66 с.

249. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Тип. Министерства путей сообщения, 1884. – Т. 1. – 624 с.

250. Фридмэн Л. Введение в американское право / Л. Фридмэн ; под ред. М. Калантаровой. – М. : Прогресс, 1992. – 286 с.

251. Халабуденко О. Конструкція і деконструкція в контексті порівняльного правознавства / О. Халабуденко // Право України. – 2013. – № 3–4. – С. 72–78.

252. Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – Х. : Одиссей, 2006. – 624 с.

253. Хван Л. Б. Некоторые вопросы регулирования адвокатской практики: сравнительно-правовой анализ законодательства стран СНГ / Л. Б. Хван // Журнал российского права. – 2001. – № 3. – С. 86–95.

254. Хесиус Й. Организация и деятельность адвокатуры в Швеции / Й. Хесиус // Адвокат. – 2007. – № 11. – С. 2–7.

255. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. А. Копиленко, В. М. Кривоніс [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

256. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2-х т. / К. Цвайгерт, Х. Кётц ; пер. с нем. – М. : Междунар. отношения, 2000. – Т. 1. Основы. – 480 с.
257. Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве / Марк Туллий Цицерон ; под ред. М. Л. Гаспарова. – М. : Наука, 1972. – 265 с.
258. Чалхушьян Г. Идеалы французской адвокатуры / Г. Чалхушьян. – СПб., 1891. – 89 с.
259. Чевычелов В. В. Юридическая конструкция: Проблемы теории и практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В. В. Чевычелов. – Н. Новгород, 2005. – 26 с.
260. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс : учебник / М. А. Чельцов. – 2-е изд., перераб. – М. : Госюриздат, 1951. – 512 с.
261. Червонюк В. И. Юридические конструкции в структуре права / В. И. Червонюк // Юридическая техника. – 2013. – №7, ч. 2. – С. 818–831.
262. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев. – Екатеринбург : Изд-во УИФ «Наука», 1993. – 192 с.
263. Чжан И. История адвокатуры в КНР: правовое положение адвоката в досудебном производстве / И. Чжан // Современное право. – 2009. – № 5. – С. 130–135.
264. Чистякова Ю. В. Розширення методології порівняльного правознавства за рахунок залучення семіотичного методологічного підходу [Електронний ресурс] / Ю. В. Чистякова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 55–59. – Режим доступу: <http://www.pap.in.ua>
265. Шкляр С. Адвокатская «монополия»: европейский опыт и перспективы Украины [Електронний ресурс]. / С. Шкляр. – Режим доступу: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2014/12/18/121713.htm>

266. Штофф В.А. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М. : Наука, 1966. – 301 с.
267. Austria - Rechtsanwaltsordnung (RAO) [Electronic resource]. – Mode of access:
http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/de_austria_rao2406204_1188554905.pdf
268. Belgium - Judicial Code [Electronic resource]. – Mode of access:
http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_belgiquepdf1_1190362409.pdf
269. Bertalanffy L. von, Hempel C.G., Jonas R.E.H. General System Theory: A New Approach to Unity of Science // Human Biology. Vol. 23.1951.
270. Comparative Note on National Regimes of Specialisation [Electronic resource]. – Mode of access:
http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/document/Specialisation/Specialisation_Note_December_2015.pdf
271. Council Directive 77/249/EEC of 22 March 1977 to facilitate the effective exercise by lawyers of freedom to provide services [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31977L0249:EN:HTML>
272. Council Directive 89/48/EEC of 21 December 1988 on a general system for the recognition of higher-education diplomas awarded on completion of professional education and training of at least three years' duration. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989L0048:EN:HTML>
273. Cyprus - The Advocates Law [Electronic resource]. – Mode of access:
http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/cyprus_enpdf1_1193994690.pdf

274. Czech Republic - ACT No. 85/1996 Sb. of 13th March 1996 on the Legal Profession [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ccbe.eu/index.php?id=106&L=0>
275. Denmark - Rules of the Danish Bar and Law Society [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Advokatsamfundets_re1_1229419436.pdf
276. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:376:0036:0068:en:pdf>
277. Directive 98/5/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 to facilitate practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than that in which the qualification was obtained [Electronic resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998L0005:EN:HTML>
278. Estonia - Estonian Bar Association Act [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_estonia_bar_assoc1_1188555413.pdf
279. Finland - Advocates Act [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_finland_advocates1_1188555547.pdf
280. France - Décret n°91-1197 du 27 novembre 1991 - Décret organisant la profession d'avocat [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/fr_france_decret_9_12_1188555752.pdf

281. France - Loi 71-1130 1971-12-31 - Loi portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/fr_france_loi_71_1132_1188555641.pdf
282. John Fortescue's. Commendation of the laws of England: the translation into English of "De laudibus legum Angliæ". – London, 1917.
283. Judgments of the Court of Justice of the European Communities, judgments and orders of the Court of First Instance concerning the legal profession [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/20150831_EN_Court_of1_1441011243.pdf
284. Laurel S. Terry Putting the Legal Profession's Monopoly on the Practice of Law in a Global Context [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ibanet.org/documents_on_the_regulation_of_the_legal_profession.aspx
285. Malta - Code of ethics and conduct for advocates [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/code_malte_enpdf1_1188550588.pdf
286. National specialisation regimes in the ccbe member countries Overview: Germany [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/document/Specialisation/Germany_Overview_Specialisation.pdf
287. Netherlands - Act on Advocates [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/4139_001pdf1_1361345751.pdf
288. Poland - Act of Parliament on Legal Advisers [Electronic resource]. – Mode of access:

http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/EN_Poland_Legal_Adv_i1_1232634702.pdf

289. Poland - The Law on the Advocates' Profession [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_poland_law_on_adv_1_1188889310.pdf

290. Portugal - Portuguese Bar Association's Statute - Law n.º 15/2005, which includes the Bar Association's Code of Conduct, as published in the Official Journal [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Portuguese_Bar_Assoc_19_1212498414.pdf

291. Reclus. Nouvelle geographie universelle, t. VII, 1882.

292. Spain - General by-law of the Spanish Lawyers [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_spain_bylawspdf1_1188889840.pdf

293. Statutes of the Council of Bars and Law Societies of Europe [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/document/statuts/statutes_en.pdf

294. Sweden - Charter of the Swedish Bar Association [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_sweden_charterpd1_1188890074.pdf

295. Switzerland - Federal Act on the Freedom of Movement for Lawyers [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/en_switzerland_feder1_1188890158.pdf

296. Turkey - Attorneyship Law Regulations Of The Union Of Bar Associations Of Turkey [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/TurkeyATTORNEYSHIP_1_1407227932.pdf